FLAVII VEGETII RENATI VIRI ILLUSTRIS DE RE MILITARI. SEXTI IULII FRONTINI...

Flavius Vegetius Renatus, Aelianus : Tacticus, Modestus, ...

BIBLIOTECA NAZIONALE
VITTORIO EMANUELE
6
17 A
9

Hic liber est
manupptto ... rdia
orelis et comiti ... Dns
Palareni et baro pa... ea

Epi ... Mart...

FLAVII VE GETII RENATI VIRI ILLV stris de re militari.

SEXTI IVLII FRONTINI uiri consularis de strategematis.

AELIANI De instruendis aciebus.

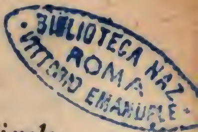
MODESTI De uocabulis rei militaris, Præclara opera nunc demum ad multorum uetustissimorum codicum fidem recognita & castigata.

Coloniæ, ex officina Eucharij Ceruicor.
Anno M. D. XXXII.

Sanctę Marię de Scala

GODEFRIDVS HITTORPIVS
æquo Lectori S.

RVNT *certo ſcio candidißime lector, qui demirentur, quidnam mihi in mentem uenerit, cur Vegetium, Aelianum, Frontinum, bellicarum artium ſcriptores, meis impenſis emendandos typisq́; excudendos curarim: quaſi uero non per ſe ſatis hodie inſaniant principes, ſed & editis libris, ad bellum, hoc eſt ad rem unam omnium peſtilentißimã erudiendi inflammandiq́; ſint. Quorum ego cogitationi illud occurrat uelim, res complures, & fuiſſe ſemper, & adhuc eſſe, quas ut initio præſtabat nunquam fuiſſe inuentas, eo quod ingens malorum agmen ſecum allaturæ forent: ita poſteaquã ab hominibus improbis in pernitiem bonorum repertæ ſunt optimum eſſe iudicarunt uiri prudentes, ſi & boni eas attingerent hactenus, ut malorũ á ſe uim ac iniurias poſſent depellere. Quo in genere uel cum primis mihi eſſe uidetur bellum, quo per deum immortalem, quid beluinum magis, quid magis impium, & ut uno dicam uerbo, quid inhumanius excogitari ab hominibus poterat? quo tot hominum innocentißimorum ſanguis cotidie funditur, quo tot pereunt animæ, urbes diripiuntur, regna alioqui florentißima euertuntur, diuina humanaq́; ſurſum ac deorſum commiſcentur ac concidunt: quod nemo deniq; libens ſuſcepit unquam, nemo eſſe bonum putauit, niſi qui ſit ipſe minime bonus. Sed tamen quando huc quoque hominum peßimorum eſt progreſſa audacia, ut aut ſeruiendum ſit bonis uniuerſis, aut illorum impijs conatibus reſi-*

ſtendum, nemo mali conſulet opinor, ſi quis ea curet proferen da in lucem, quorum adminiculo, facile ab inſultibus ac iniurijs aliorum tuti eſſe poßimus. Id quod noſtro hoc æuo, ut ſi unquam alias, ego eſſe neceſſarium duco: quo uniuerſus penè orbis Chriſtianus ita bellis ac diſcordijs inundatur, ut ne angulus quidem ullus, huius quaſi cataclyſmi eſſe poßit omnino expers. Atque hinc erat, ut ne plane abs re mihi facturus uiderer, ſi hos tres autores, magna cura ac diligentia repurgatos à mendis, typographorum induſtriæ in milia aliquot exemplorum diffundendos locarem. Quorum primus, in uniuerſum rei militaris ſcientiam tradit: alter, acies quomodo inſtruenda ſit, peculiariter explicat: tertius, ea quorum priores duo tradunt præcepta, ipſe exemplis referendis quaſi ob oculos ponit. Quæ res quantum momenti allatura ſit ad rem militarem, is demum liquidò cognoſcet, qui libros ipſos à capite (quod aiunt) uſque ad calcem diligenter euoluerit. Quanquã ut uere dicam, non tam curæ nobis hoc fuit, ut bellandi rationem hinc perciperent homines bellicoſi, quàm ut haberẽt ſtudioſi literarum, unde multa, quæ paßim apud autores obuia eſſe ſolent, minore cum labore aſſequerentur. Quoties enim ad res bellicas, aliud interim agentes alludunt? quoties hinc ſimilitudines ducunt? quoties priſcos illos bellantium ritus uelut per nubem oſtendunt? quoties rerum bellicarum uti ſolent uocabulis? quæ omnia tantum abeſt ut ab harum rerum ignaro poßint intelligi, uti haud ſciam, ecquid ulla in re alia homines etiam doctos ſæpius hallucinari contingat. Proinde ſi hominem ciuilem earum rerum non uſq; quaq; eſſe inſcium decet, quarum uſus uelis nolis ſæpe eſt neceſſarius: ſi intereſt ſtudioſorum, ea cum primis nocturna uerſare manu, uerſare di-

urna, quæ plurimum ad Græcos pariter ac Latinos autores intelligendos conducunt, quis tandem censor fuerit tã iniquus, qui operam nostram, hisce libris emaculandis excudendisq; impensam non probet? Equidem certe & gratiam mihi nonnullam hinc deberi existimo, sed quam ita mihi abunde retulerit gratus lector, si studiose id agat, ut cum maxima utilitate sua in his libris uersatus esse uideatur. Vale.

Coloniæ 1 5 2 4. Decimo quarto calen. Iunias.

FLAVII VEGETII RENATI VIRI ILLVSTRIS COMITIS AD VALENtinianum Augustum de re militari librorum & capitum ἔλεγχοσ.

¶ Primus liber electionem edocet iuniorum, ex quibus locis, uel quales milites probandi sunt, aut quibus armorum exercitijs imbuendi.

¶ Secundus liber ueteris militiæ continet morem, ad quam pedestris institui possit exercitus.

¶ Tertius liber omnia artium genera, quæ terrestri prælio necessaria uidentur exponit.

¶ Quartus uniuersas machinas, quibus uel oppugnantur ciuitates, uel defenduntur, enumerat, naualis quoq; belli præcepta subnectit.

TABVLA VEGETII.

CAPITVLA PRIMI LIBRI

¶ Finis capitulorum primi libri.

¶ Incipiunt capitula secundi libri.

¶ Finis capitulorum secundi libri.

¶ Incipiunt Capitula libri tertij.

¶ Finis capitulorum tertij libri.

¶ Incipiunt libri quarti capitula.

RERVN ET VERBORVM quorum in Vegetio fit mentio per seriem literarum breuis index.

¶ Finis tabluæ

INDEX in Sextum Iulium Frontinum, continens illustrium uirorũ nomina quorũ exempla hic adducta sunt.

A

FINIS

ERRATA

Lib.4. Vegetij cap.34.pro fricandis lege fabricandis. Eodem,cap 36.pro æstiuam lege æstiuum. Numero 132,pro portam lege portum. Item 134.ne reliqui.136.ex quo unus. 138. deficiebat. 139.ingenti exercitu. 143.decernendi,repone ad marginem. 145.pro Naim aduertisset, lege animaduertisset.153.qui phalangi. 159.lycaones. 160 L.Syllam. 158.utrobiq; Pœnis. Reliqua candide lector, si qua sunt, ipse corrigito.

FLAVII VEGETII VIRI IL-
lustrißimi, ad Valentinianum Augustum epitoma institutorum rei militaris, ex commentarijs Catonis, Celsi, Traiani, Hadriani, & Frontini, libri primi PROLOGVS.

NTIQVIS temporibus mos fuit bonarum artium studia mandare literis, atque in libros redacta offerre principibus. Quia neq; recte aliquid inchoatur, nisi post deum fauerit imperator: neque quenquam magis decet uel meliora scire, uel plura quàm principem: cuius doctrina omnibus potest pdesse subiectis. Quod Octauium Augustum, ac bonos dehinc principes libenter habuisse, freqūtibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimonijs creuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione compulsus, dum considero clementiam uestram, ausibus literarum magis ignoscere posse, quàm cæteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse uix sensi: licet in hoc opusculo, nec uerborum concinnitas sit necessaria, nec acumen ingenij, sed labor diligens ac fidelis: ut quæ apud diuersos historicos, uel armorum disciplinam docentes, dispersa & inuoluta celātur, pro utilitate Romana pferantur in medium. De delectu igitur atq; exercitatione ty-

ronum, per quosdam gradus & titulos antiquam consuetudinem conamur ostendere. Non quo tibi, imperator inuicte, ista uideātur incognita, sed ut quæ sponte pro reip. salute disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperij conditores: & in hoc paruo libello, quicquid de maximis rebus, semperq; necessarijs requirendum credis, inuenias.

ROMANOS OMNES gentes sola armorum exercitatione uicisse.

CAPVT .I.

IN OMNI autem prælio nō tam multitudo & uirtus indocta, quàm ars & exercitium solent præstare uictoriam. Nulla enim alia re uidemus populum Romanum sibi orbem subegisse terrarum, nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, usuq; militiæ. Quid enim aduersus Gallorum multitudinē, paucitas Romana ualuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatem, breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantum numero, sed etiam uiribus corporum, nostris præstitisse, manifestum est. Aphrorū dolis atq; diuitijs semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiaq; nos

uinci, nemo unquam dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tyronem solertem eligere, ius (ut ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exercitio roborare, quæcunq; euenire in acie atq; in prælijs possent, omnia in campestri meditatione prænoscere, seuere in desides uindicare. Scientia enim rei bellicæ, dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad uictoriam promptior est, quàm rudis & indocta multitudo, exposita semper ad cædem.

¶ Ex quibus regionibus Tyro eligendus.
Caput .II.

RErum ordo deposcit, ut ex quibus prouincijs uel regionibus tyrones legendi sint, prima parte tractetur. Constat enim, in omnibus locis & ignauos & strenuos nasci. Sed tamen, quia gens gentem præcedit in bello, & plaga cæli non ad robur corporum tantum: sed etiam animorum plurimum ualet. Quo loco ea quæ à doctißimis hominibus comprobata sunt, non omittam. Omnes nationes, quæ uicinæ sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiam ac fidutiam cominus non habere pugnandi: quia metuunt uulnera, qui se exiguum sanguinem habere nouerunt. Contrà, septentrionales populi, remoti à solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptißimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad uulnerum mortisq; cõtemptum, & non poßit deesse prudentia, quæ & modestiam seruat in castris, & non parũ prodest in dimicatione consilijs.

¶ *Vtrum ex agris an ex urbibus utiliores sint tyrones.*
Caput .III.

SEquitur, *utrum ex agris, an de urbibus utilior tyro sit, requiramus.* De *qua parte, nunquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quæ sub diuo et in labore nutritur, solis patiens, umbræ negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris: cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est.* Interdum *tamen necessitas exigit, etiam urbanos ad arma compelli, qui ubi nomẽ dedere militiæ, primum laborare, decurrere, portare pondus, & solem puluerémq; ferre condiscant: parco uictu utantur & rustico: interdum sub diuo, interdum sub papilionibus immorentur.* Tunc *demum ad usum erudiantur armorũ: &, si longior expeditio emergit, in angarijs plurimum detinendi sunt, procúlq; habendi à ciuitatis illecebris: ut eo modo, & corporibus eorum robur accedat, & animis.* Nec *inficiandum est, post urbem conditam,* Romanos *ex ciuitate profectos ad bellum semper: sed tunc nullis uoluptatibus, nullis delicijs frangebantur.* Sudorem *cursu & campestri exercitio collectum, natans iuuentus abluebat in* Tiberi. Idem *bellator, idem agricola, genera tantum mutabat armorum.* Quod *usq; adeo uerũ est, ut aranti* Quintio Cincinnato *dictaturam constet oblatam.* Ex *agris ergo supplendum robur præcipue uidetur exercitus.* Nescio *enim quomodo minus timet mortem, qui minus deliciarum nouit in uita.*

Q. Cincinnatus dictator.

¶ *Cuius ætatis tyrones prabandi sunt.*
Caput .IIII.

NVnc, qua ætate milites legi conueniat, exploremus. Et quidem, si antiqua consuetudo seruanda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam, nullus ignorat. Nō enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbibuntur, quæ discuntur à pueris. Deinde militaris alacritatis, saltus & cursus antè tentandus est, tyro quàm corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est, quæ percepto exercitio, strenuum efficit bellatorem. Adolescentes legendi sunt sicut ait Salustius. Iam primũ iuuẽtus, simulac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat. Melius enim est ut exercitatus iuuenis causetur ætatem nondum aduenisse pugnandi, quàm doleat præterijsse. Habeat etiam spatium uniuersa discendi: Neq; enim parua aut leuis ars uidetur armorum, siue equitem, siue peditem sagittarium uelis imbuere, siue scutatum armaturæ numeros, omnesq; gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, ut mißile & destinato ictu & magnis uiribus iaciat, ut fossam ducere, sudes scienter figere norit, tractare scutum, & obliquis ictibus uenientia tela deflectere, plagam prudenter uitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni, pugnare aduersum quoslibet hostes ĩ acie, formido nõ erit sed uoluptas. Salusti. in Catilinar.

¶Qua statura tyrones sint probandi.
Caput V.

PRoceritatem tyronum, à consule Mario scio semper exactam, ita, ut senos pedes, uel certe quinos & denas uncias habere inter alares equites, uel in primis legionum cohortibus probarẽtur. Sed tunc erat amplior multitudo, & plures militiam sequebantur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem adduxerat iuuentutem. Si ergo neceßitas exegerit, Marij diligentia.

non tam staturæ rationem conuenit habere, quàm uirium. Et ipso Homero teste non fallimur, qui Tydeum minorem quidē corpore, sed fortiorem animis fuisse significat.

Tydeus.

¶ Ex uultu & corporis positione agnosci in eligendo, qui meliores poßint esse tyrones.

Caput VI.

SEd qui delectum acturus est, uehementer intendat ut ex uultu, ex oculis, ex omni confirmatione membrorum eos eligat, qui implere ualeant officium bellatoris. Nanq; nō tantum in hominibus, sed etiam in equis & canibus uirtus multis declaratur indicijs: sicut doctißimorum hominum disciplina comprehenditur: quod etiam in apibus Mantuanus auctor dicit esse seruandum.

Nam duo sunt genera: hic melior, insignis & ore.
Et rutilis clarus squammis. ille horridus: alter
Desidia, latamq; trahens inglorius aluum.

Ex Virgilij 4 Georgicon.

Sit ergo adolescens Martio operi deputandus, uigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, ualentibus digitis, longioribus brachijs, uētre modicus, exilior cruribus, suris & pedibus non superflua carne distentis, sed neruorum duritia collectis. Cum hæc signa in tyrone deprehenderis, proceritatē non magnopere desideres. Vtilius est enim fortes milites esse, quàm grandes.

¶ Cuius artis tyrones uel eligendi sint uel respuendi.

Caput VII.

SEquitur, ut cuius artis tyrones uel eligendi uel penitus respuendi sint, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios,

lintheones, omnesq́; qui aliquid tractasse uidentur ad gynæceũ
pertinens, longe arbitror pellendos à castris. Fabros ferrari-
os, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorumq́; uena-
tores, conuenit sociare militiæ. Et hoc est in quo totius reip. sa
lus uertitur, ut tyrones non tantum corporibus, sed etiam ani-
mis præstantissimi deligantur. Vires regni, & Romani nomi
nis fundamentum, in prima delectorum examinatione consi-
stunt. Nec leue putetur hoc officium, aut passim quibuscunq;
mandandum, quod apud ueteres inter tam uaria genera uirtu
tum, in Sertorio præcipuæ constat esse laudatũ. Iuuentus enim
cui defensio prouinciarum, cui committenda bellorum fortu-
na, & genere, si copia suppetat, & moribus debet excellere.
Honestas enim idoneum militem reddit. Verecundia, dum pro
hibet fugere, facit esse uictorem. Quid enim prodest si exerce
atur ignauus? si pluribus stipendijs moretur in castris? Nunq̃
exercitus profecit tempore belli, cuius in probandis tyronibus
claudicarit • elector. Et, quantum usu experimentisq́; cogno-
uimus, hinc tot ubiq; ab hostibus illatæ sunt clades, dum longa • electio.
pax militem negligentius incuriosiusq́; legit, dum honestiores
quiq; ciuilia sectantur officia, dum possessoribus addicti tyro
nes, per gratiam aut dissimulationem probantur: talesq́; soci-
antur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo
uiris, magna diligentia, idoneos eligi conuenit iuniores.

¶ Quando tyrones signandi sunt.
Caput. VIII.

SEd non statim punctis signorum inscribendus est tyro de-
lectus, uerum ante exercitio prætẽtandus, ut utrum uere
tanto operi aptus sit, possit cognosci. Et uelocitas in illo requi-

renda uidetur & robur, & utrum armorum disciplinam edi- ſcere ualeat, utrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim, quamuis in ſpecie non improbabiles uideantur, tamẽ ex perimentis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minus utiles, & in locum eorum ſtrenuiſsimi ſubrogandi ſunt. In omni enim conflictu, non tam prodeſt multitudo, quàm uirtus. Signatis itaq; tyronibus per quotidiana exercitia, armorum eſt demonſtranda doctrina. Sed huius rei uſum, diſsimulatio longe ſecuritatis aboleuit. Quem inuenias, qui docere poſsit quod ipſe non didicit? De hiſtorijs ergo uel libris, nobis antiqua con ſuetudo repetenda eſt. Sed illi res geſtas & euentus tantũ ſcri- pſére bellorum, iſta quæ nunc quærimus tanquam nota linquẽ tes. Lacedæmonij quidem, & Athenienſes, alijq; Græcorum in libros retulere cõplura, quæ τακτικὰ uocantur. Sed nos diſci plinam militarem populi Ro. debemus inquirere, qui ex par- uis finibus, imperium ſuum penè ſolis regionibus, & mundi ipſius fine diſtendit. Hæc neceſsitas compulit euolutis autori- bus, ea me hoc in opuſculo fideliſsime dicere, quæ Cato ille Cen ſorius de diſciplina militari ſcripſit, quæ Cornelius Celſus, quæ Frontinus perſtringenda duxerunt, quæ Paternus diligentiſsi mus iuris militaris aſſertor in libros redegit, quæ Auguſti et Traiani, Hadrianiq; conſtitutionibus cauta ſunt. Nihil enim mihi autoritatis aſſumo, ſed horum, quos ſuprà retuli, ea quæ diſperſa ſunt, uelut in ordinem & abbreuiationes, quæ epito- mata dicuntur conſcribo.

Scriptores rei militaris.

¶ Ad gradum militarem & curſum & ſaltum exercendos tyrones.

Caput .IX.

PRimis ergo meditationum auſpicijs, tyrones militarem edocendi ſunt gradum. Nihil enim magis in itinere uel in acie cuſtodiendum eſt, quàm ut omnes milites incedendi ordinem ſeruent. Quod aliter fieri non poteſt, niſi ut aßiduo exercitio ambulare celeriter & æqualiter diſcant. Periculum enim ſæpe ab hoſtibus grauißimum ſuſtinet diuiſus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, uiginti milia paſſuum, horis quinq; duntaxat æſtiuis conficienda ſunt. Pleno autem gradu, qui citatior eſt, totidem horis uiginti quatuor milia p agenda ſunt. Quicquid addideris iam curſus eſt, cuius ſpatiũ nõ poteſt diffiniri. Sed ad curſum præcipue aſſuefaciẽdi ſunt iuniores, ut maiore impetu in hoſtes procurrant, ut loca oportuna celeriter, cum uſus aduenerit, occupent: uel aduerſarijs, idem facere uolentibus, præoccupent: ut ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, ut fugientium terga facilius comprehendant. Ad ſaltum etiam quo uel foſſæ tranſiliuntur, uel impediens aliqua altitudo ſuperatur, exercendus eſt miles ut cũ eiuſmodi difficultates euenerĩt, poßint ſine labore tranſire. Præterea in ipſo conflictu ac dimicatione telorum bellator cum curſu ſaltuq; ueniens, aduerſarij pſtringit oculos, mentemq; deterret, priusq; plagã infligit, quàm ille ad cauendum uel ad reſiſtendum ſe præparet. De exercitio Pompeij magni, Saluſtius hoc memorat, cũ alacribus ſaltu, cũ uelocibus curſu, cũ ualidis uecte certabat. Neq; enim ille aliter potuiſſet par eſſe Sertorio, niſi ſe & milites frequentibus exercitijs præparaſſet ad prelia. Pompeij exercitiũ.

¶ Ad uſum natandi exercendos tyrones.
Caput. X.

Natandi usum æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere. Non enim semper flumina pontibus transeuntur, sed & cedens & insequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis himbribus uel niuibus solent exundare torrentes. Et ignorantia non solum ab hoste, sed etiam ab ipsis aquis discrimen incurrit. Ideoq; Romani ueteres, quos tot bella & continua pericula, ad omnem rei militaris erudierant artem, Campum Martium uicinum Tiberi delegerunt: in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem puluereḿq; dilueret, ac laßitudinem, cursusq; laborem natando deponeret. Non solum autem pedites, sed & æquites ipsosq́; equos uel lixas (quos galearios uocant) ad natandū exercere percōmodū est, ne qd īperitis, cū neceßitas īminebit, eueniat.

Campus Martius.

Galearij.

Quemadmodum ad scuta uiminea uel ad palos antiqui exercebant tyrones.

Caput XI.

Antiqui (sicut inuenitur in libris) hoc genere exercuere tyrones. Scuta de uimine in modum cratium corrotundata texebant: ita ut duplum pondus cratis haberet, quàm scutum publicum habere consueuit. Iidemq; clauas lignea s, duplicis æque ponderis, pro gladijs tyronibus dabant. Eoq́; modo non tantum mane, sed etiam post meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim usus non solum militibus, sed etiā gladiatoribus plurimum prodest. Nec unquā aut harena, aut campus inuictum armis uirum probauit, nisi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A singulis autem tyronibus, singuli pali defigebantur in terram, ita ut nutare non possent, & sex pedibus eminerent. Contra illum palum, tanq̄ contra ad-

Palorum usus.

uersarium, tyro cum crate illa & claua, uelut cum gladio se exercebat & scuto: ut nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum contenderet poplites et crura succidere, recederet, assultaret, insiliret, & quasi præsentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte tentaret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, ut ita tyro ad inferendum uulnus insurgeret, ne qua ex parte pateret ipse ad plagam.

¶ Non cæsim sed punctim ferire docendos tyrones.
Caput. XII.

PRæterea non cæsim, sed punctim ferire discebant: Nam cæsim pugnantes non solum facile uicēre, sed etiam derisere Romani. Cæsa enim quouis impetu ueniat, non frequenter interficit, cum & armis uitalia defendantur & oßibus. At contra puncta, duas uncias adacta, mortalis est. Necesse est enim ut uitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dū cæsa infertur, brachium dextrum latusq; nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium sauciat antequam uideatur. Ideoq; ad dimicandū hoc præcipue genere usos esse constat Romanos: duplicis autē ponderis illa cratis & claua ideo dabātur, ut cū uera & leuiora arma tyro sumpsisset, uelut grauiore pōdere liberatus, securior alacriorq; pugnaret.

¶ Armatnram docendos tyrones.
Caput. XIII.

PRæterea illo exercitij genere, quod armaturam uocant, & à cāpi doctoribus traditur, imbuendus est tyro. Qui usus uel ex parte seruatur. Constat enim & nunc in omnibus

prælijs armaturam melius pugnare, quàm cæteros. Ex quo intelligi debet, quantum exercitatus miles inexercitato sit melior: cum armatura utcunq; eruditi, reliquos contubernales suos bellandi arte præcedant. Ita autem seuere apud maiores exercitij disciplina seruata est, ut & doctores armorum duplicibus remunerarentur annonis, & milites, qui parum in illa prælusione profecerant, pro frumento ordeum cogerentur accipere. Nec ante eis in tritico redderetur annona, quàm sub præsentia præfecti, tribunorum, uel principum experimentis datis, ostendissent se omnia quæ erant in militari arte complesse. Nihil enim neq; firmius, neq; felicius, neq; laudabilius est reip. in qua abundant milites eruditi. Non enim uestium nitor uel auri uel argenti gemmarumq; copiæ hostes aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiã inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in alijs rebus (sicut ait Cato) si qd erratum est, potest postmodum corrigi: Præliorum delicta emendationem nõ recipiunt, cum statim pœna sequatur errorẽ. Aut enim confestim pereunt, qui ignaue imperiteq; pugnauerũt: aut in fugam uersi, uictoribus ultra pares esse nõ audent.

Veterũ cõsuetudo.

Catonis sententia.

¶ Ad mißilia iacienda tyro exercendus.
Caput. XIIII.

SEd ad incœptum reuertor. Tyro: qui cũ claua exercetur ad palum, hastilia quoq; ponderis grauioris, quàm uera futura sint iacula, aduersus illum palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, ut magnis uiribus hastile cõtorqueat, ut destinato ictu uel in palum uel iuxta dirigat mißile. Eo enim exercitio et lacertis robur accrescit, & iaculãdi usus atq; peritia acqritur.

¶ Sagittis tyronem imbuendum diligenter.

Caput. XV.

SEd prope tertia, uel quarta pars iuniorũ, quæ aptior potuerit reperiri arcubus ligneis, ſagittisq; luſorijs, ad illos ipſos ſemper exercenda palos. At doctores ad hanc rem & artifices eligendi: & maior adhibenda ſolertia, ut arcum diligenter ac ſcienter teneant, ut fortiter impleant, ut ſiniſtra fixa ſit, ut dextera cum ratione ducatur, ut ad illud quod feriendum eſt, oculus pariter ac animus conſentiant, ut ſiue in æquo ſiue in terra, recte ſagittare doceant. Quam artem & diſci opus eſt diligenter, & quotidiano uſu exercitioq; ſeruari. Quantum autem utilitatis boni ſagittarij in prælijs habeãt, & Cato in libris de diſciplina militari euidenter oſtendit, & Claudius pluribus iaculatoribus ante inſtitutis atq; pdoctis, hoſtem, cui prius impar fuerat, ſuperauit. Aphricanus quidẽ Scipio, cum aduerſum Numantinos, qui exercitum populi Romani ſub iugum miſerant, eſſet acie certaturus, aliter ſuperiorem ſe futurum eſſe non credidit, niſi in omnibus centurijs lectos ſagittarios miſcuiſſet.

Claudij iaculatores.

Aphricani iaculatores.

¶ Ad iactandos lapides fundis uel manu exercendos tyrones.

Caput XVI.

AD lapides uero, uel manibus uel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum autem uſum primi Balearium inſularum habitatores & inueniſſe, et ita perite exercuiſſe dicuntur, ut matres paruos filios nullum cibum cõtingere ſinerent, niſi quem ex funda deſtinato lapide percuſsiſſent. Sæpe enim aduerſum bellatores caſsidibus, ca-

Balearibus fundæ primo reptæ.

tafrattis, loricisq; munitos, teretes lapides de funda uel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores, cum membris integris, letale tamen uulnus importent: & sine inuidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem ueterum prælijs funditores militasse, nullus ignorat. Quæ res ideo ab uniuersis tyronibus frequenti exercitio discenda est: quia fundam portare nullus est labor. Et interdũ euenit, ut in lapidosis locis conflictus habeatur, ut aut mons sit aliquis defendendus aut collis, & ab oppugnatione castellorum siue ciuitatũ, lapidibus barbari fundisq; sunt pellendi.

¶ De exercitio plumbatarum.
Caput. XVII.

Martio barbuli.

PLumbatarum quoq; exercitatio (quas Martiobarbulos uocant) est tradenda iunioribus. Nam in Illyrico dudum duæ legiones fuerunt, quæ sena milia militum habuerunt: quæ quod his telis scienter utebantur & fortiter, martiobarbuli uocabantur. Per hos longo tempore strenuißime cõstat omnia bella confecta, usq; eo, ut dum Diocletianus & Maximianus ad imperium uenissent, pro merito uirtutis hos martiobarbulos, Iouiarios, atq; Herculianos censuerint appellandos, eosq; cunctis legionibus prætulisse doceantur. Quinos autem martiobarbulos insertos scutis portare consueuerunt: quos si oportune milites iacerent prope sagittariorum scutati † imitari uidentur officium. Nam hostes equosq; consauciant priusquã, nõ modo manu ad manũ, sed ad ictum missiliũ potuerat peueniri.

*mutuati.

¶ Quemadmodum ad ascendendos equos tyrones exercendi sunt. Caput XVIII.

NOn tantum autem à tyronibus, sed etiam à stipendiarijs militibus salitio equorum districtæ est semper exacta. Quem usum usq; ad hanc ætatem, licet iam cum dißimulatione, peruenisse manifestum est. Equi lignei hyeme sub tecto æstate ponebantur in campo: super hos iuniores primo inermes, dum consuetudine proficerent, deinde armati cogebãtur ascendere. Tantaq; cura erat, ut non solum à dextris, sed etiã à sinistris partibus & insilire & desilire condiscerent euaginatos etiam gladios uel contos tenentes. Hoc enim cõtinua meditatione faciebat, scilicet ut in tumultu prælij sine mora ascẽderent, qui tam studiose exercebantur in pace.

¶ Ad portandum pondus exercendos tyrones.

Caput. XIX.

POndus quoq; baiulare usq; ad LX. libras, & iter facere gradu militari, frequentißime cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus neceßitas imminet annonam pariter ac arma portãdi. Nec hoc credatur esse difficile si usus accesserit. Nihil enim est, quod non aßidua meditatio facillimum reddat. Quàm rem antiquos milites factitauisse, Vergilio ipso teste, potest cognosci, qui ait:

Non secus ac patrijs acer Romanus in armis.
Iniusto sub fasce uiam cum carpit, & hosti.
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

¶ Quo armorum genere usi sunt antiqui.

Caput XX.

LOcus exigit, ut quo armorum genere, uel instruendi, uel muniendi sint tyrones, referre tentemus. Sed in hac par-

te antiqua penitus consuetudo deleta est. Nam, licet exemplo Gothorum & Alanorum Hunnorumq; equitum arma profecerint, pedites tamen constat esse nudatos. Ab urbe enim condita usq; ad tempus diui Gratiani, & cataphrattis & galeis muniebatur pedestris exercitus. Sed cum campestris exercitatio, interueniente negligentia desidiaq; cessaret, grauia uideri arma cœperunt, quæ raro milites induebant. Itaq; ab imperatore postulabant primo cataphrattas, deinde caßides deponere. Sic detectis pectoribus & capitibus, congreßi contra Gothos milites nostri, multitudine sagittariorū sæpe deleti sunt, nec post tot clades, quæ usq; ad tantarū urbium excidia peruenerunt, cuiquam curæ fuit, uel cataphrattas uel galeas pedestribus reddere. Ita fit ut non de pugna, sed de fuga cogitēt qui nudi in acie exponuntur ad uulnera. Quid enim pedes sagittarius sine cataphratta, siue galea, qui cum arcu scutum tenere nō potest, faciet? Quid ipsi draconarij atq; signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant, in prælio facient, quorum & capita nuda esse constat & pectora? Sed grauis pediti lorica uidetur, & galea fortasse raro meditanti, & arma tractanti. Cæterum quotidianus usus non laborat, etiamsi onerosa gestauerit. Sed illi, qui laborem in portandis ueteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus & uulnera sustinere coguntur & mortes: & (quod est grauius & turpius) aut certe capi, aut fuga rempub. perdere. Sic dum exercitium laboremq; declinant cum maximo dedecore trucidantur ut

+ *mirus* *pecudes. Vnde apud antiquos* + *murus nō dicebatur pedestris*
Murus pedestris exercitus. *exercitus, nisi quod pilatæ legiones præter scuta, etiam cataphrattis galeisq; fulgebāt. Vsq; eo, ut sagittarij sinistra brachia manicis munirentur. Pedites autem scutati, præter cata-*

phrattas & galeas, etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cōgerentur accipere. Sic erant armati illi, qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia triarij uocabantur. Sed triarij genibus flexis solebant intra scuta subside re, ne stantes uulnerarentur uenientibus telis: & cum necessitas postulasset, tanquam requieti uehementius inuaderent hostes, quibus constat sæpe factam esse uictoriam, cum hastati illi, & qui priores steterant, interijssent. Erant autem apud ueteres inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ funditores & ferentarij, qui præcipue in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi sumebatur exordium. Sed hi uelocißimi & exercitatißimi legebantur. Nec erant admodum multi, qui cedentes (si prælij necessitas compulisset) inter principia legionum recipi solebant, ita ut acies immota consisteret. Vsq; ad præsentem prope ætatem consuetudo permansit, ut omnes milites pileis, quos panonicos uocabant, ex pellibus uterentur. Quod propterea seruabatur, ne grauius galea uideretur homini in prælio, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilia āt quibus utebatur pedestris exercitus, pila uocabātur, ferro subtili trigono præfixa, unciarum nouem siue pedali, quæ in scuto fixa, non possent abscindi: et loricam, scienter ac fortiter directa, facile perrumpunt: cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari autem scutati pedites his præcipue utuntur, quas bebras uocant: & binas etiam ac ternas in prælijs portant. Sciendum præterea, quod cum missilibus agitur, sinistros pedes in ante milites habere debere. Ita enim uibrandis spiculis uehementior ictus est. Sed cum ad pilam (ut appellant) uenitur, & manu ad manum gladijs pugnatur: tunc dextros pedes in ante milites habere debent, ut & latera eorum subdu-

Triarij. Pila. Bebræ.

cantur ab hoſtibus, ne poßint uulnus accipere, & proximior dextra ſit, quæ plagam poßit inferre. Inſtruendos igitur ac protegendos omni arte pugnandi, & quocunq; genere armorum, cõſtat eſſe tyrones. Neceſſe eſt enim ut dimicandi acriorẽ ſumat audaciã, q munito capite uel pectore nõ timet uulnus.

¶ De munitione caſtrorum.

Caput XXI.

CAſtrorum quoq; munitionem debet tyro cõdiſcere. Nihil enim tam ſalutare, neq; tam neceſſarium inuenitur in bello. Quippe ſi recte conſtituta ſunt caſtra, ita intra uallũ ſecuri milites dies nocteſq; peragunt, etiamſi hoſtis obſideat, quaſi muratam ciuitatem uideantur ſecum ubiq; portare. Sed huius rei ſcientia prorſus intercidit. Nemo enim iamdiu deductis foßis, præfixiſq; ſudibus caſtra conſtituit. Sic diurno uel nocturno ſuperuentu equitum barbarorum, multos exercitus ſcimus frequenter afflictos. Non ſolum autem confidentes ſine caſtris iſta patiuntur, ſed cum in acie caſu aliquo cœperint cedere munimenta caſtrorum, quo ſe recipiant non habent, & more animalium multi cadunt. Nec prius moriendi finis fit, quàm hoſtibus defuerit uolũtas perſequendi.

¶ In quibus locis conſtituenda ſint caſtra.

Caput XXII.

CAſtra autem, præſertim hoſte uicino, tuto ſemper facienda ſunt loco, ubi & lignorum & pabuli & aquæ ſuppetat copia. Et ſi diutius commorandum ſit, loci ſalubritas eligatur. Cauendum etiam ne mons ſit uicinus altior, qui ab aduerſarijs captus poßit officere. Conſiderandum etiam ne tor-

rentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu uim patiatur exercitus. Pro numero autem militum uel impedimentorū munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, neue paucitas in latioribus ultra q̃ oportet cogatur extēdi.

¶ Quali specie delinienda sint castra.

Caput XXIII.

INterdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas aut necessitas postulauerit, castra facienda sunt. Porta autem quæ appellatur prætoria, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostem respicit: aut si iter agitur, illam partem debet attendere, ad quā est profecturus exercitus. Intra quam primæ cēturiæ, hoc est cohortes, papiliones tendunt & dracones & signa constituūt. Decumana autem porta quæ appellatur, post prætoriam est: per quam delinquentes milites educuntur ad pœnam. Prætoria porta. Decumana porta.

¶ Quo genere munienda sint castra.

Caput XXIIII.

CAstrorum autem diuersa triplexq; munitio est. Nam si nimia necessitas non premit, cespites circunciduntur è terra, & ex illis uelut murus instruitur. Altus tribus pedibus super terram, ita ut in ante sit fossa, de qua leuati sint cespites. Deinde tumultuaria fossa sit lata pedes nouem, & alta pedes septem. Sed ubi uis acrior imminet hostium, tunc latissima fossa ambitum conuenit munire castrorū, ita ut duodecim pedes lata sit, & alta sub linea (sicut appellant) pedes nouem. Supra autem sepibus hincinde factis, quæ de fossa leuata fuerit, terra congeritur, & crescit in altum quatuor pedes. Sic fit ut sit

alta tredecim pedes, duodecim lata. Supra quam sudes de lignis fortißimis, quas milites portare consueuerant, præfiguntur. Ad quod opus ligones, rastra, qualos, aliaq; utensilium genera habere conuenit semper in promptu.

¶ Quemadmodum munienda sint castra cum hostis immineat.
Caput XXV.

SEd facile est absentibus hostibus castra munire, uerum si aduersarius incumbat, tũc omnes equites, & media pars peditum, ad propulsandum hostium impetum, ordinantur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniunt castra, & per præconem indicatur, quæ centuria prima, quæ secũda, quæ tertia, quæ quarta opus omne compleuerit. Post hæc à centurionibus fossa inspicitur ac mensuratur, & uindicatur in eos qui negligentius fuerint operati. Ad hunc ergo usum instituendus est tyro, ut cum neceßitas postulauerit, sine perturbatione celeriter poßit castra munire.

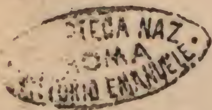
¶ Quemadmodum exerceantur tyrones, ut in acie ordinem & interualla custodiant.
Caput XXVI.

NIhil magis prodesse constat in pugna, quàm ut assiduo exercitio milites in acie dispositos ordines indesinenter obseruent, nec ultra magis quàm expedit, aut conglobent agmen, aut laxent. Nam etiã constipati, perdunt spatia pugnandi, & sibi inuicem impedimento sunt. Et rariores atq; interlucentes aditum perrumpendi hostibus præstant. Necesse est autem statim metu uniuersa confundi, si intercisa acie ad dimi

cantium terga accesserit. Producēdi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita ut primo simplex extensa sit acies, ne quas habeat curuaturas, ut æquali legitimoq; spatio miles distet à milite. Tunc præcipiendum, ut subito duplicent aciem, ita ut in ipso impetu, ad quem ipsi respondere solent, ordo seruetur. Tertio præcipiendum est, ut quadratam aciem repente constituant, quo facto in trigonum (quem cuneum uocant) acies ipsa mutanda est. Quæ ordinatio plurimum prodesse consueuit in bello. Iubetur etiam ut instruant orbes, quo genere cum uis hostiū interruperit aciē, resisti ab exercitatis militibus consueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat. Hæc si iuniores assidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione seruabunt.

¶ Quantum spatium ire uel redire debeant, uel quoties in mense exerceri, cū educūtur milites ambulatū
Caput XXVII.

PRæterea & uetus consuetudo permansit, & diui Augusti atq; Hadriani constitutionibus præcauetur, ut ter in mense, tam equites quàm pedites educantur ambulatum, hoc enim uerbo, hoc exercendi genus nominant. Decem milia passuum armati instructiq; omnibus telis pedites, militari gradu ire ac redire iubebantur in castra, ita ut aliquā itineris partē cursu alacriore conficerent. Equites quoq; diuisi per turmas armatiq;, similiter tantum itineris peragebant, ita ut ad equestrem meditationem interdum sequerentur, interdum cederēt, & recursu quodam impetus repararent. Non solum autem in campis, sed etiam in cliuosis & arduis locis, & ascendere &

descendere utraq; acies cogebatur, ut nulla res uel casus prorsus pugnãtibus possit accidere, quàm non ante boni milites assidua exercitatione didicissent.

¶ De adhortatione rei militaris Romanæq; uirtutis. Caput XXVIII.

HAec fidei ac deuotionis intuitu, imperator inuicte, de uniuersis autoribus, qui rei militaris disciplinam literis mandauerunt, in hunc libellum enucleata congeßi, ut in delectu atq; exercitatione tyronum, si quis diligens uelit existere ad antiquæ uirtutis imitationem, facile corroborare poßit exercitũ. Neq; enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec effœtæ sunt terræ quæ Lacedæmonios, quæ Athenienses, quæ Marsos, quæ Sannites, quæ Pelignos, quæ ipsos progenuere Romanos. Nonne Epirotæ armis plurimum aliquando ualuerunt? Nonne Macedones ac Thessali, superatis Persis usq; ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Mœdos ad Thraces, intãtum bellicosos semꝑ fuisse manifestũ est, ut ipsum Martem fabulæ apud eos natum esse confirment. Longum est si uniuersarum prouinciarnm uires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperij ditione consistant. Sed longæ securitas pacis homines partim ad delectationem otij, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitij militaris, primo negligentius agi, postea dißimulari, ad postremum olim in obliuionem perducta cognoscitur. Nec aliquis hoc superiore ætate accidisse miretur, cum post primum Punicum bellum uigintiquatuor circulis excursis annorum, pax ita Romanos illos ubiq; uictores otio & armorum desuetudine eneruauerit, ut secundo bello Punico Hannibali pares esse non possent. Tot

itaq; consulibus, tot ducibus, tot exercitibus amißis, tunc demum ad uictoriam peruenerunt, cum usum exercitiumq; militare condiscere potuerunt. Semper ergo legendi & exercendi sunt iuniores. Vtilius enim constat erudire armis suos, quàm alienos mercede conducere.

FINIS LIBRI PRIMI.

FLAVII VEGETII
Renati de re militari Libri .II.

PROLOGVS.

Nstituta maiorum artis armaturæ, præcipue clementiam uestram peritißimeq; retinere, continuis declaratur uictorijs ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis, est rerũ semp effectus. Verum tranquillitas tua, imperator inuicte, altiori cõsilio quàm mens poterat terrena concipere, ex libris antiqua desiderat, cum ipsam antiquitatem factis recentibus antecedat. Cum igitur hæc literis breuiter comprehendere, maiestati uestræ non tam discenda quàm recognoscenda præciperer, certauit sæpius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quã domino ac principi generis humani, domitori omnium gentiũ barbararum, de usu ac disciplina insinuare bellorum? nisi forte iußisses fieri quod ipse geßisses. Et rursum tanti imperatoris non obedire mandatis, plenum sacrilegij uidebatur atq; periculi. Miro itaq; modo in parendo audax factus sum, dum metuo uideri audacior, si negassem. Ad quã temeritatem, præcedens me indulgentiæ uestræ perennitas animauit. Nam li-

bellum de delectu atq; exercitatione tyronum, dudum tanquã famulus obtuli, nec tamen culpatus abscessi. Nec formido iussus aggredi opus, quod spontaneum cessit impune.

¶ In quot genera diuidatur res militaris. Caput. I.

ES IGITVR militaris (sicut Latinorum egregius autor, carminis sui testatur exordio) armis constat & uiris. Hæc in tres diuiditur partes. Equites, Pedites, Classes. Equitum † alæ dicuntur, ab eo quod ad similitudinem alarum ab utraq; parte protegant acies, quæ nunc uexillationes uocantur à uelo: quia uelis, hoc est flammulis, utuntur. Est aliud genus equitum, qui legionarij uocantur, propterea quod connexi sunt legioni. Ad quorum exemplum, ocreati equites sunt instituti. Classium item duo genera sunt: Vnum liburnarũ, aliud lusoriarum. Equitibus campi, classibus maria & flumina, peditibus colles, urbes, plana, & abrupta, seruantur. Ex quo intelligitur magis reip. necessarios pedites, qui possunt ubiq; prodesse. Et maior numerus peditum, sumptu & expensa minore nutritur. Exercitus ex re ipsa atq; opere exercitij, nomen accepit, ut ei nunquam liceret obliuisci, quod uocabatur. Verum ipsi pedites, in duas diuisi sunt partes, hoc est, in auxilia & legiones. Auxilia à socijs, uel fœderatis gentibus mittebantur. Romana autem uirtus, præcipue in legionum ordinatione præpollet. Legio autem ab eligendo appellata est, quod uocabulum eorum desiderat fidem atq; diligentiam, quibus milites probantur. In auxilijs minor, in legionibus longe

† alij alares.

Vexillationes.

Equites legionarij.

Classium duo genera.

Exercitus.

Peditũ duo genera.

Legio.

amplior consueuit numerus militum ascribi.

¶ Quid inter legiones & auxilia intersit.
Caput ·II·

DEniq; Macedones, Græci, Dardani, phalanges habuerunt, ut in una phalange armatorum octo milia censerentur. Galli atq; Celtiberi, pluresq; barbaricæ nationes, cateruis utebantur in prælio, in quibus erāt sena milia armatorum. Romani legiones habent, in quibus singulis sena milia, interdum amplius, militare consueuerunt. Quid autem inter legiones & auxilia interesse uideatur, expediam. Auxiliares conducuntur ad prælium ex diuersis locis, ex diuersis muneribus uenientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectatione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est usus armorum. Necesse est autem tardius ad uictoriam perueniri, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expetitionibus plurimum prosit, omnes milites unius præcepti significatione conuerti, nō possunt æqualiter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipsa si solennibus diuersisq; exercitijs prope quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquā leuis armatura in acie iungebantur, ut in his præliandi magis adminiculum esset quàm principale subsidium. Legio autem proprijs cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est principes hastarios, triarios, antesignarios. Item leuem armaturam, hoc est ferentarios, sagittarios, funditores, balistarios, cum proprios & sibi impositos equites legionarios, ijsdem matriculis teneat, cū uno animo pariq; consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat ex omni parte perfecta, nulloq; extrinsecus indigēs ad-

Phalanges cateruæ.

Legio.

auxiliares

Legio.

Leuis armatura.

iumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consueuerat. Documentum est magnitudo Romana, quæ semper cum legionibus dimicans, tantum hostium uicit, quantum uel ipsa uoluit uel rerum natura permisit.

¶ Quæ causa exhauriri fecerit legiones.
Caput .III.

LEgionum nomen in exercitu permanet hodie, sed per negligentiam superiorum temporum, robur infractum est, cum uirtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerentur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde contubernalibus completis stipendijs, per testimoniales ex more dimißis, nõ sunt alij substituti. Præterea necesse est, morbo aliquantos debilitari atq; dimitti, aliquantos militiam deserere, uel diuersis casibus interire, ut nisi annis singulis, imò singulis penè mensibus in recedentium locum iuniorum turba succedat, quãuis copiosus exhauriatur exercitus. Est & alia causa, cur attenuatæ sint legiones. Magnus in illis labor est militandi, grauiora arma, sera munera, seuerior disciplina. Quod uitantes pleriq; in auxilijs sæpe festinant militiæ sacramenta percipere, ubi & minor sudor & maturiora sunt præmia. Cato ille maior, cum & armis inuictus esset, & consul exercitum sæpe duxisset, plus se reip. credidit profuturum, si disciplinam militarem conferret in literas. Nam unius ætatis sunt res quæ fortiter fiunt, quæ uero pro utilitate reip. scribuntur, æterna sunt. Idem fecerunt alij complures, sed præcipue Frontinus diuo Traiano ob eiusmodi comprobatur industriam. Horum instituta, horum præcepta, inquantum ualeo, strictim fideliterq; signabo. Nam cum easdem expensas

Cato rei militaris scriptor.

faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus, non solum præsentibus, sed etiã futuris sæculis proficiet, si pro uisione maiestatis tuæ imperator Auguste, & fortißima dispositio reparetur armorũ, & emendetur dißimulatio præcedẽtiũ.

¶ Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt.
Caput .IIII.

IN omnibus autoribus inuenitur, singulos consules aduersus hostes copiosißimos, non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxilijs sociorum. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fidutia, ut cuiuis bello duæ legiones crederentur posse sufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ secundum normam militaris iuris exponam. Quæ descriptio, si obscurior aut impolitior uidebitur, non mihi, sed difficultati ipsius rei conuenit imputari. Attento itaq; animo sæpius relegenda sunt, ut memoria intelligentiaq; ualeant comprehendi. Necesse est enim inuictam esse rempub. cuius imperator militari arte pcepta, quãtos uoluerit faciat exercitus bellicosos.

¶ Quemadmodum legio constituatur.
Caput V.

DIligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibusq; præstantibus, additis etiam exercitijs quotidianis, quatuor, uel eo amplius mensiũ, iussu auspicijsq; inuictißimi principis legio formatur. Nam * picturis in cute punctis milites scripti & matriculis inserti iurare solent. Et ideo militiæ sacramenta dicuntur. Iurant autem per deum & Christum & spiritum sanctum, & per maiestatem imperatoris, quæ secundũ deum generi humano diligenda est & colenda. Nam impera-

* pictis. Militiæ sacramenta.

tori, cum Augusti nomen accepit, tanquam præsenti & corporali deo fidelis est præstanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus. Deo enim uel priuatus, uel militans seruit, cũ fideliter eum diligit, qui deo regnat autore. Iurant autem milites omnia se strenue facturos, quæ præceperit imperator, nunq̃ deserturos militiã, nec mortẽ recusaturos ꝓ Romana rep.

¶ Quot cohortes in una sint legione. Item quot milites in una cohorte.

Caput VI.

SCiendum est autem in una legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere & institutione literarũ uiros electißimos quærit. Hæc enim suscipit aquilã, quod præcipuũ signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Hæc imagines imperatorum, hoc est diuina & præsentia signa ueneratur. Habet pedites mille centum quinque. Equites loricatos centum triginta duos, & appellatur cohors miliaria. Hæc caput est totius legionis: ab hac, cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites. 555. Equites loricatos. 66. & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites. 555. Equites 66. sed in hac cohorte tertia, ualidiores probari moris est, q̃a in media acie consistit. Cohors quarta habet pedites quingentos quinquaginta quinq;. Equites. 66. Cohors quinta habet totidem. Sed & ipsa strenuos desiderat milites, quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæ quinq; cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. Equites. 66. In ipsa quoq; enucleati ascribendi sunt iu-

niores, quia in secunda acie post Aquilam & imagines, cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites. 555. Equites. 66. Cohors octaua habet pedites. 555. Equites. 66. Sed & ipsa animosos desiderat uiros, quia in secunda acie consistit media. Cohors nona habet pedites. 555. equites. 66. Cohors decima habet pedites. 555. equites. 66. & ipsa bonos accipere consueuit bellatores, quia in secunda acie sinistrum posidet cornu. His decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites sex milia centum, equites septingentos triginta. Minor itaq; numerus armatorum in una legione esse non debet. Maior ãt interdum esse consueuit, si nõ tantum unam cohortem, sed etiã aliâs miliarias fuerit iussa suscipere.

¶ Nomina & gradus principiorum legionum.
Caput VII.

ANtiqua ordinatione legionis exposita, principalium militum, & (ut proprio utar uocabulo) principiorum nomina & dignitates secundum præsentes matriculas indicabo. Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem uocatur à tribu, tribuendoq́; iure, quia præest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarij dicuntur, qui in prælio præsunt, & primos ordines ducunt. Augustales appellantur, qui ab Augusto ordinarijs iuncti sunt. Flauiales item tanquam secundi augustales, à diuo Vespasiano sunt legionibus additi. Aquiliferi qui aquilam portant. Imaginarij, uel imaginiferi qui imperatorum imagines portant. Optiones ab optando appellati, quod antecedentibus ægritudine præpeditis, hi tanquam adoptati eorum, atq; uicarij solent uniuer-

Principia. Tribunus. Ordinarij. Augustales Flauiales. Aquiliferi. Imaginarij Optiones.

Signiferi. Tesserarij. Tessera qd. Campigeni. Metatores. Beneficiarij. Lirabrij. Tubicines. Cornicines. Buccinatores. Armaturæ. Mensores. Torquati. Candidati. Munifices.

sa curare. Signiferi, qui signa portant, quos nūc draconarios uocant. Tesserarij, qui tesseram per contubernia militum nuntiant. Tessera autem dicitur præceptum ducis, uel ad aliquid opus, quo uel ad bellū mouetur exercitus. Campigeni, hoc est antesignani, ideo sic nominati, quia eorum opera atq; uirtute exercitij genus crescit in campo. Metatores qui præcedentes, locum eligunt castris. Beneficiarij, ab eo appellati, quod promouētur beneficio tribunorum. Librarij, ab eo quod in libros referant rationes ad milites pertinentes. Tubicines, Cornicines, & Buccinatores, qui tuba, uel æreo cornu, uel buccina cōmittere prælium solent. Armaturæ duplares, quæ binas consequuntur annonas. Simplares, quæ singulas. Mensores, qui in castris ad podismum demetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant, uel hospitia in ciuitatibus præstant. Torquati duplares, Torquati simplares, quibus torques aureus solidus uirtutis præmium fuit, quem qui meruisset, præter laudem interdum duplas cōsequebatur annonas, duplares duas, simplares unā. Erant & secundū annonā candidati duplares, candidati simplares. Hi sunt milites principales, qui priuilegijs muniuntur. Reliqui munifices appellantur, qa munia facere cogūtur.

¶ Nomina eorum qui antiquos ordines ducebant. Caput VIII.

Centurio primipili. Primus hastatus. Ducenarius.

VEtus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis, promoueretur Centurio primipili, qui non solum aquilæ præerat, uerumetiam quatuor centurias, hoc est quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquā caput totius legionis merita consequebatur & commoda. Itē primus hastatus duas centurias .i. ducentos homines ducebat

in acie secunda, quem nunc ducenarium uocant. Princeps autē primæ cohortis centuriam & semis, hoc est centum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem prope omnia, quæ in legione ordinanda sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam & semis, id est centū quinquaginta milites gubernabat. Triarius prior, centum homines regebat, sic decem centuriæ cohortis primæ à quinq; ordinarijs regebātur, quibus magnæ utilitates & magnus honor est à ueteribus constitutus, ut cæteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contenderent ad tanta præmia peruenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarij nominantur. Erant decani, denis militibus præpositi, qui nunc caput contubernij uocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinq;. Similiter tertia, quarta, quinta, usq; ad decimam cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquagintaquinq;.

Princeps primæ cohortis. Hastatus secundus. Triarius prior. Centuriones. Centenarij Decani. Caput contubernij.

¶ De officio præfecti legionis.
Caput IX.

SEd legati imperatoris ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia uniuersa obtemperabāt in ordinatione pacis uel neceßitate bellorum: in quorum locū nunc illustres uiros constat magistros militum substitutos; à quibus non tantum binæ legiones, sed etiam plures numero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato tanquam uicarius ipsius, potestatem maximam retinebat. Tribuni uel centuriones, cæteriq; milites, eius præcepta seruabāt. Vigiliarum siue profectionis tessera petebatur ab eodem. Si miles crimen aliquod admisisset, autoritate præfecti legionis de-

Præfectus legionis.

putabatur à tribuno ad pœnam. Arma omnium militum, itē equi, uestes, annona, ad curam ipsius pertinebant. Disciplinæ ius & seueritas & exercitatio, non solum peditum, sed etiam equitum legionariorum, præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius, legionem sibi creditam aßiduis opibus ad omnē deuotionē, ad oēm afformabat industriā, sciēs ad præfecti laudē subiectorum redundare uirtutem.

¶ De officio præfecti castrorum Caput X.

ERat etiam castrorum præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem castrorum positio, ualli & fossæ destinatio pertinebat. Tabernacula uel casæ militum, cū impedimentis omnibus, nutu ipsius curabantur. Præterea ægri contubernales, & medici (à quibus curabantur) expensæ, etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula sagittarij, necnon etiam ferramenta, quibus materies secatur uel cæditur, quibusq́; aperiuntur fossæ circa situm ualli & aquæductus. Item ligna uel stramina, arietes, onagri, balistæ, cæteraq́; genera tormentorum, ne deessent aliquādo procurabat. Is post longā probatamq́; militiā, peritißimus oīm legebatur, ut recte doceret alios qđ ipse cū laude fecisset.

¶ De officio præfecti fabrorum. Caput XI.

HAbet præterea legio fabros lignarios instructores, carpentarios, ferrarios, pictores, reliquosq́; artifices ad hybernorū ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, cæteraq́; quibus uel expugnantur aduersariorum ciuitates,

uel defenduntur propriæ, præparatos. Qui arma, qui uehicula cæteraq́; genera tormentorum uel noua facerent, uel quassata repararent. Habebāt etiam fabricas scutarias, loricarias, arcuarias in quibus sagittæ, missilia, cassides, omniaq́; armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, ut quicquid exercitui necessarium uidebatur, nunquam deesset in castris: usq; eo, ut etiam cunicularios haberēt, qui ad morē Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisq́; intra fundamenta perfossis, improuisi emergerent ad urbes hostium capiendas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

¶ De officio tribuni militum. Caput XII.

DEcem cohortes habere legionem diximus, sed prima erat miliaria, in qua censu, genere, literis, forma, uirtute, pollentes milites mittebantur. Huic tribunus præerat armorum scientia, uirtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes prout principi placuisset, à tribunis uel à præpositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, ut non solum tribuni uel præpositi contubernales sibi creditos, sub oculis suis iuberent quotidie meditari, sed etiam ipsi armorū arte perfecti, cæteros ad imitationem ꝓprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem solicitudo per hanc laudatur industriam, cum miles ueste nitidus, armis bene munitus ac fulgens, exercitij usu & disciplina eruditus incedit.

¶ De centurijs atq; uexillis peditum. Caput XIII.

PRimum signum totius legionis est aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes à draconarijs feruntur ad præliū. Sed antiqui, quia sciebant in acie Aquila. Dracones.

commiſſo bello celeriter ordines aciesq́; turbari atq; confun di, ne hoc poſſet accidere, cohortes in centurias diuiſerunt, et ſingulis centurijs ſingula uexilla conſtituerunt, ita ut ex qua cohorte uel quota eſſet centuria in illo uexillo literis eēt aſcriptum, quod intuentes uel legentes milites, in quantouis tumul tu, à contubernalibus ſuis aberrare nō poſſent. Centuriones in ſuper, qui nunc centenarij uocantur, nimium bellicoſos loricatos, tranſumptis caßidum criſtis, ut facilius noſcerentur, ſingu las iuſſerunt gubernare centurias, quatenus nullus error exiſteret, cum centeni milites ſequerentur, non ſolum uexillum ſuum, ſed etiā centurionē qui ſignū habebat in galea. Rurſus ipſæ centuriæ in contubernia diuiſæ ſunt: ut decem militibus,

Decanus. ſub uno papilione degentibus, unus quaſi præeſſet decanus,

Manipulus qui caput cōtubernij nominatur. Contuberniū aūt manipulus uocabatur, ab eo q̄ coniunctis manibus pariter dimicabant.

¶ De turmis equitum legionariorū. Caput XIIII.

QVemadmodum inter pedites centuria uel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur, & habet

Turma.

Decurio. una turma equites. 32. Huic qui præeſt, Decurio nominatur. Centum enim pedites ab uno centurione, ſub uno uexillo guber nantur: ſimiliter. 32. equites ab uno decurione, ſub uno uexillo reguntur. Præterea ſicut centurio eligendus eſt magnis uiribus, procera ſtatura, qui haſtas uel mißilia perite iaculetur & fortiter, qui dimicari gladio, qui ſcutum rotare doctißime nouerit, qui omnem artem didicerit armaturæ, uigilans, ſobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus. Contubernales ſuos ad diſciplinā retineāt, & ad armorum exercitium cogat, ut bene ueſtiti & calceati

sint, ut arma omnium defricentur ac splendeant. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore, ut loricatus & armis circundatus omnibus cũ summa admiratione equum poßit aſcendere, equitare fortißime, conto ſcienter uti, ſagittas doctißime mittere, turmales ſuos, id eſt, ſub cura ſua equites poſitos, erudire ad omnia quæ equeſtris pugna depoſcit: eoſdem cogere loricas ſuas uel cataphrattas, contos ſuos & caßides frequenter tergere & curare. Plurimum enim terroris hoſtibus armorũ ſplendor importat. Quis credat militem bellicoſum, cuius dißimulatione ſitu ac rubigine arma fœdantur? Non ſolum autẽ equites, ſed etiã ipſos equos aßiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem & ſanitatis & exercitationis tam hominum quàm equorum pertinet cura. Turmales.

¶ Quemadmodum legionum acies inſtruantur. Cap. XV.

NVnc qualiter inſtruenda ſit acies, ſi pugna immineat, declaretur unius legionis exemplo: quod ſi uſus exegerit, transferri poßit ad plures legiones. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors ſecunda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta uero cohors ſiniſtrum ſuſcipit cornu, ſed ante ſigna, & citra ſigna. Necnon in prima acie dimicantes, principes uocabantur, hoc eſt ordinarij, cæteriq; principales. Hæc erat grauis armatura, qui habebant caßides, cataphrattas, ocreas, ſcuta, gladios maiores, quos ſphatas uocant, & alios minores, quos ſemiſphatas nominant, plũbatas quinas poſitas in ſcutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina mißilia, unum maius, Principes. Sphata. Semiſphatæ.

Pilum. Spiculũ. ferro triangulo, unciarum nouem hastili pedum quinq; & semis, quod pilum uocabant, nunc spiculũ dicitur. Ad cuius ictũ præcipue exercebantur milites, quod arte & uirtute directũ, & scutatos pedites, & loricatos equites sæpe transuerberat. Aliud minus, ferro triangulo, unciarum quinq;, hastili trium pedum & semis, quod tunc uerriculum, nunc uerutum dicitur. Prima acies principum. Secunda hastorum, armis talibus docetur instructa. Post hos erant ferentarij & leuis armatura, quos nunc auxiliatores & armaturas dicimus. Scutati qui plumbatis uel gladijs & mißilibus accincti, sicut nunc prope omnes milites uidentur, armati erãt. Item sagittarij, cum caßidibus, cataphrattis & gladijs, sagittis & arcubus. Erãt funditores, qui ad fundas uel fustibalos lapides iaciebant. Erant triangularij, qui ad manubalistas uel arcubalistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur, in qua consistentes milites, hastati uocabantur. Sed in secunda acie, dextro cornu, cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitãte. Decima cohors in undecima acie, sinistrum semper obtinebat cornu.

Verriculũ. Ferẽtarij. Scutati. Fũditores. Triangularij.

¶ Quemadmodum triarij uel centuriones armentur ea.
Caput XVI.

Triarij. POst omnes autem acies, triarij cum scutis, cataphrattis & galeis ocreati cum gladijs, semisphatis, plumbatis, & binis mißilibus locabantur, qui genu posito subsidebãt, ut, si prima acies uinceretur, ab his quasi de integro reparata pugna, posset reparare . . loriam. Omnes autẽ signarij uel signiferi, quamuis pedites, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hostium, ursinis pellibus tectas. Cẽturiones uero

habebant cataphratttas,ſcuta,& galeas ferreas,ſed tranſuer ſis & argentatis criſtis,ut facilius cognoſcerentur à ſuis.

¶ Commiſſa pugna grauem armaturam ſtare pro muro. Caput XVII.

ILlud autem ſciendum eſt, & modis omnibus retinendum, commiſſo bello prima ac ſecunda acies ſtabāt immota. Triarij quoq; reſidebant. Ferentarij autem armaturæ ſcutatores, ſagittarij,funditores,hoc eſt leuis armatura aduerſarios prouocabāt ante aciem procedentes,ſi hoſtes fugare poterant ſequebantur,ſi eorum uirtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad ſuos & poſt eos ſtabant.Excipiebat autē prælium grauis armatura,& tanquam murus (ut ita dicam) ferreus ſtabat,non ſolum miſsilibus,ſed etiam gladijs cominus dimicabant. Etſi hoſtes fugaſſent,non ſequebatur grauis armatura,ne aciem ſuā ordinationemq́; perturbaret,& ad diſperſos recurrentes hoſtes, incompoſitos opprimerent, ſed leuis armatura cum funditoribus,ſagittarijs,& equitibus, fugientes ſequebatur inimicos.Hac diſpoſitione atq; cautela ſine periculo legio uincebat,aut ſuperata ſeruabatur incolumis, quia ius legionis eſt facile nec fugere nec ſequi.

¶ Nomina militum & gradus in ſcutis eorum aduerſis ſcribenda. Caput XVIII.

SEd ne milites aliquando in tumultu prælij à ſuis contubernalibus aberrarent,diuerſis cohortibus diuerſa in ſcutis ſigna pingebant,quæ ipſi nominant digmata,ſicut etiā nūc moris eſt fieri:præterea in aduerſo ſcuto uniuſcuiuſque militis, literis erat nomen aſcriptum,addito ex qua eſſet cohorte,qua- Digmata

ue centuria. Ex his ergo apparet legionẽ bene institutã, quasi munitißimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum ubiq; portaret, nec metueret repentinum hostium superuentum, quæ etiam in medijs campis subito fossa se uallóque muniret, quæ omne genus militum contineret & armorum. Si quis ergo pugna publica superare barbaros cupit, ut diuinitatis nutu dispositione imperatoris inuicti reparentur, ex tyronibus legiones uotis omnibus petat. Intra autem breue spatium temporis, iuniores diligenter electi & exercitati, quotidie nõ solum mane, sed etiam post meridiem, omni armorum discipli na uel arte bellandi, ueteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerunt, facile coæquabunt. Nec moueatur, Cæsar, tua maiestas, quod olim consuetudo est mutata quæ * uiguit: sed huius prouisionis ac felicitatis est perennitas tua, quod pro salute reip. & noua excogitet & antiqua restituat. Omne enim opus difficile uidetur antequam tentes. Cæterum si exercitati & prudentes uiri delectui præponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari & diligẽter institui. Quiduis enĩ efficit solertia, si cõpetẽtes nõ denegẽtur expẽsæ.

*nocuit.

¶ Præter corporis robur notarum uel computandi artẽ in tyronibus eligendam. Caput XIX.

SEd quoniam in legionibus plures scholæ sunt, quæ literatos milites quærunt, ab his qui tyrones probant in omnibus quidem staturæ magnitudinem, corporis robur, alacritatẽ animi, conuenit explorari. Sed in quibusdam notarum peritia, calculandi computandiq; usus exigitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium numerorum, siue pecuniæ quotidie ascribitur actis maiore prope diligentia, quã res

annonaria uel ciuilis politicis libris annotatur. Quotidianas etiam in pace uigilias. Item excubitum siue angarias, de omnibus centurijs & contubernijs, quæ uicißim milites faciunt, ut ne quis contra iustitiam prægrauetur, aut alicui præstetur immunitas. Nomina eorum qui uices suas fecerunt, breuibus inseruntur. Quando quis commeatum acceperit, uel quot dierum, annotatur in breuibus. Tunc enim difficile commeatus dabatur, nisi causis iustißimis approbatis. Nec aliquibus milites institui deputabantur obsequijs, nec priuata ijsdem negotia mandabantur. Siquidem incongruum uideretur, imperatoris militem, qui ueste & annona publica pascebatur, utilitatibus uacare priuatis. Ad obsequia tamen iudicum uel tribunorum, nec non etiam principaliũ deputabantur milites, qui uocabantur accensi, hoc est postea additi, quàm fuisset legio cõpleta, quos nunc supernumerarios uocant. Fascicularia tamen .i. lignum, fœnum, aquam, stramen etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellãtur, q̃ hæc munia faciant. Accensi, Supernumerarij.

¶ Donatiui partem dimidiam debent apud signa sequestrare militibus seruandam. Caput XX.

Illud uero ab antiquis diuinitus institutum est, ut ex donatiuo quod milites consequuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanem rerum comparationem, à contubernalibus poßit absumi. Pleriq; enim homines & præcipue pauperes tantum erogant, quantum habere potuerunt. Sepositio autem ista pecuniæ, primum ipsis contubernalibus docetur accommoda. Nam cum publica substententur annona, ex omnibus donatiuis augetur eorum pro medietate castrense peculium. Miles

deinde, qui ſumptus ſuos ſcit apud ſigna depoſitos, de deſerendo nihil cogitat, magis diligit ſigna. Pro illis in acie fortius dimicat more humani ingenij, ut pro illis habeat maximam curam, in quibus ſuam uidet poſitam eſſe ſubſtantiam. Deniq; 10. folles, hoc eſt. 10. ſacci, per cohortes ſingulas ponebantur, in quibus hæc ratio condebatur. Addebatur etiam ſaccus undecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, ſepulturæ ſcilicet cauſa, ut ſi quis ex contubernalibus defeciſſet, ex illo undecimo ſacco ad ſepulturam ipſius promeretur expenſa. Hæc ratio apud ſigniferos (ut nunc dicunt) in cophino ſeruabatur. Et ideo ſigniferi non ſolum fideles, ſed etiam literati homines eligebantur, qui & ſeruarent depoſita, & ſcirent ſingulis reddere rationem.

¶ In legione ita fieri promotiones, ut per omnes cohortes tranſeant qui promouentur. Caput. XXI.

NOn tantum humano conſilio, ſed etiam diuinitatis inſtinctu, legiones arbitror à Romanis conſtitutas. In quibus 10. cohortes ita ſunt ordinatæ, ut omniũ unum corpus, una uideatur eſſe coniunctio. Nam quaſi in orbem quendam ꝑ diuerſas cohortes & diuerſas ſcholas milites promouentur, ita ut ex prima cohorte ad gradum quempiam promotus uadat ad decimam cohortem, & rurſus ab ea, creſcentibus ſtipendijs, cum maiore gradu per alias recurrat ad primam. Ideo primipili centurio, poſtquam in orbem omnes cohortes per diuerſas adminiſtrauerit ſcholas, in prima cohorte ad hãc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda conſequatur. Sicut primicerius in officio præfectorum prætorioq; ad honeſtum quæſtuoſumq; militiæ peruenit gradum:

Primiceri-us.

ita legionarij equites cohortes ſuas contubernij affectione ue nerantur, cum naturaliter equites à peditibus ſoleant diſcrepare. Per hanc ergo contexionem, in legionibus, & omnium cohortum equitum, peditumq́; ſeruabatur una concordia.

¶ Quid inter tubicines & cornicines & claßicum interſit. Caput XXII.

HAbet præterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. Tubicines ad bellum uocant milites & rurſum receptui canentes reuocant. Cornicines quotiens canunt, non milites, ſed ſigna ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiẽs ad aliquod opus exituri ſunt ſoli milites, tubicines canũt. Quotiens mouenda ſunt ſigna, cornicines canunt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canunt. Claßicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicũt. Hoc inſigne uidetur imperij, quia claßicum canitur imperatore præſente, uel cum in militem capitaliter animaduertitur, quia hoc ex imperatoris legibus fieri neceſſe eſt. Si uero ad uigilias uel angarias faciendas, ſiue ad opus aliquod, uel ad decurſionẽ campi exeunt milites, tubicine uocante operantur, & rurſus tubicine admonente ceſſant. Cum autem mouentur ſigna, aut iam mota figenda ſunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitijs & proceßionibus cuſtoditur, ut in ipſa pugna facilius obtemperent milites, ſiue eos pugnare, ſiue ſtare, ſiue ſequi, uel redire præceperint duces. Siquidem ratio manifeſta ſit, ſemper in otio debere fieri, quod neceſſario faciendum uidetur in prælio Claßicũ.

¶ De exercitatione militum. Caput XXIII.

LEgionis ordinatione digesta, ad exercitiũ reuertamur, unde (sicut iam dictum est) exercitus, nomen accepit. iuniores quidem & noui milites, mane & post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi sine intermißione semel in die exercebantur armis. Neq; enĩ longitudo ætatis aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed post quãta uolueris stipendia inexercitatus miles semp̃ est tyro. Idcirco armaturam quæ festis diebus exhibetur, non tantum qui sub campi doctore sunt, sed omnes æqualiter contubernales quotidiana meditatione discebant, & corporis uelocitatem. Nam & uelocitas usu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem seq́; protegendi, præsertim si gladijs cominus dimicetur. Illud uero maius est, ut seruare ordines discant, ut uexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitentur. Nec inter doctos aliquis error existat, quãuis in multitudine sit tanta confusio. Ad palum quoq; uel sudes iuniores exerceri percommodum est cum latera uel pedes aut caput petere, punctim cesimq́; condiscant. Saltus quoq; & ictus facere pariter assuescant, insurgere tripudiantes in clypeum, rursusq́; subsidere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Mißilibus etiam palos ipsos p̃cul ferire meditentur, ut & ars dirigendi, & dextræ uirtus poßit accrescere. Sagittarij uero uel funditores scopas, hoc est fruticũ uel straminium fasces, pro signo ponebant, ita ut sexcentis pedibus remouerentur à signo, ut sagittis uel certe lapidibus ex fustibalo destinatis, signũ sæpius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in cãpo fecerant. Semper assuescendum est etiam, ut semel tantum funda circa caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum. Sed et

manu sola, omnes milites meditabantur libralia saxa iactare, qui usus paratior creditur, quia non desiderat fundam. Mißilia quoq; uel plumbatas iugi & perpetuo exercitio dirigere cogebantur, usq; adeo, ut tempore hyemis de tegulis uel scandulis, quæ fidæ essent & certæ, de cannis, ulua uel culmo & porticus tegerentnr ad equites, & quædam uelut basilicæ ad pedites, in quibus tempestate uel uentis aëre turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Cæteris autem etiam hybernis diebus, si niues pluuiæq; cessarent, exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consuetudine, animos militum debilitarent et corpora. Syluam cædere, portare onera, transilire fossas, natare in mari siue fluminibus, gradu pleno ambulare, uel currere etiam armatos cum sarcinis suis, frequentißime conuenit, ut quotidiani laboris usus in pace, difficilis non uideatur in bello. Siue ergo legio fuerit, siue auxilia, exerceãtur aßidue. Nã sicut bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Postremò sciendũ est, in pugna usum amplius ꝓdesse q̃ uires. Nã si doctrina cesset armorũ, nihil paganus distat à milite.

¶ Exempla adhortationum exercitij militaris, de alijs artibus tractatur. Caput XXIIII.

ATbleta, uenator, auriga, propter exiguam mercedem, uel certe plebis fauorem, continua meditatione artes suas aut seruare aut augere consuescunt. Militem, cuius est manibus seruanda respublica, studiosius oportet scientiam dimicandi, usumq; rei bellicæ iugibus exercitijs custodire. Cui contingit non tantum gloriosa uictoria, sed etiam amplior præda, quemq; ad opes ac dignitates ordo militiæ & imperatoris iudicium consueuit euehere. Artifices scenici ab exercitijs nõ

recedunt pro laude uulgi. Miles sacramento lectus ab exercitijs armorum, uel nouellus uel iam uetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria & libertate communi, præsertim cum antiqua sit prudensq; sententia, omnes artes in meditatione consistere.

¶ Enumeratio ferramentorum uel machinarũ legionis. Caput XXV.

LEgio autem non tantum militum numero, sed etiam genere ferramentorum uincere consueuit. Primum omniũ instruitur iaculis, quæ nullæ loricæ, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carrobalistas habere consueuit, quibus muli ad trahendum, & singula contubernia ad armandum uel dirigendum, hoc est undecim homines, deputantur. Nam hæ quanto maiores fuerint, tanto longius ac fortius tela iaculantur. Non solum autem castra defendunt, uerumetiam in campo post aciem grauis armaturæ ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loricati, nec pedites scutati possunt obstare. In una autem legione quinquagintaquinque carrobalistæ esse solent. Item decẽ onagri, hoc est, singuli per singulas cohortes in carpentis bobus duobus portantur armatis; ut si forte hostes ad oppugnãdũ uenerit uallũ, sagittis & saxis possint castra defendi. Scaphas quoq; de singulis trabibus excauatas, cum longissimis funibus, interdum etiam ferreis cathenis, secum legio portat, quatenus contextis eisdem (sicut dicunt) monoxylis, superiectisq; tabulatis, flumina sine põtibus quæ uadari nequeunt, tam à peditibus quàm ab equitibus sine periculo transeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos uocant, & falces ferreas confixas longissimis contis. Item ad

Harpagones.

fossarum opera facienda bidentes, ligones, palas, rastra, alueos, cophinos, quibus terra portetur. Habet quoq; dolabras, secures, ascias, serras, quibus materia ac pali dolantur atq; secātur. Habet praeterea artifices cum omnibus ferramētis, qui ad expugnandas hostium ciuitates, testudines, musculos, arietes, uineas (ut appellant) turres etiam ambulatorias faciant. Verū ne singula enumerando plura dicantur, uniuersa quae in quoq; belli genere necessaria esse credūtur, secū legio debet ubiq; portare, ut in quouis loco fixerit castra, armatā faciat ciuitatem.

FINIS LIBRI SECVNDI.

FLAVII VEGETII RENATI DE re militari Libri tertij PROLOGVS.

Thenienses & Lacedaemonios ac Macedonas rerum potitos, prisci loquuntur annales. Verū apud Athenienses, non solum rei bellicae, sed etiam diuersarum artiū uiguit industria. Lacedaemonijs autem praecipua fuit cura bellorum. Primi nanq; experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem praeliorum scripsiße firmantur, usq; eo ut rem militarem, quae uirtute sola, uel certe felicitate creditur contineri, ad disciplinā peritiaeque studia reuocarint, ac magistros armorum (quos τακτικούς appellauerunt) iuuentutem suam usum uarietatemq; pugnandi praeceperint edocere. O uiros summa admiratione laudandos, qui eam praecipue artem ediscere uoluerunt, sine qua aliae artes esse non possunt. Horum sequentes instituta

Lacedaemoniorū circa bellū cura.

Romani, Martij operis præcepta & usu retinuerunt, & literis prodiderunt. Quæ per diuersos autores librosq; dispersa, Imperator inuicte, mediocritatem meã abbreuiare iussisti, ne uel fastidiũ nasceretur ex plurimis, uel plenitudo fidei deesset in paruis. Quantum autem in prælijs Lacedæmoniorũ discipli-

Xantippus rei militaris peritus.

na profuerit (ut omittam cæteros.) Xantippi declaratur exemplo. Qui Attilium regulum, Romanumq; exercitum, sæpe uictorem cum Carthaginensibus, non uirtute, sed artis solo fere auxilio, prostratis exercitibus, cœpit ac domuit, unoq; congressu triumphans bellũ omne confecit. Nec minus Hannibal,

Hannibal. rei militaris studios9

petiturus Italiam Lacedæmoniũ doctorem quæsiuit armorũ. Cuius monitis tot consules, tantasq; legiões, inferior numero ac uiribus interemit. Ergo qui desiderat pacem, præparet bellum. Qui uictoriam cupit, instruat militem diligenter. Qui secundos optat euentus, dimicet arte nõ casu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quẽ intelligit superiorẽ esse si pugnet.

Qui modus debeat esse exercitus Caput I.

RIMVS liber tyronum delectũ exercitiumq; deprompsit, sequens legionis institutionẽ disciplinámque edocuit militarem. Hic autem tertius claßicũ sonat. Ideo enim illa præmissa sunt, ut hæc, in quibus peritia certaminum & uictoriæ summa cõsistit, disciplinæ ordine custodito, & intelligerentur celerius, & amplius adiuuarent. Exer-

Exercitus.

citus dicitur tam legionum, quàm etiam auxiliorum, necnon etiam equitum ad gerendum bellum multitudo collecta. Huius

modus à magistris quæritur armorum. Nam cum Xerxis & Darij & Mithridatis cæterorũq; regũ, qui innumerabiles armauerunt populos, exemplaria leguntur, euidenter apparet nimium copiosos exercitus, magis propria multitudine, quàm hostium uirtute depressos. Nam pluribus casibus subiacet amplior multitudo. In itineribus pro mole sua semper est tardior. In longiore autem agmine, etiam à paucis, superuentum assolet pati. In locis autem asperis & fluminibus transeundis, propter impedimẽtorũ moras sæpe decipitur. Præterea ingenti labore numerosis animalibus equisq; pabula colliguntur. Rei quoq; frumentariæ difficultas, quæ in omni expeditione uitanda est, cito maiores fatigat exercitus. Nam quantolibet studio præparetur annona, tanto maturius desit, quanto pluribus erogatur. Aqua deniq; ipsa nimiæ multitudini aliquando uix sufficit. Quod si casu acies uerterit tergum, necesse est multos cadere de multis, & illos qui effugerint, semel territos, postea formidare conflictum. Veteres autem, qui remedia difficultatum didicerant experimentis, non tam numerosos, quàm eruditos armis exercitus habere uoluerunt. Itaq; in leuioribus bellis unam legionem, mixtis auxilijs, hoc est decem milia peditum & duo milia equitum, crediderunt posse sufficere. Quàm manum prætores uelut minores duces, ad expeditionem sæpe ducebant. Quod si magnæ hostium copiæ dicerentur, consularis potestas cum 20. milibus peditum & quatuor equitum, tanq̃ comes maior mittebatur. Quod si infinita multitudo ex gentibus fortißimis rebellasset, tũc nimia necessitate cogente, duo duces & duo mittebantur exercitus, cũ eiusmodi præcepto, ut prouiderent ne q̃d respu. detrimenti capiat. Consules ambo. Deniq; cum in diuersis regionibus contra diuersos hostes, à po-

Ro. annis penè omnibus pugnaretur, ideo sufficiebant militum copiæ, quia utilius iudicabant non tam grandes exercitus habere, quàm armis instructos. Illa tamen ratione seruata, ne unquam amplior multitudo sociorum auxiliarúmue esset in castris, quàm ciuium Romanorum.

¶ Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus. Caput II.

NVnc (quod uel maxime prouidendum est) quemadmodum sanitas custodiatur exercitus admonebo, hoc est, locis, aqs, temperie, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis & sine opacitate arborum campis aut collibus, ne sine tentorijs æstate milites cōmorentur. Ne egreßi tardius, & calore solis, & fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in æstate ante lucē ad loca, cœpto itinere, destinata perueniant. Ne sæua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, aut minor illis uestium suppetat copia. Nec sanitati enim, nec expeditioni idoneus miles est, qui algere cōpellitur. Nec pernitiosis & palustribus aquis utatur exercitus. Nam malæ aquæ potus, ueneno similis, pestilentiam bibentibus generat. Iam uero ut hoc casu ægri contubernales oportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur. Principum tribunorumq; & ipsius comitis, qui maiorem sustinet potestatem, iugis quæritur diligentia. Male enim cum his agitur, quibus neceßitas & belli incumbit & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quàm medicos. Itaq; pedites sine intermißione imbribus uel niuibus sub tecto, reliquis diebus exerceri in

campo uoluerunt. Similiter equites non solum in planis, sed etiam in abruptis, & fossarũ hiatu difficillimis semitis, seq; & equos suos aßidue exercere iusserunt, ut nihil ijs in necessitate prælij accidere posset incognitum. Ex quo intelligitur quanto studiosius armorum artem docendus sit semper exercitus, cum ei & laboris consuetudo in castris sanitatem, et in conflictu poßit præstare uictoriam. Si autumnali æstiuoq; tempore diutius in eisdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum & odore ipsius fœditatis, uitiatis haustibus, & aëre corrupto, pnitiosißimus nascitur morbus, qui phiberi nõ potest aliter, nisi frequẽti mutatiõe castrorũ.

¶ Quanta cura prouidenda sint atq; seruanda papula & frumenta. Caput III.

ORdo postulat ut de commeatu pabuli frumentiq; dicatur. Sæpius enim penuria, quàm pugna consumit exercitum, & ferro sæuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, at pabulatio & annona in necessitate remedium non habent, nisi ante condantur. In omni expeditione unum est & maximum consilium, ut tibi sufficiat uictus, hostes frangat inopia. Ante igitur quã inchoetur bellum, de copijs expensisq; solers debet esse tractatus, ut pabula, frumentum, cæteraq; annonariæ species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigantur, & in opportunis ad rem gerendam ac munitißimis locis, amplior semper modus quàm sufficit aggregetur. Quod si tributa deficiunt, prorogato auro comparanda sunt omnia. Neq; enim diuitiarum secura possesio est, nisi armorum defensione seruetur. Frequenter autem neceßitas geminatur, & obsidio sæpe fit

longior quàm putatur, cum aduersarij etiam ipsi esurientes circunsidere non desinant, quos fame sperant esse uincendos. Præterea quicquid in pecore, uel quacunq; fruge uinoq; hostis inferens bellum ad uictum suum poterit occupare, non solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea & armatorum firmata præsidijs, uel ad tutissimas conferendum est ciuitates, urgendiq; prouinciales, ut ante irruptionem seque & sua mœnibus condant. Reparatio enim murorum tormentorumq; omnium, antè curanda est. Nam si semel hostes præuenerint occupatos, metu uniuersa turbantur. Et quæ ex alijs urbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis seruatorum custodia, & erogatio moderata, consueuit sufficere pro copia, maxime si ab initio procuretur. Cæterum sera parsimonia est, tum seruare cum deficit. In expeditionibus arduis, per capita magis militum, quàm per dignitates ab antiquis præbebantur annonæ, ita ut post necessitatem eisdem à rep. redderentur. Hyeme lignorum & pabuli, æstate aquarũ uitanda est difficultas. Frumenti uero uini & aceti, necnon etiam salis, omni tempore necessitas declinanda, ita ut urbes atq; castella ab ijs militibus, qui minus prompti inueniuntur in acie armis, sagittis, fustibalis, fundis etiam & saxis, onagris, balistisq; defendãtur. Præcipueq; uidetur cauendum, ne aduersariorum dolo atq; periurijs decipiatur prouincialium incauta simplicitas. Frequentius enim conuentionũ pacisq; simulatio credulis, q̃ arma nocuerũt. Qua ratiõe famen collecti patiuntur hostes, dispersi uero crebris superuentibus facile uincuntur.

¶Quemadmodum oporteat prouidere ne milites seditionem faciant. Caput IIII.

INterdum mouet tumultum, ex diuersis locis collectus exercitus, et cum pugnare nolit, irasci se simulat, ut non ducatur ad bellum. Quod ij præcipue faciunt, qui in sedibus otiose delicateq; uixerunt. Nam asperitatis insoliti, labore offensi, quem in expeditione necesse est sustinere, præterea metuentes prælium, qui armorum exercitia declinant, ad eiusmodi præcipitantur audaciam. Cui uulneri multiplex medicina consueuit opponi, ut dum adhuc separati sunt in sedibus suis, tribunorum uel uicariorum, necnon etiam principum ad omnem disciplinam arctißima seueritate teneantur, nihilque aliud, nisi deuotionẽ moderationemq; custodiant. Campi cursionem (ut ipsi appellant) inspectionemq; armorum aßidue faciant. Nullis commeatibus uacent. Nomen & signa obseruare non desinant. Ad sagittas iaciendas, ad mißilia dirigenda, ad iactandos lapides uel funda, uel manu. Ad armaturæ gestum, ad uectes iactandos pro similitudine gladiorum, punctim cesimq; feriendo, multo die usq; ad sudorem sunt frequẽtißime detinendi. Cursu etiam & saltu ad transmittendas fossas nihilo minus imbuendi, si mare uel fluuius uicinus est sedibus. Aestiuo tempore ad natandum cogendi sunt omnes. Præterea syluam cædere, iter per dumos & abrupta facere, materiem dolare, aperire fossam, occupari aliquem locum, & ne à contubernalibus detrudãtur, in scutis inuicem obuiantibus, niti. Ita exercitati atq; eruditi in sedibus milites Romani, siue legionarij, siue auxiliares, siue equites fuerint cum ad expeditionem ex diuersis cõuenerint locis, æmulatione uirtutis prælium magis necesse habeant optare quàm otium. Nemo

cogitat de tumultu, qui fidutiam de arte uel uiribus gerit. Dux autem esse debet attentus, ut in omnibus legionibus siue auxilijs uel uexillatiõibus à tribunis, uicarijs, principibusq;. si qui turbulenti uel seditiosi fuerint milites, non pro inuidia suggerentium, sed pro rerum ueritate cognoscat, eosq; prudẽtiori consilio segregatos à castris, ad agendum aliquid quod ipsis prope uideatur optabile, aut ad castella urbesq; deputẽt muniendas atq; seruandas, tanta subtilitate, ut cum abijciuntur, uideantur electi. Nunquam enim ad contumaciam pari consensu multitudo prorumpit, sed incitantur à paucis, qui uitiorum scelerumq; impunitate sperãt peccare cum plurimis. Quod si fieri medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius est more maiorum in autores criminum uindicari, ut ad omnes metus, ad paucos pœna perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorum exercitus ad modestiã labor & usus instituit, quàm illi quorum milites ad obedientiam suppliciorum formido compellit.

¶ Signorum militarium quot sint genera. Cap. V.

MVlta quidem sunt discenda atq; obseruanda pugnantibus, siquidem nulla sit negligentiæ uenia, ubi de salute certatur. Sed inter reliqua, nihil magis ad uictoriam proficit, quàm monitis obtemperare signorum. Nam cum uoce sola inter præliorum tumultus regi multitudo non poßit, & cum pro neceßitate rerum plura ex tempore iubenda atq; facienda sint, antiquus omnium gentium usus inuenit, quomodo quod solus dux utile iudicasset, per signa totus agnosceret & sequeretur exercitus. Tria itaq; genera constat esse signorũ, uocalia, semiuocalia, muta. Quorum uocalia & semiuocalia

percipiuntur auribus. Muta uero referuntur ad oculos. Vocalia dicuntur, quæ uoce humana pronuntiantur, sicut in uigilijs uel in prælio pro signo dicitur, utputa, uictoria, palma, uirtus, deus nobiscum, triumphus imperatoris, & alia quæcunq; uoluerint dare, ij qui in exercitu habent maximam potestatem. Sciendum tamen est, ista uocabula quotidie debere uariari, ne ex usu signum hostes agnoscant, & exploratores inter nostros uersentur impune. Semiuocalia sunt, quæ per tubam, aut cornua, aut buccinam dantur. Tuba quæ directa est appellatur Buccina, quæ in semetipsam æreo circulo flectitur. Cornu quod ex uris agrestibus, argento nexum, temperatũ arte, & spiritu, quem canentis flatus emittit, auditur. Nam in dubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus, utrum stare aut ꝓgredi, an certe regredi oporteat, utrum longe persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt aquilæ, dracones, uexilla, flammulæ rufæ, pinnæ. Quocunque enim hæc ferri iusserit ductor, eo necesse est signum suum comitantes milites pergant. Sunt & alia muta signa, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & etiam in ipsis armis, ut dignoscatur hostis, præcipit custodiri. Præterea manu aliquid, uel flagello more barbarico, uel certe mota qua utitur ueste significat. Quæ omnia in sedibus, itineribus, in omni exercitatione castrensi, uniuersi milites & sequi & intelligere consuescant. Continuus enim usus necessarius uidetur in pace eius rei, quæ in prælij confusione seruanda sit. Item mutum & commune signum est, quotiens proficiscente turba excitatus puluis ad similitudinem nubiũ surgit, hostiumq; prodit aduentum. Similiter si diuisæ sint copiæ, per noctem flammis, per diem fumo significant socijs, quod aliter non potest nuntiari. Aliquãdo in ca-

Signa uocalia.

Signa semiuocalia.

Tuba.

Buccina.

Cornu.

Signa muta.

stellorum aut urbium turribus appendunt trabes, quibus ali quando erectis, aliquando depositis indicant quæ geruntur.

¶ Quanta sit seruanda cautela, cum uicinis hostibus mouetur exercitus. Caput VI.

QVi rem militarem studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quàm in ipsa acie pericula solere contingere. Nā in conflictu armati sunt omnes milites & hostē cominus uident, & ad oppugnandum animo ueniunt parati. In itinere autem minus armatus, minusq; attentus est miles, & superuentus impetu uel fraude repente turbatur. Ideo oī cura, omniq; diligentia prouidere dux debet, ne proficiscens patiatur incursum, uel facile ac sine damno repellat illatum.

Itineraria. Primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, plenißime debet habere perscripta, ita ut locorum interualla, non solum paßuum numero, sed etiam uiarum qualitates perdiscat, compendia diuerticula, montes, flumina, ad fidem descripta consideret: usq; eo, ut solertiores duces, itineraria prouinciarum, in quibus neceßitas gerebatur, non tantum adnotata, sed etiam picta habuisse firmentur, ut non solū consilio mentis, uerum aspectu oculorum uiam profecturis eligerent. Ad hæc à prudentioribus & honoratis ac locorū non ignaris, separatim debet uniuersa perquirere, & ueritatem colligere de pluribus. Præterea sub periculo eligendarum uiarum, duces idoneos, scientesq; percipere eosq; custodiæ, mancipare, addita pœnæ contestatione uel præmij. Erūt enim utiles, cum intelligant nec fugiendi sibi copiam superesse, & fidei præmium, ac perfidie parata supplicia. Prouidendū quoque ut sapientes exercitatiq; quærantur, ne duorum aut triū

error discrimen pariat uniuersis. Interdum autem imperita rusticitas plura promittit, & credit se scire quæ nescit. Sed cautelæ caput est, ut ad quæ loca, uel quibus itineribus sit pro fecturus exercitus, ignoretur. Tutißimum namq; in expediti onibus creditur facienda nesciri. Ob hoc ueteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, ut quemadmodum ille in in timo & secretißimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Securum iter agitur, quod agendum hostes minime suspicantur. Verum, quia explorato res altrinsecus mißi, profectionem suspicionibus uel oculis de prehendunt, uel interdū transfugæ proditoresq́; non desunt, quemadmodum occurri ingruētibus debeat, intimetur. Dux cū agmine exercitus profecturos, fidelißimos, argutißimósq; cum equis probatißimis mittat, qui loca, per quæ iter faci endū est, in progreßu & à tergo, dextra, leuaq́; perlustrent, ne aliquas aduersarij moliantur insidias. Tutius autem operantur exploratores noctibus quàm diebus. Nam quodāmodo ipse sui proditor inuenitur, cuius speculator fuerit ab aduersarijs comprehensus. Primi ergo equites iter arripiant. Inde pedites, impedimenta, sagittarij, calones, uehiculaq́; in medio collocentur: ita ut expedita pars peditum & equitū subsequatur. Nam ambulantibus, interdum quidem à fronte, sed frequentius à tergo superuentus infertur. A lateribns quoq; pari armatorum manu impedimenta claudēda sunt. Nam insidiatores in alio loco impulsant, transuerso frequenter in cursu. Illud quoque præcipue obseruandum est, ut ea pars ad quam hostis uenturus creditur, oppositis electißimis equitibus & leui armatura, necnō etiam peditibus sagittarijs mu niatur. Quod si undique circumfunduntur inimici, undique

præparata debent esse subsidia. Ne uero repentinus tumultus amplius noceat, antę commonendi sunt milites, ut parati sint animo, ut arma in manibus habeant. Nam in necessitate subita quæ conterrent, prouisa non solent esse formidini. Antiqui diligentissime præcauebant, ne à calonibus interdũ uulneratis, interdum timentibus & sagittarijs clamore pauefactis, pugnantes milites turbarentur, ne dispersi longius aut conglobati, amplius quàm expedit impedirent suos, hostibusq; prodessent. Et ideo ad exemplum militum, etiam impedimenta sub quibusdam signis ordinanda duxerunt. Deniq; ex ipsis calonibus (quos galearios uocant) idoneos ac peritos usu legebant, quos non amplius quàm ducentis sagittarijs pu erisq; præfecerant. Hisq; uexilla dabant, ut scirent ad quæ signa deberẽt impedimẽta colligere. Sed ꝓpugnatores ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne constipati lædãtur in prælio, ambulante exercitu. Vt locorum uarietas euenerit, ita defensionis ratio uariatur. Nam in campis patentibus equites magis solent impugnare quàm pedites. At uero in locis syluestribus uel mõtosis, uel palustribus, pedestres magis formidandæ sunt copiæ. Illud quoq; uitandum, ne per negligentiam alijs festinantibus, alijs tardius incedentibus interrumpatur acies, aut forte tenuetur. Continuo enim hostes interpollata peruadunt. Præponendi ergo sunt exercitatissimi campi doctores, uicarij, uel tribuni, qui alacriores retardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Nam qui multum præcesserunt, superuentu facto, non tam redire quã fugere cupiunt. Qui uero extremi sunt, deserti à suis, ui hostium ac propria desperatione superantur. Sciendum est etiam, quod aduersarij in his locis quæ sibi oportuna intelligunt,

Calones. Galearij.

ſubſeſſas occultius collocant, uel aperto Marte impetum faciunt. Sed ne ſecreta noceant, ducis præſtat induſtria, † quæ * quem omnia prius conuenit explorare. Deprehenſa quoq; ſubſeſſa ſi circumueniatur utiliter, plus periculi ſuſtinet quā parabat inferre. Aperta autem uis ſi præparetur in montibus, altiora loca præmiſſis ſunt præſidijs occupanda, ut hoſtis cum aduenerit, reperiatur inferior, nec audeat obuiare, cum tam à fronte quàm ſupra caput ſuum cernat armatos. Quod ſi anguſtæ ſint uiæ, ſed tamen tutæ, melius eſt præcedere cum ſecuribus ac dolabris milites, & cum labore uias aperire, quàm in optimo itinere periculū ſuſtinere. Præterea noſcere debemus hoſtium conſuetudinem, utrum nocte, an incipiente die, an hora reficiendi laßis ſuperuenire conſueuerint, & id uitare quod illos facturos ex more putamus. Iam uero utrū peditibus an equitibus, utrum funditoribus, utrum contatis, an ſagittarijs amplius ualeant, utrum numero hominum an armorum munitione præcellant, nos ſcire conuenit, & ordinare quod nobis utile, illis docetur aduerſum. Tractare quoque, per diem an per noctem iter expediat inchoare, quæ & quanta locorū interualla ſint, ad quæ cupimus properare, ne æſtate penuria obſit euntibus, ne hyeme difficiles aut inuiæ occurrant paludes, maioresq; torrentes: & in pedito itinere circūueniatur exercitus, priusq̄ ad deſtinata perueniat. Vt noſtra commoditas eſt, iſta ſapienter uitare, ita ſi aduerſariorū imperitia uel dißimulatio occaſionem nobis dederit, non oportet dimitti, ſed explorare ſolicite proditores, ac transfugas inuitare, ut quod hoſtis moliatur, in præſenti uel in futurum poßimus agnoſcere, paratisq; equitibus ac leui armatura ambulantes eoſdē, uel pabula uictūq; quærētes, improuiſo terrore decipere.

¶ Quemadmodum flumina, quæ sunt maiora transeantur. Caput VII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia negligentibus frequenter emergit. Nam si qua aqua uiolentior fuerit, aut alueus latior, impedimenta, pueros, & interdum ipsos ignauos solet mergere bellatores. Ergo explorato uado, duæ acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis competētibus separatæ, ut per medium pedites & impedimenta transeant. Nam acies superior aquarū impetum frangit: inferior, qui rapti submersiq; fuerint, colligit atq; transponit. At cum altior fluctus nec peditem nec equitem patitur, si per plana decurrat, ductis multifariam spargitur fossis, diuisusq; facile transitur. Nauigio uero amnes, hastis fixis ac superpositis tabulatis, peruij fiunt, uel certe tumultuario opere colligatis manibus cupis, additisq; trabibus transitū præbent. Expediti uero equites fasces de cannis aridis uel ulua facere consueuerunt, super quos loricas & arma, ne udentur imponūt, ipsi equiq; natando transeunt * colligatisq; secum fasces pertrahunt sarcinis. Sed commodius repertū est, ut monoxylos, hoc est paulo latiores scaphas, ex singulis trabibus excauatas, pro genere ligni & subtilitate leuissima, carpentis secum portet exercitus, tabulis pariter & clauis ferreis præparatis. Ita absq; mora constructus pons, & funibus (qui propterea habendi sunt) uinctus, lapidei arcus soliditatem præstet in tempore. Sed instantes aduersarij ad transitus fluminum insidias uel superuentus facere consueuerunt. Ob quam necessitatem in utraq; ripa collocantur armata præsidia, ne alueo interueniente, diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est sudes ab utraq; parte præfigere ac sine detrimento, si quauis

* colligatosq; secū fasces pertrahunt ad socios.

Monoxyli.

illata fuerit, ſuſtinere. Quod ſi pons non tantum ad tranſitum, ſed etiam recurſum & commeatum neceſſarius fuerit, tunc in utroq; capite, percußis latioribus foßis, aggeréque conſtructo, defenſores milites debet accipere. A quibus tam diu teneatur, quamdiu neceßitas locorum poſtulat.

¶ Quemadmodum caſtra debent ordinari.
Caput VIII.

CONſequens uidetur, itineris obſeruatione deſcripta, ad caſtrorum (in quibus manendũ eſt) uenire rationem. Non enim belli tempore ad ſtatiuam uel manſionem murata ciuitas ſemper occurrit, & incautum eſt plenumq́; diſcriminis, exercitum paßim ſine aliqua munitione conſidere, cũ militibus ad capiendum cibum occupatis, aut ad munia facienda diſperſis, facile nectantur inſidiæ. Poſtremo noctis obſcuritas, neceßitas ſomni, paſcentium equorum diſperſio, occaſionem ſuperuenientibus præſtat. In metandis caſtris non ſufficit bonum locum eligere, niſi talis ſit, ut alter eo non poßit melior inueniri, ne utilior prætermiſſus à nobis, & ab aduerſarijs occupatus, apportet incommodum. Cauendum quoq; ne per æſtatem aut aqua morboſa in proximo, aut ſalubris aqua ſit longius. Hyeme, ne pabulatio deſit aut lignum, ne ſubitis tempeſtatibus campus, in quo manendum eſt, ſoleat inundari, ne ſit in abruptis ac deuijs, & circumſidentibus aduerſarijs, difficilis præſtetur egreſſus, ne ex ſuperioribus locis, miſſa ab hoſtibus, in eum tela perueniant. Quibus ut oportet caute ſtudioſéq; prouiſis, pro neceßitate loci, uel quadrata, uel rotunda, uel trigona, uel oblonga caſtra conſtitues. Nec utilitati præiudicet forma. Tamen pulchriora creduntur, qbus

ultra latitudinis ſpatium tertia pars additur lōgitudinis. Itaq; autem ab agrimenſoribus podiſmū menſuræ colligi oportet, ut ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta conſtipant, & ultra quàm conuenit latiora diffūdunt. Tribus autem modis diffiniunt castra muniri poſſe. Primum in unius noctis tranſitum, & itineris occupationem leuiorem, cum ſublati ceſpites circundant, & aggerem faciunt, ſupra quem ualli, hoc eſt ſudes uel tribuli lignei, per ordinem digeruntur. Ceſpes autem circunciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram, fit altus † ſemiſſem, latus pedem, longus pedem ſemis. Quod ſi terra ſolutior fuerit, ut ad ſimilitudinem lateris ceſpes non poſsit abſcindi, tunc opere tumultuario foſſa producitur, lata pedes quinq;, alta tres: cui intrinſecus agger excreſcit, ut ſine metu ſecurus quieſcat exercitus. Statiua autem caſtra æſtate uel hyeme, hoſte uicino, maiore labore ac cura firmantur. Nam ſingulæ centuriæ, diuidentibus campi doctoribus & principibus, accipiūt pedaturas, & ſcutis uel ſarcinis ſuis in orbem circa propria ſigna depoſitis, cincti gladio foſſam aperiunt, latam aut nouē, aut undecim, aut tredecim pedibus: uel, ſi maior aduerſariorum uis metuitur, pedibus decem & ſeptem (imparem enim numerum obſeruari moris eſt) tum ſepibus ductis uel interpoſitis ſtipitibus ramiſq; arborum, ne facile terra dilabatur, agger erigitur. Supra quem ad ſimilitudinem muri pinnæ et propugnacula componuntur. Opus uero centuriones decem pedis metiuntur, ne quis minus foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id tribuni circumeunt, nec ante diſcedunt, qui ſtrenui ſunt, quàm fuerint omnia perfecta. Ne tamen aliquis ſuperuentus laborantibus fiat, omnes equites & pars peditū, qui

* ſemis pedem.

non operantur, dignitatis priuilegio ante fossam in præcin-
ctu armata consistit, ut ingruentes repellat inimicos. Prima
igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est ue
nerabilius eorum maiestate militibus. Duci prætoriũ, eiusq;
comitibus præparatur. Tribunis tabernacula collocantur, q-
bus per contubernales ad munia deputatos, aquã, lignum, &
pabula ministrantur. Tunc pro gradu legionibus & auxilijs,
equitibus & peditibus, loca in quibus papiliones tendant, de
putantur in castris, ac de singulis centurijs quaterni equites
& quaterni pedites, qui excubitum noctibus faciunt, eligun
tur. Et quia impoßibile uidebatur in speculis per totam no-
ctem uigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes
ad clepsydrã sunt diuisæ uigiliæ, ut nõ amplius quã tribus ho-
ris nocturnis necesse sit uigilare. A tubicine omnes uigiliæ cõ
mittuntur. Et finitis horis à cornicine reuocantur. Idoneos
tamen tribuni & probatißimos eligunt, qui circumeant ui-
gilias, & renuntient, si qua emerserit culpa, quos circuitores
appellant. Nunc militiæ factus est gradus, & circitores ap- Circitores
pellantur. Sciendum tamen est equites extra uallum noctur-
nas excubias facere debere. Per diem autẽ castris positis, alij
mane, alij post meridiẽ, propter fatigationẽ hoĩm equorũq;
angarias faciunt. Inter præcipua conuenit ducem prouidere
siue in castris, siue in ciuitate consistat, ut animalium pascua,
subuectio frumenti, cæterarumq; specierũ, aquatio, lignatio,
pabulatio, secura ab hostium reddatur incursu. Quod aliter
non potest euenire, nisi per loca idonea, quã nostrorum ambu
lat commeatus, præsidia disponantur. Siue illæ ciuitates sint,
siue castella munita. Quod si non reperitur antiqua munitio,
oportunis locis circundata, maioribus foßis tumultuaria ca-

stella firmantur. Nam à castris diminutiuo uocabulo sunt nuncupata castella. Intra quæ in angarijs aliquanti pedites equitesq; degentes, tutum iter commeatibus præstant. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere in quibus & à fronte & à tergo nouit aduersarios commorari.

Castella à castris.

¶ Quæ & quanta consideranda sunt, ut intelligatur utrum superuentibus & insidijs, an publico debeat marte confligi. Caput IX.

QVisquis hos artis bellicæ commentarios, ex probatissimis autoribus breuiatos, legere dignabitur: quamprimum legem prælij, depugnãdiq́; cupit audire præcepta. Sed conflictus publicus duarũ uel trium horarũ certamine diffinitur, postquam partis eius, quæ superata fuerit, spes omnis intercidit. Ideo omnia ante cogitanda sunt, ante tentanda, ante facienda, quàm ad ultimum ueniatur abruptum. Boni enim duces, non aperto Marte prælium in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, ut integris suis, quantum poßint hostes interimant certe uel terreant. In qua parte quæ necessaria admodum sunt, ab antiquis recepta perscribam. Præcipua ars & utilitas ducis est, ut adhibitis ex uniuerso exercitu scientibus belli & sapientibus uiris, de suis & hostium copijs, sæpius tractet, omni (quæ plurimum nocet) adulatione summota, utrum maiorem numerum pugnatorũ ipse an hostes habeant, utrum ipsius, an aduersariorum homines, magis armati sint & muniti. Qui magis exercitati, qui sint in neceßitatibus fortiores. Quærendum est etiam, utra pars equites, utra pedites habeat meliores. Sciendumq́; in peditibus maxime cõsistere robur exercitus. Et inter ipsos eq-

tes, qui contatis, qui sagittarijs antecedant. Qui plures loricas induant, quis utiliores equos adduxerit. Postremo ipsa loca in quibus pugnandum est, utrum inimicis an nobis uideantur accommoda. Nam si equitatu gaudemus, campos optare debemus: si pedite, loca eligere angusta, foßis, paludibus, uel arboribus impedita, & aliquoties montosa, cui magis uictus abundet quàm desit. Nam fames (ut dicitur) intrinsecus pugnat, & uincit sæpius sine ferro. Maxime autem tractandum est, utrum protrahi neceßitatem expediat, an celerius dimicari, interdum enim sperat aduersarius expeditionẽ cito posse finiri, & si delatus fuerit in longum, aut penuria exercitus maceratur, aut desiderio suorum reuocatur ad propria, aut nihil magnum faciens, per desperationem abire compellitur. Tunc fracti labore & tædio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt. Quia aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit qui copiosus aduenerat. Ad rem pertinet nosse qualis ipse aduersarius uel eius comites optimatesq́; sint, utrum temerarij, an cauti, an audaces, an timidi, scientes artem bellicam, an ex usu temere pugnantes, quæ gentes cum his fortes, quæ ignauæ pugnauerĩt, nostra auxilia cuius fidei qualiumq́; sint uirium, quos animos illius copiæ, quos habeat noster exercitus, quæ pars sibi magis uictoriã repromittat. Eiusmodi enim cogitationibus uirtus augetur aut frangitur. Desperantibus autem crescit audacia adhortatione ducis, & si nihil ipse timere uideatur, crescit animus si ex insidijs uel occasione aliquid fortiter fecerit, si hostibus aduersæ res cœperint euenire, si uel infirmiores aut minus armatos ex inimicis potueris superare. Cauendum autem est ne dubitantem aut formidantem exercitum ad pugnam publicam all-

quando producas. Intereſt utrum tyrones an ueteres milites habeas, utrum ante breue tempus in expeditionibus fuerint, an annos aliquot in pace durarint. Nam pro tyronibus accipiendi ſunt, qui pugnare longo tempore deſierunt. Sed cum legiones, auxilia, uel eqtes ex diuerſis aduenerint locis, dux optimus & ſeparatim ſingulos numeros per tribunos electos quorum ſcitur induſtria, ad omnia genera exercere debet armorum, & poſt in unum collectos, quaſi depugnaturos conflictu publico exercebit. Ipſe ſæpius tentabit quicquid artis poßint habere, quid uirium: quemadmodum ſibiipſi conſentiant, utrum ad tubarum monita, ad ſignorum indicia, ad præcepta uel nutum ſuum diligenter obtemperent. Si errant in aliqulbus, exerceantur atq; doceantur quãdiu poßint eſſe perfecti. Si uero in campi curſione, in ſagittando, in iaculando, in ordinanda acie ad plenum fuerint eruditi, nec ſic quidem temere occaſione captata ad publicam deducendi ſunt pugnam, ſed ante minoribus prælijs imbuendi. Dux itaq; uigilans, ſobrius, prudens, tanquã de ciuili cauſa inter partes iudicaturus adhibito conſilio de ſuis, & aduerſarij copijs iudicet. Etſi multis rebus ſuperior inuenitur, oportunũ ſibi nõ differat inire conflictum. Si uero aduerſarium intelligit potiorem, certamen publicum uitet. Nam pauciores numero & inferiores uiribus ſuperuentus & inſidias facientes, ſub bonis ducibus reportauerunt ſæpe uictoriam.

¶ Quid oportet fieri, ſi quis deſuetum à pugna habeat exercitum uel tyronem. Caput X.

OMnes artes omniaq; opera, quotidiano uſu, & iugi exercitatione, proficiunt. Quod ſi in paruis uerum eſt,

quanto magis debet in maximis custodiri? Quis autem dubitat artem bellicam rebus omnibus esse potiorem, per quam libertas retinetur, & dignitas prouinciæ propagatur, & cõseruatur imperium? Hanc quondam relictis doctrinis omnibus Lacedæmonij, & postea coluêre Romani. Hanc solam hodie quoq; barbari putant esse seruandam. Cætera autem hac arte consistere omnia, aut per hanc assequi se posse confidunt. Hæc dimicatoribus est necessaria, per quam uitam retineant, & uictoriam consequantur. Dux ergo cui tantæ potestatis insignia traduntur, cuius fidei atq; uirtuti possessorum fortunæ, tutelæ urbium, salus militum, reip. creditur gloria, non tamen pro uniuerso exercitu, sed etiam pro singulis contubernalibus debet esse solicitus. Si quid enim illi eueniat in bello, & ipsius culpa, & publica uideatur iniuria. Ergo si tyronẽ uel diu armis desuetũ exercitũ ducit, singularum legionum siue auxiliorum, necnon etiam uexillationum uires, animos, consuetudinem, diligenter exploret. Sciat etiã (si potest fieri) nominatim quis comes, quis tribunus, quis domesticus, quis contubernalis, quantum poßit in bello, autoritatemq; maximam seueritate sumas, omnes culpas militares legibus uindicet, nulli errantiũ credatur ignoscere, in diuersis locis ex diuersis occasionibus omniũ experimenta præcipiat. His (ut oportet) ita curatis, cum dispersi ad prædandum securi oberrant hostes, tunc probatos equites uel pedites cum tyronibus aut inferioribus mittat, ut ex occasione, fusis inimicis, & illis peritia, & reliquis crescat audacia. Ad transitus fluuiorum, ad præcipitia montium, ad syluarum angustias, ad paludum aut uiarum difficultates, superuentus nullo sciente disponat, atq; ita iter suum temperet, ut aut cibum capientes

aut dormientes, aut uacantes, certe securos inermes, discalceatos, distractis equis, nihil suspicantes, ipse paratus inuadat; quatenus in huiusmodi certaminibus sui fidutiam colligant. Nam qui ante longum tempus, aut omnino nunquã uiderunt homines uulnerari uel occidi, cum primum aspexerint, perhorrescunt, & pauore confusi, de fuga magis quàm de conflictu incipiunt cogitare. Præterea, si excurrant aduersarij longo itinere, fatigatos aggrediatur: ultimos certe uel insperatos superueniat. Eos etiam qui longe à suis, aut pabuli, aut prædæ gratia commorantur, cito occupet cum delectis. Illa enim ante tentanda sunt, quæ si male cesserint, minus noceãt; si bene, plurimam prosint. Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis. Nulla enim, quamuis sit minima natio, cito potest ab aduersarijs deleri: nisi proprijs simultatibus seipsa consumpserit. Nam ciuile odium ad inimicorũ pernitiem præceps est, ad utilitatem suæ defensionis incautum. Vnum illud est in hoc opere prædicendum, ut nemo desperet fieri posse quæ facta sunt. Dicat aliquis, Multi anni sunt quibus nullus fossa, aggere, uallo, mansurum circundat exercitũ. Respondebitur, si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni superuentus hostium nocere potuissent. Persæ imitantes Romanos, ductis fossis castra constituunt, & quia arenosa sunt prope omnia, saccos, quos inanes portauerant, ex puluerulenta (quæ ibi effoditur) terra complent, eorumq; cumulo aggerem faciunt. Omnes barbari carris suis in orbem connexis ad similitudinem castrorum, securas à superuenientibus exigunt noctes. Veremur ne discere nequeamus quæ à nobis alij didicerũt? Hæc ex usu librisq; discenda, quæ antea seruabantur, sed omissa diu nemo quæsiuit: quia uigentibus

Persarum mos in fossis ducẽdis

pacis officijs, procul aberat neceßitas belli. Sed ne impoßibile uideatur armorum disciplinam, cuius usus intercidit, reparari posse doceamur exemplis. Apud ueteres ars militaris in obliuionem sæpius uenit: sed prius à libris repetita est, postea ducum autoritate firmata. Scipio Aphricanus sub alijs imperatoribus Hispanienses exercitus frequenter uictos accepit, hos disciplinæ regula custodita, omni opere foßisq; faciendis ita diligeter exercuit: ut diceret fodientes luto inquinari debere, qui madere hostium sanguine uoluissent. Cum ipsis denique Numantinos sic, capta ciuitate, concremauit ut nullus euaderet. Metellus in Aphrica Albino imperante subiugatum accepit exercitum. Quem ita emendauit ueteribus institutis, & disciplina maiorũ, ut postea eos, à quibus sub iugum mißi fuerant, superarent. Cimbri quoq; Cepionis & Manilij & Syllani legiones inter Gallias deleuerunt. Quarum reliquias cum C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia & arte pugnandi, ut innumerabilem multitudinem non solum Cimbrorum, sed etiam Teutonum & Vmbrorum publico Marte deleret. Facilius autem est ad uirtutem instruere nouos milites, quàm reuocare perterritos.

¶ Quæ ipso die procuranda sunt, cum publica committitur pugna. Caput XI.

PRæmißis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum & fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplinæ militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis uictoriæ plenitudo consistit. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse soliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & magis periculum comitatur ignauos. In quo

momento peritiæ usus, pugnandi doctrina consiliumq́; dominatur. Veteribus seculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamen educere, ut citatiores sumpta redderet esca, & longiore conflictu non fatigarentur inedia. Præterea obseruandum est præsentibus hostibus, siue ex castris, siue ex ciuitate producas ad prælium, ne dum per angusta portarum particulatim procedat exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoq; prouidendum est, ut ante omnes milites egrediantur portam, & aciem construant, quàm hostis aduentat. Quod si intra ciuitatem, manētibus imparatis, aduenerit, aut differatur egressus, aut certe dißimuletur, ut dum aduersarij insultare cœperint his quos non putant exituros, cum ad prædam uel redeundum conuerterint animū, cū ordinem soluerint, tunc illis stupentibus lectißimi quiq; prorumpant, & confestim aggrediantur ignaros. Obseruatur autem ne longo spatio fatigentur milites, ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas, multum uirium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet qui ad aciem anhelus aduentat? Hoc & ueteres declinarunt & superiori nostra ætate, cum Romani duces per imperitiam non cauissent (ne quid amplius dicam) exercitus perdiderūt. Impar enim conditio est lassum cum requieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo qui steterit inire conflictum.

¶ Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi. Caput XII.

Ipsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter conuenit explorare. Nam formido uel fidutia ex uultu, uerbis, incessu, motibus cernitur. Nec confidas satis si tyro

prælium cupit: inexpertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuunt dimicare. Monitis tamen & adhortatiōe ducis, exercitui uirtus accrescit & animus, præcipuæ si futuri certaminis talem acceperint rationem, qua sperent se facile ad uictoriam peruenturos. Tunc inimicorum ignauia uel error ostendendus est, uel si antea à nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam, quibus militum mentes in odium aduersariorum, in iram & indignationem moueantur. Animis penè omnium hominum hoc naturaliter euenit, ut trepident cum ad conflictum uenerint. Sine dubio autem formidolosiores sunt, quorum mētès ipse confundit aspectus. Sed hoc remedio formido lenitur, si antequam dimices frequenter exercitum tuū locis tutioribus ordines, unde & uidere hostē & agnoscere consuescant. Interdum audeant aliquid ex occasione, aut fugent, aut interminant inimicos. Inimicorum mores, aduersariorum arma et equos recognoscant. Nam quæ ex usu sunt non timentur.

Quibus dux exercitum moueat.

Remediū in formidine militū.

¶ Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam. Caput XIII.

BOnum ducem conuenit nosse magnam partem uictoriæ, ipsum locum in quo dimicandum est poßidere. Elabora ergo, ut conserturus manum, primum auxilium capias ex loco: qui tanto utilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim uehemētius tela descendūt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliuo, duplex subit cum loco & hoste certamen. Sed illa distantia est, quod si de peditibus tuis uictoriā speras contra equites hostiū, loca aspera, inæqualia, montosa debes eli-

gere. Si uero de equitibus tuis contra aduersariorum pedites uictoriam quæris, sequi debes paulo quidẽ editiora loca, sed plana atq; patentia, neq; syluis neq; paludibus impedita.

¶ Quemadmodum acies debeat ordinari, ut in conflictu reddatur inuicta. Caput XIIII.

ORdinaturus aciem tria debet antè prospicere, solem, puluerem, & uentum. Nam sol ante faciem eripit uisum, uentus contrarius tua inflectit ac deprimit, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte congestus oculos implet & claudit. Hæc momento eo quo acies ordinatur, etiam imperiti uitare solent: sed duci prouido cauendum est in futurum, ne post paululum accedẽte die, noceat solis mutata conuersio, ne uentus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo constituantur ordines, ut hæc post occipitium nostrum sint, & (si potest fieri) aduersariorum impetant faciem. Acies dicitur exercitus instructus, frons quæ aduersum hostem spectat. Hæc in pugna publica, si sapienter disponitur, plurimum iuuat: si imperite, quamuis optimi bellatores sint, mala ordinatione franguntur. Instructionis lex est, ut in primo exercitati & ueteres milites collocentur, quos antea principes uocabant. In secundo ordine circundati cataphrattis sagittarij, & optimi milites cum spiculis uel lanceis ordinentur, quos prius hastatos uocabant. Singuli autem armati in directũ ternos pedes inter se occupare consueuerũt, hoc est, in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinãtur in longũ, ut nec acies interluceat, & spatium sit arma tractandi. Inter ordinem autem & ordinem à tergo in latũ sex pedes distare uoluerũt, ut haberent pugnantes spatium accedẽdi atq; rece-

dendi, uehementius enim cum ſaltu curſuq; tela mittuntur. In his duobus ordinibus & ætate maturi, & uſu confidentes, et muniti grauioribus etiam armis collocantur. Hi enim abinuicem muri, nec cedere, nec ſequi aliquando cogendi ſunt, ne ordines turbent: ſed uenientes aduerſarios excipere, & ſtando pugnandoq; repellere uel fugare. Tertius ordo diſponitur de armaturis uelociſsimis, de ſagittarijs iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus item ordo conſtruitur de ſcutatis expeditiſsimis, de ſagittarijs iunioribus, de his qui acriter uerutis uel martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendum ergo eſt ſtantibus duobus primis ordinibus, tertium & quartum ordinem ad prouocandum cũ miſsilibus & ſagittis primo loco ſemper exire. Quod ſi hoſtes in fugam uertere potuerint, ipſi cum equitibus perſequuntur. Si uero ab hoſtibus pulſi fuerint, redeunt ad primam & ſecundam aciem, & inter ipſos recipiunt ſe ad loca ſua. Prima autem & ſecunda acies cum ad ſphatas & ad pila (ut dicitur) uentum fuerit, totum ſuſtinet bellum. In quarta acie ponebantur interdum carrobaliſtæ, & manubaliſtarij, fundibulatores, funditores. Fundibulatores ſunt qui lapides fuſtibalis iaciũt. Fuſtibalis, fuſtis eſt lõgus pedibus. 4. cui per medium ligatur funda de corio, & utraq; manu impulſus, prope ad inſtar onagri dirigit ſaxa. Funditores ſunt q̃ fundis ex lino uel ſetis factis (has enim dicũt eſſe meliores) contorto circa caput brachio dirigũt ſaxa. Quibus ſcuta deerãt ſiue lapidibus manu iactis, ſiue miſsilibus in hoc ordine dimicabãt, quos accenſos tanq̃ iuniores & poſtea additos nominabant. Sextus ordo poſt oẽs à fortiſsimis, & ſcutatis &

omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui triarios appellabant. Hi ut requieti & integri acrius inuaderent hostes, post ultimas acies ſedere conſueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidiſſet, de horum uiribus reparationis ſpes tota pendebat.

¶Ratio podiſmi quantum ſpatium in acie inter ſingulos homines in longũ, uel in latum inter ſingulos ordines debeat cuſtodiri. Caput XV.

EXplanato autem qualiter debeat acies inſtrui, nũc podiſmum menſuramq; ipſius ordinationis exponam. In mille paßibus campi, una acies mille ſexcentos ſexaginta ſex ſuſcipit pedites, propterea q̃a ſinguli pugnatores ternos occupant pedes. Quod ſi ſex acies in mille paßibus campi uolueris ordinare: nouem milia nonaginta ſex pedites ſunt neceſſarij. Si autem in ternos ordines hunc numerum uolueris tendere, duo milia paſſuum comprehendes. Sed melius eſt plures acies facere, quàm milites ſpargere. Senos autem pedes à tergo inter ſingulas acies in latum diximus patere debere: & ipſi bellatores ſtantes ſingulos obtinent pedes. Ideoque ſi ſex acies ordinaueris, quadraginta & duos pedes in latum, & mille paſſus in longum, & 10000. hominum tenebit exercitus. Si autem in ternos uolueris 21. pedes in latum & duo milia paſſuum in longum 10000. tenebit exercitus. Ad hanc rationem ſiue 20000. ſiue 30000. peditum fuerint iuxta menſuram podiſmi, ſine aliqua dubitatione difficultatis poterunt ordinari, nec dux fallitur cũ ſciat qui locus quãtos poßit capere armatos. Deniq; ſi anguſtior locus ſit, uel multitudo ſufficiat, & iam inde nouem uel amplius acies or-

dinari cõuenit. Magis enim expedit ut conferti pugnent, quã longius ſeparati à ſuis. Nam ſi nimiũ fuerit acies attenuata, cito ab aduerſarijs facta impreßione perrumpitur, & nullũ poſtea poterit eſſe remedium. Qui autem numeri in dextro cornu, qui in ſiniſtro, qui in medio debeãt ordinari, & iuxta dignitates eorum ſeruatur ex more, uel certe pro qualitate hoſtium commutatur.

¶ De equitibus ordinandis. Caput XVI.

Conſtructa acie peditum, equites ponũtur in cornibus, ita ut loricati omnes, & contati iuncti ſint peditibus. Sagittarij autem, uel qui loricas non habent, longius euagentur. A fortioribus nanq; equitibus, peditum protegenda ſunt latera, & à uelocioribus atq; expeditis hoſtium cornua perfindenda ſunt atq; turbanda. Scire dux debet contra quos drumos, hoc eſt globos hoſtium, quos equites oporteat ponere. Drumi. Nam neſcio qua occulta ratione, imò penè diuina, alij contra alios dimicant melius, & qui fortiores uicerant, ab inferioribus ſæpe uincuntur. Quod ſi equites impares fuerint, more ueterum uelocißimi cum ſcutis leuibus pedites, ad hoc ipſum exercitati ijſdem miſcendi ſunt: quos expeditos uelites nominabant. Quo facto quamuis fortißimi hoſtium uenerint equites, tamẽ aduerſus mixtum agmen pares eſſe nõ poſſunt. Vnum hoc remedium duces ueteres inuenerunt, ut aſſueſcere facerent iuuenes currentes egregie, & inter binos equites ſingulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus ſcutis, gladijs, atque mißilibus.

¶ De ſubſidijs quæ poſt aciẽ collocantur. Cap. XVII.

SEd optima ratio est, & ad uictoriam plurimũ confert, ut lectißimos de peditibus, equitibus, cum uicarijs, comitibus, tribunisq́; uacantibus, habeat dux post aciem præparatos, alios circa cornua, alios circa medium, ut sicubi hostis uehementer insistit, ne rumpatur acies, prouolent subito, & suppleant loca: additaq́; uirtute, innumerorum audaciam frangant. Hoc primi Lacones inuenerunt, quos imitati sunt Carthaginenses, Romani postea ubiq; seruauerunt. Hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solũ agere debet si potest, ut hostem repellat, aut fundat. Si cuneus agendus sit, aut forfex, superfluos habere debes post aciem, de quibus cuneum aut forficem facias, si copia de proximo ducenda sit. Serra item ex abundantibus ducitur: nam si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, uniuersa turbabis. Si globus hostium separatus, aut alam tuã, aut partem aliquam urgere cœperit, nisi superfluos habeas quos contra globos poßis opponere, siue equites siue pedites de acie tuleris, dum aliam uis defendere, aliam periculosius denudabis. Quod si bellatorum tibi copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dummodo in subsidijs colloces plurimos. Nam plures circa medias partes campi, expeditibus bene armatis debes habere lectißimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Contra cornua autem de contatis loricatisq́; equitibus ad hoc seruatis, & leui armatura peditum, alas hostium circumuenire te conuenit.

¶ In quo loco primus dux stare debet, in quo secundus, in quo tertius.

Caput XVIII.

DVx, qui præcipuam ſuſtinet poteſtatem inter equites & pedites, in parte dextra ſtare conſueuit. Hic enim locus eſt in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus eſt liberq; procurſus. Ideo autem inter utroſq; conſiſtit, ut & cõſilio regem, & autoritate tam equites quã pedites ad pugnã poßit hortari. Hic de equitibus ſupernumerarijs, mixtis peditibus expeditis, aduerſariorũ ſiniſtrum cornu, quod contra ipſum ſtat, circuire & à tergo ſemper urgere debet. Secũdus dux in media acie ponitur peditũ, qui eam ſuſtentet & firmet. Hic fortißimos pedites, & bene armatos de ſuperfluis ſecum habere debet, ex quibus aut ipſe cuneũ faciat & hoſtiũ aciẽ rumpat, aut ſi aduerſarij cuneũ fecerint, ipſe forficem faciat, ut cuneo illi poßit occurrere. In ſiniſtra parte exercitus, tertius dux eſſe debet, ſatis bellicoſus & ꝓuidus, qa ſiniſtra pars difficilior eſt & uelut manca in acie cõſiſtit. Ideo circa ſe bonos equites ſupernumerarios & uelocißimos pedites ſecũ habere debet, de quibus ſiniſtrũ cornu ſemper extẽdat, ne circũueniatur ab hoſtibus. Clamor aũt (quem qdam barrhitum uocant) prius non debet attolli, quã acies utraq; ſe iunxerit. Imperitorũ enim uel ignauorũ eſt uociferari de longe, cum magis hoſtes terreantur, ſi cum telorũ ictu clamoris horror acceſſerit. Semp ãt ſtudere debes, ut prior inſtruas aciem quàm hoſtis, qa ex arbitrio tuo potes facere quod tibi utile iudicas, cum nullus obſiſtat, deinde & tuis auges cõfidentiã & aduerſarijs fidutiã minuis: qa fortiores uidentur q prouocare non dubitãt. Inimici aũt incipiunt formidare, qui uidẽt contra ſe acies ordinari. Huic additur maximũ cõmodũ, qa tu inſtructus paratusq; ordinantẽ et trepidũ aduerſariũ præoccupas. Pars enim uictoriæ eſt inimicum turbare antequam dimices.

¶ Quibus remedijs uirtuti uel dolis hostium resistatur in acie. Caput XIX.

EXceptis superuentibus uel incursionibus repentinis ex occasione, quam nunquam dux exercitus amittit. Nam in itineribus iam fatigatis, in fluminum transgreßione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montium laborantibus, in campis sparsis, atq; securis in mansione dormientibus, opportunum prælium semper infertur: cum alijs negotijs occupatus hostis, prius interimatur quã præparare se poßit. Quod si cauti sunt aduersarij, & insidiarum nulla sit copia, tunc aduersum præsentes, scientes, uidentesq́;, æqua conditione pugnatur. Inde ars belli, non minus in hoc aperto conflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum uel maxime, ne ab ala, cornuq́; sinistro (quod sæpius euenit) aut certe dextro (quod tamen raro contingit) circumueniantur tui à multitudine hostium, à uagantibus globis, quos drumos uocant. Quod si acciderit, unum remediũ est, ut alã cornuq́; replices & rotundes: quatenus conuersi tui sociorum terga defendant. Sed & in angulo ipsius extremitatis fortißimi collocentnr, quia ibi impetus amplior fieri consueuit. Item aduersum cuneum hostium, certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rũpit: quia à pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quem ordinatio ponitur, quam forficem uocant. Nam electißimis militibus confertis in .V. literam componitur: & illum cuneum excipit, atq; ex utraq; parte concludit, quo facto aciem non potest erumpere. Itẽ serra dicitur, quæ à strenuis directa, ante frontẽ op-

Cuneus.

Caput porcinum.

Serra.

ponitur hostibus, ut turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui à sua acie separatus, uago superuentu incursat inimicos. Contra quem alter populosior uel fortior immittitur globus. Obseruandũ quoq; est, ne sub tempore, quo iam cõmittitur pugna, uelis ordines cõmutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia trãsferre. Statim enĩ nascitur tumultus atq; cõfusio, & ĩperatis conturbatisq; facilius hostis incũbit. Globus.

¶ Quot generibus pugna publica committatur, & quomodo etiam qui inferior est numero & uiribus ualet uictoriam obtinere. Caput XX.

DEpugnationum septem sunt genera, quum infesta ex utraq; parte signa cõfligunt. Vna depugnatio est fronte longa, quadrato exercitu, sicut etiam nunc prope semper solet prælium fieri. Sed hoc genus depugnationis periti armorum non optimum iudicant, quia cum in prolixo spatio tenditur acies, nõ æqualis semper campus occurrit, & si aliquando in medio sinus aut curuatura sit, in eo loco acies frequenter irrumpitur. Prætere a si multitudine aduersarius antecedit, à lateribus aut dextram aut sinistram alam circumuenit, in quo periculum magnum est, nisi supernumerarios habeas qui sustineant, hostemq; repellant. Hoc genere solus debet confligere, qui & plures & fortes habuerit bellatores, ut ex utroq; cornu hostem circumueniat, & quasi in sinum suum cõcludat exercitus. Secunda depugnatio est publica, quæ plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordinaueris, etiamsi multitudinẽ hostium & uirtute turberis, tamẽ poteris reportare uictoriam. Huius talis est modus: Cum instructæ acies ad congressum ueniunt, tunc tu sini-

ſtram alam tuam à dextra aduerſarij tui longius ſeparabis, ne uel mißilia ad eam uel ſagittæ perueniant. Dextram autē alam tuam ſiniſtræ alæ illius iunges, & ibi primum inchoa prælium, ita ut cum peditibus optimis, & probatißimis equitibus ſiniſtram partem illius, ad quam te iunxeris, aggrediaris atque circumeas, & detrudendo atq; ſupercurrendo ad hoſtium terga peruenias. Quod ſi ſemel aduerſarios exinde pellere cœperis, accedentibus tuis indubitatam uictoriam conſequeris, & pars exercitus tui, quam ab hoſte ſubmoueris ſecura durabit. Ad ſimilitudinem autem. A. literæ uel libellæ fabrilis, acies in hoc dimicādi genere conſtituitur. Quod ſi te prior aduerſarius fecerit; illos quos poſt aciem ſupernumerarios diximus debere poni, tam equites quàm pedites ad ſiniſtrum tuum colliges cornu, & ſic aduerſario reſiſtes magnis uiribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio eſt ſimilis ſecundæ, ſed in hoc deterior, quod à ſiniſtro cornu tuo cum illius incipis dextro confligere. Nam quaſi mancus impetus eſt eorum, & aperte cum difficultate aggrediuntur hoſtes, qui in ſiniſtro dimicant cornu. Quod apertius explanabo: Si quādo alam tuam ſiniſtram longe habueris meliorem, tunc & fortißimos equites peditesq; coniunge, & in congreſſu ipſam primam applica ad alam hoſtium dexteram, & quantum potes aduerſarij dexteram partem pellere & circuire, feſtina. Tuam autem aliam exercitus partem, in qua deteriores bellatores habere te noſti, à ſiniſtra longe illius ſepara, ne uel gladijs inuadatur, uel ad eam tela perueniant. In hoc cauendū eſt ne inimicorum cuneis transuerſa tua acies elidatur. Hoc autem modo uno caſu utiliter pugnabitur, ſi aduerſarius infirmius dextrum cornu habuerit, & tu longe fortius ſiniſtrū.

Quarta depugnatio talis est. Cũ ordinaueris aciem ante quadringentos uel quingentos passus, quàm ad hostem perue nias, non sperante eo, subito ambas alas tuas incitare te conuenit, ut ex utroq; cornu improuisos hostes uertas in fugam, & celerius uictoriam consequaris. Sed hoc genus certaminis licet cito superet, si exercitatos fortißimosq; produxerit, tamen periculosum est: quia mediam aciem suam, qui sic dimicat, denudare compellitur, & in duas partes exercitum separare. Et si primo impetu uictus non fuerit inimicus, habet postea occasionem, qua inuadat & diuisa cornua, & mediam aciem destitutam. Quinta depugnatio est quartæ similis. Sed hoc unum amplius habet, quia leuem armaturam & sagittarios ante primam aciem ponit, ut illis resistentibus non poßit irrumpi. Nam sic de dextro cornu suo illius sinistrum, & de sinistro cornu suo illius dextrum aggreditur, Quod si fugare poterit, statim uincit, sin minus, media acies illius nõ laborat: quia à leui armatura sagittarijsq; defenditur. Sexta depugnatio optima est, & prope similis secundæ, qua utũtur qui de numero suorum & de uirtaue desperant. Et si bene ordinauerint, quamuis cum paucioribus, semper uictoriam con sequuntur. Nam cum instructa acies ad hostes accedit, dextram alam tuam sinistræ alæ hostium iunge, & ibi per equi tes probatißimos & uelocißimos pedites incipe præliari. Re liquam autem partem exercitus tui, longißime à dextra par te illius remoue, & directum porrige, quasi uerũ. Nam si partem sinistram illius & à lateribus & à tergo cœperis cædere, sine dubio uertes in fugam. Aduersarius autem nec de dextra parte sua, nec de media acie potest suis laboranti bus subuenire, quia acies tua extenditur et tota se porrigit

ad similitudinem .I.literæ longißimæ, quæ recedit ab hosti-bus. Quo genere in itineribus sæpe cõfligitur. Septima depugnatio est, quæ loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoq; & cum paucioribus, & cum minus fortibus poteris aduersarium sustinere, hoc est, si montem, aut mare, aut flumen, aut lacum, aut ciuitatem, aut paludes, aut abrupta in parte una habeas, ex qua hostis non poßit accedere, reliquum exercitum tuum directa acie ordines. Sed in illa ala quæ munitionem non habet, omnes equites & ferentarios ponas. Tunc securus pro tuo arbitrio cum hoste confliges, quia ab una parte loci natura te munit, ab alia duplex prope ponitur equitatus. Illud tamen obseruandum est, quo nihil melius inuenitur, ut siue de dextro cornu tuo cum illius sinistro pugnare uolueris, ibi fortißimos ponas: siue de sinistro cũ illius dextro, ibi strenuosißimos colloces: siue in medio facere cuneos uolueris per quos hostium acies rumpas, in cuneo exercitatißimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri consueuit. Tantum est ut electi à duce sapientißimo in his locis, in quibus ratio & utilitas postulat, ordinentur.

¶ Viam abscedendi hostibus dandam, ut deleantur facilius fugientes. Caput XXI.

PLeriq; rei militaris ignari, pleniorem uictoriã credũt, si aduersarios aut locorum angustijs, aut armatorum multitudine circundederint, ut aditum non inueniant abscedẽdi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia, & cum spei nihil est, sumit arma formido. Libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoq; Scipionis laudata sententia est, qui dixit: uiam hostibus qua fugerent, non esse mu-

niendam. Nam cum abscedendi aditu patefacto, mentes oīm ad præbenda terga consenserint, multi more pecorum trucidantur. Nec insequentium ullum periculum est, cū uicti (quibus defendi poterant) arma conuerterint. Hoc genere quanto maior fuerit exercitus, tanto facilius multitudo prosternitur. Neq; enim ibi requirendus est numerus, ubi animus semel territus, non tam tela hostium cupit declinare, quàm uultum. Cæterum clausi, licet exigui numero & infirmi uiribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, qa desperantes sciunt aliud sibi licere non posse, sed una salus uictis nullam sperare salutem.

¶ Quemadmodum ab hoste recedatur, si consilium pugnæ displiceat. Caput XXII.

DIgestis omnibus quæ ratio militaris experimentis & arte seruauit, unum superest edocere, quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam disciplinæ bellicæ & exemplorum periti, nusquàm maius periculum imminere testantur. Qui enim ante congressum recedit ex acie, & suis fidutiam minuit & inimicis addit audaciam. Verum quia hoc sæpius necesse est euenire, quibus modis tuto poßit fieri declarandū est. Primum ut tui nesciāt ideo te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliquá se ideo reuocari, ut ad oportuniorem locum inuitetur hostis, ut facilius superetur, aut certe insequentibus aduersarijs secretiores collocentur insidiæ. Nam necesse est ad fugam parati sint, qui ducem suum sentiunt desperare. Illud quoq; uitandum est, ne hostes te recedere sentiant & statim irruant. Propterea pleriq; ante pedites suos equites posuerunt, ut discurrentes aduersarios uidere non sinerent, quando pedites abscedebant. Item particulatim

incipientes à primis, singulas acies subducebant, retroq; reuocabant, in gradu sua manentibus reliquis, quos sensim post acies, seq; ad illos iungebant, quos subduxerant. Primum aliquãtis exploratis itineribus, noctu cum exercitu recedebãt, ut hostes die orto, cum intellexissent, non possent comprehendere præcedentes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, aqua subito tuto reuocaretur exercitus, & si hostes insequi uoluissent, à leui armatura, quæ antea occupauerat locum, additis equitibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimatur, quã si inconsulte insequentibus, ab his qui in subsessa fuerint, uel qui ante se parauerint, obuietur. ¶Hoc tempus est quo oportune collocantur insidiæ, quia aduersum fugientes, maior audacia & minor cura est. Necessario autem amplior securitas grauius solet habere discrimen. Imperatis, cibum accipientibus, in itinere laßis, equos suos pascentibus, ac nihil tale suspicantibus superuentus assolet fieri. Quod & nobis uitandum est, & hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu oppreßis, nec uirtus potest nec multitudo prodesse, quia qui in acie publica uincitur pugna, licet & ibi ars plurimum prosit, tamen ad defensionem suam potest accusare fortunam. Qui uero superuẽtus & subsessas insidias passus est, culpam suam non potest excusare, quia hoc euitare potuit, & per speculatores idoneos ante cognoscere. Cum receditur, talis fraus fieri consueuit. Recto itinere equites consequuntur. Valida manus occulte per alia mittitur loca, ubi ad agmen inimicorum peruenerunt equites, tentant leuiter atq; discedunt. Ille credit quicquid insidiarum fuerat præterijsse, & sine cura resoluitur in negligentiam. Tunc illa manus, quæ secreto itinere destinata fuerat,

ſuperueniens opprimit ignorantes. Multi cum ab hoſte diſce dunt, ſi per ſyluas ituri ſunt, præmittunt qui abrupta uel angusta occupent loca, ne ibidem ab aduerſarijs patiantur inſidias. Et rurſus poſt ſe præciſis arboribus uias claudunt, quas compedes uocant, ut aduerſarijs facultatem adimant perſequendi, & penè utriq; parti in itinere ad ſubſeſſas communis occaſio eſt. Nã qui præcedit, oportunis uallibus, uel ſyluoſis montibus, quaſi poſt ſe reliquit inſidias, in quas cũ inciderit inimicus, recurrit ipſe & adiuuat ſuos. Qui uero ſequitur auerſis ſemitis, longe antè deſtinat expeditos, ut præcedentem aduerſarium arceat à tranſitu, deceptumq; à tergo & à fronte concludat. Dormientibus noctu aduerſarijs, & qui præceſſerit poteſt regredi, & qui ſequitur, quãtumuis interſit, poteſt ſuperuenire per fraudem. In transfretatione fluuiorum, qui præcedit, illam partem tentat opprimere, quæ præmiſſa tranſierat, dum reliqui alueo ſeparantur. Qui autem ſequitur feſtinato itinere, illos qui non potuerunt tranſire conturbat.

¶ De camelis & cataphrattis equitibus Cap. XXIII.

CAmelos aliquantæ nationes apud ueteres in acie produxerunt, ut Vrcilani in Aphrica, Mahetes hodie quóq; producunt. Sed hoc genus animalium arenis & tolerandæ ſiti aptum, confuſas etiam in puluere uento uias abſq; errore dirigere memoratur. Cæterum propter nouitatem, ſi ab inſolitis uideatur, inefficax bello eſt. Cataphratti equites propter munimina quæ gerunt, à uulneribus quidem tuti, ſed propter impedimentum & pondus armorum, capi eos facile eſt, & laqueis frequenter obnoxij, contra diſperſos pedites,

quàm contra equites in certamine meliores, tamen sunt aut ante legiones positi, aut cũ legionarijs mixti, quãdo cominus (hoc est manu ad manũ) pugnatur, acies hostiũ sæpe rũpunt.

¶Quomodo quadrigis falcatis, uel elephantis in acie poßit obsisti. Caput XXIIII.

QVadrigas falcatas in bello rex Antiochus & Mithridates habuerunt. Quæ ut primum magnum in acie intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit agrum, & leui impedimẽto retinetur, unoq; afflicto aut uulnerato equo decipitur. Sed maxime hæc Romanorum militum arte perierunt. Vbi ad pugnam uentum est, repente toto campo Romani tribulos abieceruntt, in quos currentes quadrigæ cum incidissent, deletæ sunt. Tribulus autem est ex quatuor palis confixum propugnaculum, quod quomodo abieceris, tribus radijs stat & erecto quarto infestus est. Elephanti in prælijs magnitudine corporum, barrhitus horrore, formæ ipsius nouitate, homines equosq; conturbant. Hos contra Romanum exercitũ primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Aphrica, rex Antiochus in Oriente. Iugurtha in Numidia copiosos habuerunt. Aduersus quos diuersa resistendi excogitarunt genera armorum. Nam & Centurio in Lucania gladio manum (quam promusciden uocant) uni abscidit, & bini cataphratti equi iungebantur ad currum. Quibus insidentes clibanarij, sarissas, hoc est longißimos, contos in elephantos dirigebant. Nam muniti ferro, nec à sagittarijs (quos uehebãt) beluæ lædebantur, & earum impetum equorum celeritate uitabant. Alij contra elephantos cataphrattos milites immise-

Tribulus.

Pyrrhus elephantos primus in Italiam duxit.

Promuscis.

Sarissæ.

runt, ita ut in brachijs eorum, & in caßidibus uel humeris aculei ingentes ponerentur è ferro, ne manu sua elephas bellatorum contra se uenientem posset apprehendere. Præcipue tamen uelites antiqui aduersum elephantos ordinarunt. Velites autem erant iuuenes, leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optime mißilia dirigebant. Hi equis prætercurrentibus ad latiores lanceas uel maiora spicula beluas occidebāt, sed crescente audacia postea collecti, plures milites pariter pila, hoc est mißilia, in elephantos congerebant, eosq; uulneribus elidebant. Illud tamen additum est, ut funditores cum fustibalis & fundis rotundis lapidibus destinatis. Indos (per quos regebantur elephanti) cū ipsis turribus affligerent atq; mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea uenientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spatium milites dabant. Quæ cum in agmen medium peruenissent, circumfusis undiq; armatorum globis, cum magistris absq; uulneribus capiebantur illæsæ. Carrobalistas aliquāto maiores (hæ enim longius & uehementius spicula dirigunt) superpositas curriculis, cū binis equis aut mulis post aciem ordinari conuenit, & cum sub iactu teli accesserint, bestiæ sagittis balistariorum transfiguntur. Latius tamen & firmius contra eas præfigitur ferrum, cum in magnis corporibus maiora sint uulnera. Aduersum elephantos plura exempla & machinamenta retulimus, ut si quando neceßitas postulauerit, sciatur quæ sint tam immanibus beluis opponenda. Velites

¶ Quid fieri debeat, si uel pars uel totus exercitus fugerit.

Caput XXV.

Sciendum uero est, si pars exercitus uicerit & pars fugerit, minime desperandum, cum in eiusmodi necessitate, ducis constantia totam sibi possit uendicare uictoriam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro superioribus sunt habiti qui minime desperarunt. Nam in simili conditione fortior creditur, quem aduersa non frangunt. Prior ergo de cæsis hostibus spolia capiat, quod ipsi dicunt colligat campum, prior clamore ac buccinis exultare uideatur. Hac fidutia ita perterrebit inimicos, ita suis fidutiã geminabit, quasi uictor ex omni parte discesserit. Quod si aliquo casu omnis in acie fundatur exercitus perniciosa clade, tamen reparationis multis fortuna non defuit, & medicina quærenda est. Dux ergo prouidus sub ea cautela publico debet Marte confligere, ut si quid pro uarietate bellorum, uel conditionis humanæ secus acciderit, absq; graui detrimento liberet uictos. Nam si uicini colles fuerint, si post terga munitio, si cæteris abscedentibus fortissimi quiq; restiterint, se suosq; seruabunt. Frequenter iam fusa acies, dispersos ac passim sequentes, reparatis uiribus interemit. Nam nunquam exultantibus maius solet esse discrimen, quàm cum ex subita ferocia in formidinem cõmutantur. Sed quicunq; euentus fuerit, colligendi sunt superstites, bello erigendi, adhortationibus congruis & armorum instauratione refouendi. Tunc noui delectus, noua quæruntur auxilia, & (quod amplius prodest) captatis occasionibus in ipsos uictores per occultas insidias impetus faciendus est, ac sic audacia reparãda. Nec oportunitas deerit, cũ pro felicitate superbius & incautius mentes efferãtur humanæ. Si qs hunc casum ultimũ putat, cogitet euentus omniũ præliorum, inter initia cõtra illos magis fuisse, qbus uictoria debebatur.

¶ Regulæ bellorum generales. Caput XXVI.

IN omnibus prælijs expeditionis conditio talis est, ut quicquid tibi prodest, aduersario noceat, quod illum adiuuat, tibi semper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitrium aliquid facere aut dißimulare debemus, sed id solū agere, quod nobis utile iudicamus. Contra te enim esse incipis, si imiteris quod fecit ille pro se, & rursus quicquid pro tua parte tentaueris, contra illum erit, si uoluerit imitari. In bello, qui plus in angarijs uigilauerit, plùsque in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit. Nunquam miles in aciem producendus est, cuius antea experimenta non cœperis. Aut inopia, aut superuentibus, aut terrore melius est hostem domare, quàm prælio, in quo solet amplius fortuna potestatis habere quàm uirtus.

¶ Nulla consilia meliora sunt, quàm illa quæ ignorauerit aduersarius antequam facias.

¶ Occasio in prælio amplius solet iuuare quàm uirtus.

¶ In solicitandis suscipiendisq; hostibus, si cum fide ueniant, magna fidutia est, quia aduersarium amplius frangunt transfugæ quàm perempti.

¶ Melius est post aciem plura seruare præsidia, quàm latius militem spargere.

¶ Difficile uincitur, qui uere potest de suis & de aduersarij copijs iudicare.

¶ Amplius iuuat uirtus quàm multitudo.

¶ Amplius prodest sæpe locus quàm uirtus.

¶ Paucos uiros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria.

¶ Exercitus labore proficit, otio consenescit.

¶ Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi cum eum uideris sperare uictoriam.

¶ Subita conterrent hostes, usitata uilescunt.

¶ Qui dispersis suis incosulte insequitur, quam ipse acceperat aduersario uult dare uictoriam.

¶ Qui frumentũ necessariaq; nõ præparat, uĩcitur sine ferro

¶ Qui multitudine & uirtute præcedit, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.

¶ Qui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinistrũ cornu pellat inimici, qui est secundus modus.

¶ Qui sinistram alam fortißimam habere se nouerit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.

¶ Qui habet exercitatißimos milites, in utroq; cornu pariter prælium debet incipere, qui est quartus modus.

¶ Qui leuem armaturam optimã regit, utranq; alã hostis inuadat, ferentarijs ante aciẽ cõstitutis, q quintus est modus.

¶ Qui nec numero militum, nec uirtute confidit, si depugnaturus est, de dextra sua sinistram alam hostium pulset, reliquis suis porrectis in similitudinẽ ueru, q sextus est modus.

¶ Qui pauciores infirmioresq́; habere se nouit, septimo modo ex uno latere aut montem, aut ciuitatem, aut mare, aut fluuium, aut aliquod debet habere subsidium.

¶ Qui confidit equitatu, altiora loca quærat equitibus, & rem magis per equites gerat.

¶ Qui confidit pedestribus copijs, altiora loca peditibus quærat, & rem magis per pedites gerat.

¶ Cum explorator hostium latenter oberret in castris, omnes ad tentoria sua per diem redire iubeantur, & statim deprehenditur explorator.

¶ Cum consilium tuum cognoueris aduersarijs proditũ, dispositionem mutare te conuenit.

¶ Quid fieri debet tractato cũ multis, q̃d uero facturus sis, cũ paucißimis ac fidelißimis, uel potius ipse tecum.

¶ Milites pœna & timor in sedibus corrigunt, in expeditione spes & præmia faciunt meliores.

¶ Boni duces publico certamine nunquam nisi ex occasione aut nimia neceßitate confligunt.

¶ Magna dispositio est, hostẽ fame magis urgere q̃ ferro.

¶ De equitatu sunt multa præcepta, sed cũ hæc pars militiæ usu exercitij, armorum genere, & equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cum præsens doctrina sufficiat.

¶ Quo genere depugnaturus sis nesciant hostes, ne aliquibus remedijs obsistere moliantur.

¶ Digesta sunt (imperator inuicte) quæ nobilißimi autores, diuersis probata temporibus, per experimentorũ fidem memoriæ tradiderunt, ut ad sagittandi peritiam, quàm in serenitate tua Persa miratur, ad equitandi scientiam uel decorem, quem Hunnorum, Alanorumq́; natio uelit imitari, si possit, ad currendi uelocitatem, quam Saracenus Indúsque non æquat: ad armaturæ exercitationem, cuius campi doctores uel pro parte exempla intellexisse gaudent. Nunc regula præliandi, imò uincendi artificium ingeratur, quatenus uirtute pariter ac dispositione mirabili, reipub. tuæ & imperatoris officium exhibeas & militis.

FINIS LIBRI TERTII.

Renati de re militari Libri quarti

PROLOGVS.

Grestem incultamq; hominum initio seculi uitam, à cõmunione mutorum animalium uel ferarum, urbiũ constitutio prima discreuit. In his nomẽ reip. peperit cõmunis utilitas. Ideo potentissimæ nationes ac principes consecrati nullã maiorem gloriã putauerunt, quã aut fundare nouas ciuitates, uel ab alijs conditas in nomen suum sub quadã amplificatione transferre. In quo opere clemẽtia serenitatis tuæ obtinet palmam. Ab alijs enim uel paucæ uel singulæ, à pietate tua innumerabiles urbes ita iugi labore pfectæ sunt, ut non tam humana manu conditæ, quã diuino nutu uideantur paratæ. Cunctos itaq; imperatores felicitate, moderatione, castimonia, exemplis, indulgentia, studiorũ amore præcellis. Regni animiq; tui bona cernimus. Hæc enim anticipare & superior optauit ætas, & extendi in perpetuũ uentura desiderat. Quibus rebus tantum uniuerso orbi præstitum gratulamur bonum, quantũ uel humana mens petere, uel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus uestræ clementiæ, quantũ profecerit murorũ elaborata constructio, Roma documentũ est, quæ salutem ciuiũ Capitolinæ arcis defensione seruauit, ut gloriosius postea totius orbis possideret imperium. Ad complementũ ergo operis maiestatis uestræ præceptione suscepti, rationes quibus uel nostræ ciuitates defendendæ sunt, uel hostium subruendæ, ex diuersis autoribus in ordinẽ digerã, neq; laboris pigebit cum omnibus profutura credantur.

¶ Ciuitates aut opere aut natura aut utroq; debere muniri. Caput .I.

Rbes atq; castella aut natura muniũtur, aut manu, aut utroq;, quod firmius ducitur. Natura, aut loco edito uel abrupto, aut circũfuso mari siue paludibus uel fluminibus. Manu, foßis ac muris. In illo naturali beneficio tutißimũ eligẽtis cõsiliũ, in plano quæritur fundãtis industria. Videmus antiquißimas ciuitates ita in campis patentibus constitutas, ut deficiente auxilio locorũ, arte tamen & opere redderentur inuictæ.

¶ Non directos, sed angulosos muros faciẽdos. Cap. .II.

AMbitum muri directum ueteres ducere noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus iactis fundamentis clausere urbes, crebrioresq; turres in ipsis angulis ediderunt. Propterea, q̃a si quis ad murum tali ordinatione constructum uel scalas uel machinas uoluerit ad mouere, non solum à fronte, sed etiam à lateribus & prope à tergo ueluti in sinum circunclusus opprimitur.

¶ Quemadmodum murus è terra iungatur aggestus, nunquam poßit elidi. Caput III.

MVrus ãt ut nunq̃ poßit elidi hac ratiõe p̃ficitur. Interuallo uicenũ pedũ interposito, duo intrinsecus parietes fabricãtur. Deinde terra quæ de foßis fuerit egesta, inter illos mittitur, uectibusq; dẽsatur, ita ut à muro primus paries parũ inferior, secundus longe minor ducatur, ut de plano ciuitatis ad similitudinẽ graduũ quasi cliuo molliusq; ad propugnacula poßit ascẽdi. Quia nec murus ullis potest arietibus rũpi quẽ terra cõfirmat, & quouis casu destructis lapidibus, ea quæ inter parietes densata fuerit, ad muri uicem ingruentibus moles obsistit.

¶ De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus.
Caput IIII.

CAuetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur. Propter quod sunt corijs & ferro tegendæ. Sed amplius prodest quod inuenit antiquitas: ut ante portam addatur propugnaculum. In cuius ingressu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis ac funibus pendet, ut si hostes intrauerint, demissa eadem extinguantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, ut accipiat foramina, per quæ de superiore parte effusa aqua, subiectum extinguat incendium.

¶ De fossis faciendis. Caput V.

FOssæ autem ante urbes altissimæ latissimæq; faciendæ sunt, ut nec possint coæquari repleriq; ab obsidentibus, & cum aquis cœperint inundari, ab aduersario cuniculum continuari minime patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earũ altitudine & inundatione ꝓhibetur.

¶ Ne sagittis hostium homines lædantur in muro.
Caput VI.

FOrmidatur ne multitudo sagittariorum, de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisq; scalis, occupet murum. Aduersum quod cataphrattas atq; scuta in ciuitatibus debent habere quamplurima. Deinde propugnacula duplicia, saga ciliciaq; tendantur, impetumq; excipiant sagittarũ. Nec enim facile transeunt spicula, quod cedit ac fluctuat. In uentũ quoq; remedium est, ut de ligno crates facerent, quas metellas uocauerunt, lapidibusq; complerent, ea arte inter bina propugnacula constitutas, ut si per scalas ascendissent

hostes, & partem aliquam ipsius contigissent, supra caput suum uergerent saxa.

¶ Quibus modis prouidendum sit, ne famem patiantur obsessi. Caput VII.

MVlta defensionum oppugnationumq; sunt genera, quæ locis competentibus inseremus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species: Vnam cum aduersarius opportunis locis præsidijs ordinatis, continuis insultibus impugnat obsessos. Alteram cum uel aqua prohibet inclusos, uel deditionem sperat à fame, quando omnes prohibuerit commeatus. Hoc enim consilio, ipse otiosus ac tutus fatigat inimicum. Ad quos casus possessores, quamuis leui suspicione pulsati, omnẽ alimoniã uictus intra muros debent studiosißime collocare, ut ipsis exhuberet substãtia, aduersarios inopia cogat abscedere. Non solum autem porcinum, sed & omnium animaliũ genus, quod inclusum seruari potest, deputari oportet ad lardum, ut adminiculo carnis frumenta sufficiant. Aues autem cortales & sine expensa in ciuitate nutriuntur, & propter ægrotantes sunt necessariæ. Pabula equis congerenda præcipue, & quæ apportari nequiuerint exurenda. Vini aceti, cæterarumq; frugum uel pomorum congerendæ sunt copiæ: nihilq; quod suis proficiat, hostibus relinquendum est. Nam ut hortorum cura in uiridarijs domorum, uel areis exerceatur, utilitatis aut uoluptatis ratio persuadet. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos procuratores erogatio temperetur. Nunquã periclitati sunt fame, qui frugalitatem inter copiam seruare cœperunt. Imbellis quoq; ætas ac sexus propter necessitatem

uictus foris frequenter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, à quibus sæpe mœnia seruabantur.

¶ Quæ species præparandæ sint pro defensione murorum. Caput .VIII.

Exurimenta, bitumen, sulphur, picem liquidam, oleum (quod incendiarium uocant) ad exurendas hostium machinas, conuenit præparari. Ad arma facienda ferrum utriusq; temperaturæ, & carbones seruantur in conditis, ligna quoq; hastilibus sagittisq́; necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuijs qui pro rotunditate grauiora sunt & aptiora, mittentibus diligentißime colliguntur, ex quibus muri replentur & turres. Minima etiam fundis siue fustibalis uel manibus iacienda. Maiora per onagros diriguntur. Maxima uero pondere, formaq́; uolubuli, in propugnaculis dirigũtur, ut dimissa per præceps, non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoq; de lignis uiridibus ingentißimæ fabricantur, uel intercisi ex ualidißimis arboribus cylindri (quas taleas uocant) ut sint uolubiles leuigantur. Quæ per pronum labentia, subito impetu bellatores sternunt, equosq́; solent deterrere. Trabes quoq; & tabulata uel diuersæ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nam talibus oppugnantium machinis, per alias machinas cõsueuit obsisti. Præcipue cum subitis operibus addenda sit muris uel propugnaculis altitudo, ne aduersariorũ mobiles turres superemineant & capiant ciuitatem.

¶ Quid faciendum si neruorum defuerint copia. Caput IX.

NEruorum quoq; copiā ſummo ſtudio expedit colligi, qa onagri uel baliſtæ cæteraq́; tormēta, niſi funibus neruinis intēta, nihil ꝓſunt. Et quorum tamen ſetæ de caudis ac iubis ad baliſtas utiles afferuntur. Indubitatū uero eſt crines fœminarū in eiuſmodi tormētis nō minorem habere uirtutē, Romanæ neceßitatis experimēto. Nam in obſidiōe Capitolij corruptis iugi ac lōga fatigatiōe tormētis cū neruorum copia defeciſſet, matronæ abſciſſos crines uiris ſuis obtulêre pugnātibus: reparatisq́; machinis aduerſariorū impetū repulerunt. Maluerūt enī pudiciſsimæ fœminæ deformato ad tempus capite libere uiuere cum maritis, quàm hoſtibus integro decore ſeruire. Cornua quoq; uel cruda coria proficit colligi ad cataphrattas tegēdas aliaq́; machinamēta ſiue munimina.

Mulierum Romanorū crines.

¶Quid faciendū ne aquæ inopiā patiātur obſeßi. Ca. X.

MAgna urbis utilitas eſt, cum perennes fontes murus includit. Qđ ſi natura nō præſtat, cuiuſlibet altitudinis effodiēdi ſunt putei, aquarūq́; hauſtus funibus extrahendi. Sed interdū ſicciora ſunt loca, quæ mōtibus ſunt ſaxiſq́; munita, in qbus ſuppoſita caſtella extra murū inferiores reperiūt fontiū uenas, ac de ꝓpugnaculis uel turribus deſtinatis protegūt telis, ut aquatoribus liber præſtetur acceſſus. Quod ultra iactū teli, in cliuo tamē ciuitatis ſubiecta ſit uena caſtellū paruulū (quē Burgū uocāt) inter ciuitatē & fontē conuenit fabricari, ibiq́; baliſtas ſagittariosq́; cōſtitui, ut aqua defendatur ab hoſtibus. Præterea in oībus publicis ædificijs multisq́; priuatis, ciſternæ ſunt diligētiſsime ſubſtituendæ, ut receptacula aquis pluuialibus, quæ de tectis effluūt præſtent. Difficile enim uincit ſitis eos, qui quamuis exigua aqua ad potum tantum in obſidione ſunt uſi.

Burgus

¶ Si sal defuerit quid faciendum sit Caput XI.

SI maxima sit ciuitas & sal defuerit, liquor ex mari sumptus, per alueos aliaq́; patula uasa diffunditur, qui à calore solis duratur in salem. Quod si hostis ab unda probibeat (nam hoc sæpe accidit) arenas, quas excitato uento mare superfuderat, aliquando colligunt & dulci aqua eluunt, quæ sole siccata nihilo minus mutatur in salem.

¶ Quid faciendum cum primo impetu uenitur ad muros. Caput XII.

VIolenta autem impugnatio, quando castellis uel ciuitatibus præparatur, mutuo utrinq; periculo, sed maiore oppugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu expositis copijs, in spem deditionis formidinem geminant, tubarum strepitu hominumq́; permixto. Tunc quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, admotis scalis inuaditur ciuitas. Quod si à fidentibus siue militaribus uiris repellatur prima congreßio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed uiribus & arte confligitur.

¶ Enumeratio machinarum quibus muri oppugnantur. Caput XIII.

ADmouentur etiam testudines, arietes, falces, uineæ, plutei, musculi, turres, de qbus singulis qualiter fabricentur, quo etiam pacto prælientur uel repellãtur edisseram.

¶ De ariete, falce, testudine. Caput XIIII.

DE materia ac tabulatis testudo cõtexitur, quæ ne exuratur incendio, corijs uel cilicijs centonibusq; uestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro, quod falx uocatur, ab eo quod incuruata est, ut de muro extrahat lapides. Aut certe ipsius caput uestitur ferro, & appellatur aries. Vel quod habet durißimam frontem, quæ subruat muros, uel quod more arietum retrocedit, ut cum impetu uehementius feriat. Testudo autem à similitudine ueræ testudinis uocabulum sumpsit, quia sicut illa modo reducit, modo profert caput: ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, ut fortius cædat.

¶ De uineis, de pluteis, & aggere. Caput. XV.

VIneas dixerunt ueteres, quas nunc militari barbaricóque usu causias uocant. E lignis leuioribus machina colligitur, lata pedibus. 8. alta pedibus. 7. longa pedibus. 16. Huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibusq; contexitur. Latera quoq; uimine sepiuntur, ne saxorum telorumq́; impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concremetur incendio, crudis ac recentibus corijs uel centonibus operitur. Istæ, cum plures factæ fuerint, iunguntur in ordinē, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda penetrant murorum fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem apsidis contexuntur è uimine, & cilicijs uel corijs proteguntur, ternisq; rotulis, quarum una in medio, duæ in capitibus apponuntur. In quācunq; partem uolueris admouentur more carpenti, quos obsidentes applicant muris, eorumq́; munitione protecti, sagittis siue fundis uel mißilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, ut scalis ascendendi fa-

cilior præstetur occasio. Agger autem ex terra lignisq; extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

¶ De musculis. Caput XVI.

Musculi.

MVsculos dicuntur minores machinas, qbus protecti bellatores si lutum offuerit, aut ciuitatis fossatum, apportatis lapidibus, lignis, ac terra, nõ solum complent, sed etiam solidant, ut turres ambulatoriæ sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem à marinis beluis musculi. Nam quemadmodum illi, cum minores sint, tamen balenis auxilium adminiculumq; iugiter exhibẽt, ita istæ machinæ breuiores deputatæ turribus magnis, aducntui illarum parant uiam, itineraq; præmuniunt.

¶ De turribus ambulatorijs. Caput XVII.

TVrres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorũ speciem ex trabibus tabulatisq; compacta, & ne tantũ opus hostili concremetur incendio, diligentißime ex crudis corijs uel centonibus communitur, quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos uel quinquagenos latæ sunt. Proceritas autem ipsarum tanta sit, ut non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu uolubili magnitudo tam alta moueatur. Præsens autem periculum ciuitatis est si ad murum fuerit turris admota. Plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros. Circa uero mediam partem accipit pontem, factam de duabus trabibus,

ſeptumq́; de uimine, quem cito prolatū inter turrim murúm que conſtituunt, & per eum ingredientes de machina bellatores in ciuitatem tranſeunt, & occupant muros. In ſuperioribus autem turris illius partibus contati & ſagittarij collocantur, qui defenſores urbis contis, mißilibus, ſaxisq́; ex alto proſternant. Quo facto ciuitas capitur ſine mora. Quid enim auxilij ſupereſt, cum hi qui de murorum altitudine ſperabant, repente ſupra ſe aſpiciant altiorum hoſtium murum?

¶ Quemadmodum ambulatoria turris poßit incendi.

Caput XVIII.

HVic tam manifeſto diſcrimini occurritur multis modis. Primum ſi confidentia uel uirtus eſt militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum & ui hoſtibus pulſis machinamentum illud ingens direptis corijs ignis exurit. Quod ſi oppidani exire non audeant, maiores baliſtas, malleolos, uel phalaricas cum incendio deſtinant, ut perruptis corijs uel centonibus intrinſecus flamma condatur. Malleoli uelut ſagittæ, & ubi adhæſerint (q̃a ardentes ſunt) uniuerſa cō flagrant. Phalarica autē ad modum haſtæ ualido præfigitur ferro, inter tubum etiam & haſtile ſulphure, reſina, bitumine, ſtuppisq́; conuoluitur infuſo oleo, quod incendiarium uocant. Quæ baliſtæ impetu deſtinata, prærupto munimine ardens figitur ligno, turritamq́; machinam frequēter incendit. Depoſiti quoq; hoīes funibus cū hoſtes dormiunt, in latebris portāt lucernas, & incēſis machinis rurſus leuātur in murū. Mallioli. Phalarica.

¶ Quemadmodū altitudo muris addatur. Cap. XIX.

PRAETEREA partem muri, ad quam machina conatur accedere, cemento atque lapidibus uel luto ſiue lateribus, poſtrema tabulatis extruendo faciunt altiorem, ne

defensores moenium desuper urbi uentura poßit opprimere. Constat autem inefficax machinamẽtum reddi, si inueniatur inferius. Verum obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt. Primo talem extruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis uideatur inferior. Deinde secreto aliam de tabulatis intrinsecus faciunt turriculam, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus trochleisq; de medio turricula illa p̃ducitur, de qua egredientes armati (quia altior inuenitur) statim capiunt ciuitatem.

¶ Quo pacto fodiatur terra, ut machina nocere non poßit. Caput XX.

INterdum longißimas ferratasq; trabes opponunt machinæ uenienti, eamq; à muri uicinitate propellunt. Sed cum Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omniũ pararetur, mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctẽ sub fundamento muri cuniculũ fodit, & illũ ad quẽ die postero turris fuerat promouenda, nullo hostiũ sentiẽte, egesta terra cauauit intrinsecus, & cum rotis suis moles impulsa fuisset, atq; ad locũ qui subtus cauatus fuerat uenisset, tãto pondere solo cedẽte subsedit, ut nec iungi muris aut moueri ulterius potuit. Ita ciuitas liberata est, derelictaq; machina.

Rodiorum astutia.

¶ De scalis, sambuca, exostra, & tollenone. Caput XXI.

ADmotis turribus funditores lapidibus, sagittarij iaculis, manubalistarij uel arcubalistarij sagittis, iaculatores plumbatis ac mißilibus, è muris submouent homines.

Hoc facto scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur, frequenter periculum sustinent, exemplo Capanei, à quo primum hæc scalarum oppugnatio perhibetur inuenta: qui tanta ui occisus est à Thebanis, ut extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca, exostra, & tollenone obsidentes in murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinē citharæ. Nam quemadmodum in cithara chordæ sunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes sunt, qui pontem de superiore parte trocleis laxant, ut descendat ad murum, statimq; de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes mœnia urbis inuadunt. Exostra dicitur pons quem superius exposuimus, qui de turri in murum repente protruditur. Tollenon dicitur quoties una trabs in terram prælata defigitur. Cui in summo uertice alia transuersa trabs longior, dimensa medietate cōnectitur, eo libramento, ut si unum caput depresseris, aliud erigatur. In uno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes uno attracto depressoq; alio capite eleuati imponuntur in murum.

Capaneus.

Sambuca.

Exostra.

Tollenon.

¶ De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus.

Caput XXII.

ADuersum hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibali, sagittarij, fundæ. Balista funibus, neruis, chordisq; tēditur, quæ quāto prolixiora brachiola habuerit, hoc est quanto maior fuerit, tanto spicula longius mittit. Quæ & si iuxta artē mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensu-

Balista.

ram eius ante collegerint, dirigatur, penetrat quodcunq; per cußerit. Onager autem dirigit lapides, sed præ neruorũ crassitudine & magnitudine saxorum pondera iaculatus. Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more con torquet. His duobus generibus nulla tormentorum species ue hementior inuenitur. Scorpiones dicebantur, quas nunc manubalistas uocant, ideo sic nuncupati quod paruis subtilibusq; spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quæ præsens usus agnoscit. Saxis tamen grauioribus per onagrũ destinatis, nõ solũ equi elidũtur & hoĩes, sed etiam hostiũ machinamẽta frangũtur.

Onager.

Scorpioẽs.

¶ Aduersum arietes prosunt culcitræ, laquei, lupi, & columnæ grauiores. Caput XXIII.

ADuersum arietes etiam uel falces sunt plura remedia. Aliquanti centones & cul citras funibus calcant, & illis opponunt locis qua cedit aries, ut impetus machinæ materia molliore fractus non destruat murum. Alij laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquũ trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forficis dentatum funibus alligant ferrum, quod lupum uocant, apprehensumq; arietẽ, aut euertũt, aut ita suspendũt, ut impetum non habeat feriendi. Interdum bases columnæ marmoreæ uibrato impetu iaciuntur è muris, arietesq; confringunt. Quod si tanta uis fuerit, ut murus arietibus perforetur, & (quod sæpe accidit) decidat, salutis una spes superest, ut destructis domibus alius intrinsecus murus addatur, hostesq; intra binos parietes (si penetrare tentauerit) pimãtur.

¶ De cuniculis per quos murus desoditur.

Caput XXIIII.

Aliud genus oppugnationum est, subterraneum atque secretum, quod cuniculum uocant, à leporibus qui casulas sub terras fodiunt, ibiq; conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentiq; uenas bessorum rimatur industria, magno labore terra defoditur, cauatóque specu in exitium ciuitatis inferna quæritur uia. Quæ fraus duplicibus operatur insidijs: Aut enim penetrant urbem, & noctu, non sentientibus oppidanis, egrediuntur per cuniculum, reseratisq́; portis suorum agmen inducunt, hostesq; in ipsis domibus perimunt ignorantes. Aut certe cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem, appositis siccioribus lignis, ruinamq; muri tumultuario opere suspendunt. Sarmenta insuper iungunt aliaq́; fomenta flammarum. Tunc præparatis bellatoribus subter ignis immittitur, combustisq́; columnis ligneis atque tabulatis, muro subito corruente irruptioni aditus reseratur. Cuniculus.

¶ Quid facere debeant oppidani, si hostes irruperint ciuitatem.

Caput XXV.

INnumerabilibus declaratur exemplis, sæpe cæsos ad internecionem hostes, qui peruaserant ciuitatem. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres retinuerint, uel altiora loca occupauerint. Tunc enim de fenestris ac tectis oĩs ætas ac sexus irrumpentes obruunt saxis, alijsq́; generibus telorum. Quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire consueuerunt, ut resistere desinant, fugiendi potestate cõcessa. Necessitas enĩ quædã uirtutis est desperatio in hoc casu.

Vnum oppidanis auxiliũ est, siue per diẽ siue per noctẽ hostis intrauerit, ut muros turresq́; teneant, ac loca superiora cõscẽdãt, hostesq́; per uicos & plateas undiq; obruãt dimicantes.

¶ Quae sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum. Caput XXVI.

FRequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed ubi post metum, murorum uigilijs derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasiõe captata cum scalis clanculum ueniũt, murosq́; conscendunt. Propter quod maior est adhibenda custodia cum hostis abscesserit, & in ipsis muris ac turribus tuguriola locanda. In quibus uigiles hybernis mensibus ab imbribus uel frigore, aestiuis defendantur à sole. Illud quoque usus inuenit, ut acerrimos ac sagacißimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostiũ odore praesentiant, latratuq; testentur. Anseres quoq; non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingreßi Capitolinam arcẽ Galli, Romanum nomen eruerant, nisi clamore anserum excitatus Manlius restitisset. Mira diligẽtia siue fortuna uiros, qui uniuersum orbẽ erant missuri sub iugũ, auis una seruauit.

¶ Quomodo oppidanis inferãtur insidiae Cap. XXVII.

NOn solum in obsidionibus, sed in uniuerso genere bellorum super omnia ducitur, hostium consuetudinem explorare diligenter ac nosce. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias quibus horis aduersarius à laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior, interdum medio die, interdum ad uesperũ, saepe nocte, aliquãdo,

eo tempore quo ſumitur cibus, cum utriuſq; partis milites ad requiem aut curanda corpora diſperguntur. Quod in ciuitate cum cœperit fieri, obſidentes aſtu ſe de prælio ſubtrahunt, ut aduerſariorum negligentiæ licentiam tribuant. Quæ ipſa impunitate cum creuerit, repente admotis machinis, uel appoſitis ſcalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris ſaxa cæteraq́; tormenta ponuntur in promptu, ut cognitis inſidijs occurrentes, ad manus habeant quod ſupra capita hoſtium euoluant atq; iaculentur.

¶ Quid faciant obſidentes ne ab oppidanis patiantur inſidias. Caput XXVIII.

CVm neglig ẽtia interuenerit paribus inſidijs ſubiacẽt obſidentes. Nam ſiue cibo ſiue ſomno fuerint occupati, ſiue otio aut aliqua neceßitate diſperſi, tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipſosq́; aggeres ignibus concremant, omniaq́; in perniciem ſuam fabricata opera ſubuertunt. Propter hoc obſidentes ultra iactum teli foſſam faciunt, eamq́; non ſolum uallis & ſudibus, ſed etiam turriculis inſtruunt, ut erumpentibus ex ciuitate poßint obſiſtere, quod opus loriculam uocant, & ſæpe cum obſidio deſcribitur, inuenitur in hiſtorijs loricula urbem eſſe circundatam. Loricula.

¶ Quo genere tormentorum defendantur ciuitates. Caput XXIX.

SEd ex alto deſtinata mißilia, ſiue plumbatæ, uel lanceæ, ueruta, uel ſpicula in ſubiectos uehementius cadunt. Sagittæ quoq; arcubus miſſæ, & ſaxa manibus, fundis, ſiue fu-

stibalis directa, quanto de excelsiori loco exeunt, tanto longius penetrant. Balistæ uero & onagri, si à peritis diligentissime temperentur, uniuersa præcidunt. A quibus nec uirtus ulla nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis quicquid percusserint, aut dissoluere, aut irrumpere consueuerunt.

¶ Quemadmodum mensura colligatur, ad scalas uel machinas faciendas. Caput XXX.

AD capiendos muros scalæ uel machinæ plurimum ualent, si ea magnitudine compactæ fuerint, ut altitudinem exuperent ciuitatis. Mensura autem colligitur duplici modo: Aut enim linum tenue & expeditum, uno capite nectitur in sagitta, quæ cum ad muri fastigia directa peruenerit, ex mensura lini murorum altitudo deprehenditur. Aut certe cum sol obliquus umbram turrium murorumq; iaculatur in terram, tunc ignorantibus aduersarijs, umbræ illius spatium mensuratur. Itemq; decempeda figitur, & umbra illius similiter mensuratur. Quo collecto numero, nemo dubitat ex umbra decempedæ inueniri altitudinem ciuitatis, cum sciatur quanta altitudo, quantum umbræ mittat in longũ. Quæ ad oppugnandas uel defendendas urbes autores bellicarũ artiũ prodiderunt, uel quæ recentior neceßitatum usus inuenit, pro publica (ut arbitror) utilitate digeßi, illud iterũ iterumq; cõmonens, ut solertißime caueatur, ne quando aut potus inopia emergat, aut cibi, quibus malis nulla arte succurritur. Ideoq; intra muros tanto plura condenda sunt, quanto scitur clausuræ tempus in obsidentium potestate consistere.

¶ Præcepta belli naualis, Caput XXXI.

PRæcepto maiestatis tuæ,(imperator inuicte,) terrestris prælij rationibus absolutis, naualis belli residua (ut opinor) est portio. De cuius artibus ideo pauciora dicenda sunt, q̄a iamdudum pacato mari cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen. Romanus autem populus pro decore & utilitate magnitudinis suæ, nō propter necessitatem tumultus alicuius, classem parabat ex tempore, sed ne quādo necessitatem sustineret, semper habuit præparatam. Nemo enim bello lacessere aut facere audet iniuriam ei regno uel populo, quem expeditum & promptū ad resistendum uindicandumq́; cognoscit. Apud Misenum ergo & Rauennā singulæ legiones Romani nominis cum classibus stabāt, ne longius à tutela urbis abscederent: & cū ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad oēs mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenatiū classis Galliā, Hispanias, Mauritaniā, Aphricā, Aegyptum, Sardiniam, atq; Siciliam in proximo habebat. Classis autem Rauennatiū, Epiron, Macedoniā, Achaiā, Propontidē, Pontū, Orientē, Cretā, Cyprū petere directa nauigatiōe consueuerat: q̄a in rebus bellicis celeritas āplius solet ꝓdesse, q̄ uirtus.

¶ Nomina iudicum qui præerant classi. Cap. XXXII.

LIburnis autem, quæ in Campania stabant, præfectus classis Misenatium præerat. Eas uero quæ in Ionio mari locatæ fuerant, præfectus classis Rauennatium retinebat. Sub quibus erant deni tribuni per cohortes singulas constituti. Singulæ autem liburnæ, singulos nauarchos, id est quasi nauicularios habebant, qui exceptis cæteris, nautarum officijs gubernatoribus atq; remigibus & militibus exercendis, quotidianam curam & iugem exhibebant industriam.

¶ Vnde appellãtur liburnæ. Caput XXXIII.

Diuersæ autem prouinciæ quibusdam temporibus mari plurimum potuerunt, & ideo diuersa genera nauium fuerunt. Sed Augusto dimicante Actiaco prælio cum liburnorum auxilijs præcipue uictus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit liburnorum naues cæteris aptiores. Ergo similitudine & nomine usurpato, ad earundem instar classem Romani principes texuerunt. Liburnia nanq; Dalmaciæ pars est Iadertinæ subiacens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur, & appellantur liburnæ.

¶ Qua diligẽtia fabricãtur liburnæ. Cap. XXXIIII.

Sed cum in domibus struendis arenæ uel lapidum qualitas requiratur, tanto magis in fricandis nauibus diligenter cuncta quærenda sunt, quãto maius periculum est nauem uitiosam esse quàm domum. Ex cypresso ergo & pinu domestica, siue syluestri larice, & abiete precipue liburna contexitur, utilius æreis clauis quàm ferreis configenda. Quæ licet esse grauior aliquanto uideatur, expensa tamen, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreus clauos tempore & humore celeriter rubigo consumit, ærei autem etiã in fluctibus propriam substantiam seruant.

¶ Qua obseruatione sit cædenda materies. Cap. XXXV.

Obseruandum præcipue, ut à quintadecima luna usque ad uigesimamtertiam arbores præscindantur, ex quibus liburnæ contexendæ sunt. His enim tantum octo diebus cæsa materies immunis seruatur à carie. Reliquis autem diebus præcisa, etiam eodem anno interna uermium labe exesa

in puluerē uertitur. Quod ars ipsa & oīm architectorū quotidianus usus edocuit, & cōtemplatione ipsius religiōis agnoscimus, quā pro æternitate his tātū diebus placuit celebrari.

¶ Quo mense sint cædendæ trabes. Caput XXXVI.

CAeduntur autem trabes utiliter post solstitium æstiuā & post autumnale æquinoctium. Illud etiam cauendū ne continuo ut deiectæ fuerint trabes secentur, uel statim ut sectæ fuerint mittantur in nauem. Siquidem & adhuc solidæ arbores etiam diuisæ per tabulas duplices ad maiorem siccitatem mereantur inducias. Nam uirides compinguntur, cum natiuum humorem exudauerint contrahuntur & rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus.

¶ De modo liburnarum. Caput XXXVII.

QVod ad magnitudinem pertinet, minimæ liburnæ remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mensuræ ternos uel quaternos, interdum quinos sortiuntur remigum gradus. Nec hoc cuiquam enorme uideatur, cum in Actiaco prælio longe maiora referantur concurrisse nauigia, ut senorum etiam uel ultra ordinum fuerint. Scaphæ tamen maioribus liburnis exploratoriæ sociantur, quæ uicenos prope remiges in singulis partibus habebant, quas Britanni pyctas uocant. Per has & superuentus fieri & commeatus aduersariorum nauium aliquando intercipi assolet, et speculandi studio aduentus earum uel consilium deprehendi. Ne tamen exploratoriæ naues candore prodantur, colore Veneto (qui marinis est fluctibus similis) uela tinguntur & funes, cera etiam quam ungere solent naues inficitur. Nautæ

quoq; uel milites. Venetam ueſtem induunt, ut nõ ſolum per noctem, ſed etiam per diem facilius lateant explorantes.

¶ *Nomina uentorum & numerus.* Cap. XXXVIII.

QVicunq; exercitum armatis claßibus uehit, turbinum ſigna debet ante prænoſcere. Procellis nanq; & fluctibus liburnæ grauius quàm ui hoſtium ſæpe perierunt. In qua parte naturalis philoſophiæ tota eſt adhibenda ſolertia, quia uentorum & tempeſtatum cæleſti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, ſicut cautos & prouidos cautela tutatur, ita negligentes extinguit incuria. Igitur uentorum numerum atq; uocabula, ars nauigandi primum debet inſpicere. Veteres autem iuxta poſitionem cardinum, tantum quatuor uentos principales à ſingulis cæli partibus flare credebant. Sed experimento poſterior ætas duodecim comprehendit. Horum uocabula ad ſubmouendam dubitationem non ſolum Græca, ſed etiam Latina protulimus, ita ut uentis principalibus declaratis, eos qui ipſis dextra læuaq; iuncti ſunt indicemus. A uerno itaq; ſolſtitio, id eſt, ab orientali cardine, ſumimus exordium, ex quo uentis oritur ἀπηλιώτης id eſt, ſubſolanus. Huic à dextra adiũgitur καικίας A ſiniſtra eurus ſiue uulturnus. Meridianum autem cardinem poßidet νότος id eſt auſter. Huic à dextra iungitur λευκόνοτος id eſt albus notus. A ſiniſtra libonotos id eſt corus. Occidentalem uero cardinẽ tenet ζέφυρος. Huic à dextra iungitur λίψ ſiue Aphricus. A ſiniſtra ἰάπυξ ſiue Fauonius. Septentrionalẽ uero cardinem ſortitus Aparctias ſiue ſeptentrio. Cui adhæret, à dextra Thracias ſiue Circius. A ſiniſtra boreas, id eſt aquilo. Hi ſæpe ſinguli, interdum duo, magnis autem tempeſtatibus

etiam tres pariter flare consueuerunt. Horum impetu maria, quæ sua sponte tranquilla sunt & quieta, undis æstuantibus sæuiunt. Horum flatu pro natura temporum uel locorum ex procellis serenitas redditur, & rursus in procellas serena mutãtur. Nã secũdo spiramine optatos claßis inuenit portus, aduerso stare uel regredi, aut discrimen sustinere cõpellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit, qui uentorum rationem diligenter inspexit.

¶ Quibus mensibus tutius nauigetur. Cap. XXXIX.

SEquitur mensium dierumq; tractatus. Neq; enim integro anno uis atq; acerbitas maris patitur nauigantes, sed quidam menses aptißimi quidam dubij, reliqui claßibus intractabiles sunt lege naturæ. Phenite decursu.i.post ortum pleadum à die.6.kalendas Iunij usq; ad arcturi ortum, id est in diem. 18. kalendas octobris secura nauigatio creditur, qa æstatis beneficio uentorum acerbitas mitigatur. Post hoc tempus usq; in tertium Idus nouembris incerta nauigatio est, & discrimini propior. Propterea quia post septembris Idus oritur arcturus uehementißimum sidus. Octauo kalendas octobris æquinoctialis euenit acerba tempestas. Circa nonas uero octobris hœdi pluuiales quinto Idus eiusdẽ. Taurus. A nouembri autem mense crebris tempestatibus nauigia conturbat uergiliarũ hyemalis occasus. Ex die igitur tertio Iduũ nouẽbris usq; in diẽ.6. Iduũ Martij maria claudũtur. Nã lux minima, noxq; ꝑlixa, nubiũ densitas, aëris obscuritas. Ventorũ imbriũ uel niuiũ geminata sæuitia, nõ solũ classes à pelago sed etiã cõmeantes à terrestri itinere deturbat. Post natalẽ uero (ut ita dicã, nauigatiõis q solenni certamine publicoq;

ſpectaculo multarum gentium celebrantur, plurimorum ſiderum ipſiusq; temporis ratione uſq; in Idus Maias periculoſe maria tentantur: non quod negotiatorũ ceſſet induſtria, ſed quia maior adhibenda eſt cautela, quando exercitus nauigat cum liburnis, q̃ cum priuatorũ merciũ feſtinat audacia.

¶ Quemadmodum tempeſtatũ obſeruantur ſigna. Ca. XL.

PRæterea aliquorum ortus occaſusq; ſiderum, tempeſtates uehementiſsimas commouent. In quibus licet certi dies autorum atteſtatione ſignentur, tamen quia diuerſis caſibus aliquando mutantur, confitendum eſt quod cæleſtes cauſas humana conditio ad plenũ ſcire prohibetur. Nauticæ igitur obſeruationis curam trifariam diuidunt, Aut enim circa diem ſtatutum, aut ante, uel poſtea tempeſtates fieri compertum eſt. Vnde præcedentes προχειμάσιν naſcentes die ſolẽni ἐπιχειμάσιν ſubſequentes μεταχειμάσιν Græco uocabulo nũcupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim, aut ineptum uidetur, aut longum, cum autores plurimi, non ſolum menſium, ſed etiam dierum rationem diligenter expreſſerint. Tranſitús que ſiderum, quos planetas uocant, quum præſcripto curſu diei, arbitrio creatoris ſuſcipiunt ſigna uel deſerunt, frequenter aſſolent ſerena turbare. Interluniorum autem dies tempeſtatibus plenos, & nauigantibus quammaxime metuendos, non ſolum peritiæ ratio, ſed etiam uulgi uſus intelligit.

¶ De prognoſticis quibus noſcitur ſerenitas & turbatio aëris. Caput XLI.

MVltis quoq; ſignis & de tranquillo procellæ, & de tempeſtatibus ſerena produntnr. Quæ uelut in ſpe-

culo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color uentos, ceruleus indicat pluuias. Ex utroq; commixtus, nimbos & furentes procellas. Letus orbis ac lucidus serenitatem nauigijs repromittit, quam gestat in uultu, præcipue si quarto ortu neque obtusis cornibus rutilat, neq; infuso fuerit humore fuscata. Sol quoq; exoriens uel diem condens, interest utrum æqualibus gaudeat radijs, an obiecta nube uarietur, utrum solido splendore fulgidus, an uentis urgentibus igneus, neue pallidus uel pluuia sit impendente maculosis. Aer uero & mare ipsum nubiumq; magnitudo uel species solicitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta significantur à piscibus, quæ Vergilius in Georgicis diuino penè comprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hæc gubernatores sese scire profitentur, sed eatenus quatenus eos imperitiæ usus instruit non altior doctrina firmauit.

¶ De æstuarijs, hoc est de rheumate.
Caput XLII.

ELementum pelagi tertia pars est mundi, quod præter uentorum flatum suo quoq; spiramine motuq; uegetatur. Nam certis horis diebus pariter ac noctibus æstu quodam (quod rheuma uocant) ultro citroq; percurrit, & more torrentium fluminum nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem suam. Hæc reciprocantis meatus ambiguitas cursum nauium secunda adiuuat, retardat aduersa, quæ dimicaturo magna sunt cautione uitanda. Neq; enim auxilio remorum rheumatis impetus uincitur, cui interdum cedit & uentus. Et quoniam in diuersis regionibus diuerso lunæ crescentis minuentisq; statu, certis horis ista uariantur, ideo

prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi uel loci, ante congressum debet agnoscere.

¶ De locorum notitia siue remigibus. Cap. XLIII.

NAutarum gubernatorumq; solertia est, loca in quibus nauigatur, portusq; cognoscere, ut infesta prominentibus uel latentibus scopulis uadosa ac sicca uitentur. Tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus uirtus eligitur. Propterea quia naualis pugna tranquillo cõmittitur mari, liburnarumq; moles non uentorum flatibus, sed remorum pulsu aduersarios percutit rostris, eorumq; rursum impetus uitat. In quo opere lacerti remigum, & ars clauum regentis magistri uictoriam præstat.

¶ De telis tormentisq; naualibus. Caput. XLIIII.

MVlta quidem armorum genera prælium terrestre desiderat, sed nauale certamen nõ solum plures armorum species, uerumetiam machinas & tormenta flagitat tanq̃ in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congreßione nauali, ubi & aquis homines perimuntur & flãmis? Præcipua ergo esse debet tegminum cura, ut cataphratti uel loricati, galeati etiam & ocreis muniti sint milites. De onere nanq; armorum nemo potest conqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoq; ualidiora propter ictus lapidũ, & ampliora sumantur propter falces & harpagones, aliaq; naualia genera telorũ. Sagittis, mißilibus, fundis, fustibalis, plumbatis, onagris, balistis, scorpionibus, iacula inuicem dirigantur & saxa, & (quod est grauius) qui de uirtute præsumũt, admotis liburnis, iniectis pontibus, in aduersariorũ trãs-

eunt naues, ibiq; gladijs manu ad manum (ut dicitur) cominus dimicant. In maioribus etiã liburnis propugnacula turresq; constituunt, ut tanq̃ de muro, ita de excelsis tabulatis facilius uulnerent & perimant inimicos. Oleo incendiario, stupa, sulphure, & bitumine obuolutæ & ardentes sagittæ p balistas in hosticarũ nauium alueos infiguntur, unctasq; cera & pice & resina tabulas, tot fomentis ignium repente succendunt. Alij ferro interimũtur & saxo, alij ardere coguntur in fluctibus: inter tanta tamen mortium genera, qui acerrimus casus est, absumuntur à piscibus, & insepulta sunt corpora.

¶ Quemadmodum nauali bello collocentur insidiæ. Caput XLV.

AD instar autẽ terrestris prælij superuentus fiunt ignorantibus nautis, uel circa oportunas insularũ angustias collocãtur insidiæ. Idq; agitur ut imparati facilius deleãtur, si lõgo remigio fatigati sunt hostiũ nautæ, si uẽto urgentur aduerso, si pro rostris est rheuma, si nihil suspicãtes dormiunt ĩimici, si statio quã tenẽt exitũ nõ habet, si dimicãdi optata uenit occasio, fortunæ beneficijs iungẽdæ sunt manus, et ex oportunitate præliũ conserendũ. Quod si cautela hostiũ, euitatis insidijs, publico marte cõfligat, tunc liburnarũ instruendæ sunt acies nõ directæ ut in cãpo, sed incuruæ ad similitudinẽ lunæ, ita ut productis cornibus acies media sinuetur, ut si aduersarij prorumpere tentauerint, ipsa ordinatione circundati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur & liburnarum collocetur & militum.

¶ Quid fiat cum aperto marte nauale committitur bellum. Caput XLVI.

PRæterea utile est, ut alto & libero mari tua semper classis utatur. Inimicorum uero semper pellatur ad littus, quia pugnandi impetum perdunt, qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera solent ad uictoriam plurimum prodesse, asseres, falces, bipennes. Asser dicitur cum trabs subtilis ac longa ad similitudinem antennæ pēdet in malo utroq; capite ferrato. Hunc siue à dextra, siue à sinistra parte aduersariorum se iunxerint naues pro uice arietis ui impellunt, qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit ac perimit, ipsamq; nauem sæpius perforat. Falx autem dicitur acutissimum ferrum curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorios funes, quibus antenna suspenditur, repente præcidit, collapsisque uelis liburnam pigriorem & inutilem reddit. Bipennis est securis habens ex utraq; parte latissimum & acutissimū ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ uel milites cum minoribus scaphulis secretò incidunt funes, quibus aduersariorum ligata sunt gubernacula. Quo facto, statim capitur tanquam inermis & debilis nauis. Quid enim salutis superest ei qui amiserit clauum? De lusorijs, quis in Danubio quotidianis utuntur excubijs, reticendū puto: quia artis amplius in his frequentior usus inuenit, quā uetus doctrina monstrauerit.

FLAVII VEGETII RENATI DE RE MILITARI LIBRI QVATVOR FINEM HABBNT.

AD MAGNIFICVM SENATOREM MINVM ROSCIVM PHILIPPI BEROALDI EPISTOLA.

EI MILITARIS DIsciplina cæteris oı̄bus haud dubie præcellit, utpote maximorꝫ regnorum effectrix ac parēs. Hæc Cyro Persæ, hæc Alexandro Macedoni, hæc Cæsari Romano nomen peperit æternum. Hæc innumeros principes nunc olim immortalitate donauit. Hæc orbem terrarum parêre Romano imperio coëgit. Vnde non minus uere quàm speciose dixit Arpinas orator: Cedat forum castris otium militiæ, stilus gladio, umbra soli. De hac tam præclara tamq́ꝫ excellenti disciplina militari prisco seculo non pauci cō mentantes scripsêre eloquenter & scienter. Ex quibus plane conditoribus adnepotes peruenerūt Frontinus, Vegetius, Helianus ac Modestus, qui ueluti q̄driga per militarem campum latissime decurrunt, omnesq́ꝫ militiæ meandros cū laude ingrediūtur. Hos ego nuperrime rele-

gi emendauíq́ Mine mi eruditorũ nobilissi me in Põticulano tuo feriatus,quo saluber rimo secessu,nihil amœnius,nihil magnifi- cẽtius,nihil pulchrius noui adeo ut Lauren tinum Plinianũ,ut uillæ Lucullianæ,ut præ toria omnia à luxuriosis ædificatoribus ma gnificẽter extructa, cũ Ponticulano Roscio rum comparari uix mereãtur. Te beatũ me ritissimo nuncupant,cui res adest &uirtus. Hosce igit̃ doctores rei bellicæ luculentos in contubernio tuo,quo nihil dulcius,emẽ- datos impressori èuestigio dedi sub nomi- ne tuo publicandos: Quorum eruditio non protrita, quorum lectio oppidoquam eru- dita est. Qui nõ minus utiles futuri sunt pal lentibus in umbra scholasticis,quàm colora- tis sub dio bellatoribus. Quos tu (quæso) quum uacabit, ne spreueris uel transeunter inspicere. VALE,& Philippũ tuum ama mutuiter.

FINIS.

SEX. IVLII FRONTINI VIRI CONSVLARIS STRATEGEMATICON LIBER PRIMVS.

VM ad instruendam rei militaris scientiam, unus ex numero studiosorum eius accesserim, eiq; destinationi, quantum cura nostra ualuit, satisfecisse uisus sim: deberi adhuc institutæ arbitror operæ, ut solertia ducum facta, quæ à Græcis una στρατηγηματικῶν appellatione comprehensa sunt, expeditis amplectar commentarijs. Ita enĩ consilij quoq; & prouidentiæ exemplis succincti duces erũt, unde illis excogitãdi * gerẽdiq; similia, facultas nutriatur. Præterea continget, ne de euentu trepidet inuentionis suæ, qui probatis eã experimẽtis cõparabit. Illud neq; ignoro neq; inficior, etiã rerum gestarum scriptores, indagine operis sui, hanc quoq; partem esse cõplexos, & ab autoribus exemplorum, quicqd insigne aliquo modo fuit, traditũ. Sed (ut opinor) occupatis uelocitate consuli debet, longũ est enim singula & sparsa per immensum corpus historiarũ prosequi, & hi qui notabilia excerpserunt, ipso uelut aceruo rerum, confuderunt legentem. Nostra sedulitas impendet operam, ut quemadmodum res poscet, ipsum quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur, circumspectis enim generi-

generandiq;.

bus, præparaui oportuna exemplorum ueluti consilia. Quo magis autem discreta ad rerum uarietatem apte collocerentur, in tres libros ea deducimus. In primo erunt exempla, quæ competant prælio nondum commisso. In secundo, quæ ad prælium, & confectam pacationem pertineant. Tertius inferendæ soluendæq; obsidionis habebit στρατηγήματα, quibus deinceps generibus, suas species attribui. Huic labori nō iniuste ueniā paciscar, ne me pro incurioso reprehendat, qui præteritum aliquod à nobis reppererit exemplū. Quis enim ad percensenda omnia monumenta, quæ utraq; lingua tradita sunt, sufficiat? unde multa & transire mihi ipse permisi, quod me non sine causa fecisse scient, qui aliorum libros, eadē promittentium legerint: Verum facile erit sub unaquaq; specie suggerere. Nam cum hoc opus, sicut cætera, usus potius aliorum, quàm meæ commendationis causa aggressus sim, adiuuari me ab his, qui aliquid illi astruent, non argui, credam. Si qui erunt quibus uolumina hæc cordi sint, meminerint στρατηγηματικῶν & στρατηγημάτων per quam similem naturā discernere. Nam tum omnia, quæ à duce prouide, utiliter, constanter, magnifice fiunt στρατηγηματικὰ habebuntur, si in specie eorum sunt στρατηγήματα. Eorum proprie uis, in arte solertiaq; posita proficit, tam ubi cauendus, quàm ubi opprimendus hostis sit. Qua in re, cum uerborum quoq; illustris extiterit effectus, ut factorum ita dictorum exempla posuimus.

i. gesta seu cōsilia militaria.

Finis præfationis.

SPECIES EORVM QVAE IN-
struent ducem in his, quæ ante prælium gerenda sunt.

¶ De occultandis consilijs. Caput .I.

AR. Portius Cato, deuictas à se Hispaniæ ciuitates, existimabat in tempore rebellaturas, fidutia murorum. Scripsit itaq; singulis, ut diruerent munimenta, minatus bellum, nisi confestim obtemperassent, epistolasq; uniuersis ciuitatibus, eodem die reddi iußit, unaquæq; urbium, sibi soli credidit imperatum. Contumaces cõspiratio potuit facere, si omnibus idem denuntiari notum fuisset.

Hamilcar dux Pœnorum, ut in Siciliam incpinatus appelleret classem, non pronuntiauit quo proficisceretur, sed tabellas, in quibus scriptum erat, quam partem peti uellet, uniuersis gubernatoribus dedit signatas, præcepitq; ne quis legeret, nisi ui tẽpestatis à cursu prætoriæ nauis, abductus eẽt.

C. Lælius ad Syphacem profectus legatus, quosdam ex tribunis & centurionibus, per speciem seruitutis ac ministerij, exploratores secum duxit, ex quibus, L. Statorium: quia sæpius in eisdem castris fuerat, quidam ex hostibus uidebantur agnoscere occultandæ conditionis eius causa, baculo ut seruum castigauit.

Tarquinius Superbus pater, principes Gabiorum interficiendos arbitratus, quia hoc nemini uolebat commissum, nihil nuntio respondit, qui ad eum à filio erat missus: tamen uirga eminentia papauerum capita (cum forte in horto ambularet) decussit. Nuntius sine responsione reuersus, renuntiauit adolescenti Tarquinio, quid agentem patrem uidisset, ille intellexit, idem esse eminentibus faciendum.

C. Cæsar, qui suspectam habebat Aegyptiorũ fidem, per speciem securitatis, inspectione urbis, atq; operum, ac simul licentioribus conuiuijs deditus, uideri uoluit captum sese gratia locorum, & ad mores Alexandrinos, uitamq; * deficere, atq; inter eam dißimulationem preparatis subsidijs, occupauit Aegyptum.

* ut & deficeret.

Ventidius Parthico bello aduersus Pacorũ regẽ, nõ ignarus Pharneum quendam, natione * Cyrrestem, ex his qui socij uidebantur, oĩa quæ apud ipsos agebantur, nuntiare Parthis, perfidiam barbari ad utilitates suas conuertit. Nã quæ maxime fieri cupiebat, ea uereri se ne acciderẽt, quæ timebat,

* Tyriestẽ.

ea ut euenirent, optare se simulabat. Solicitus itaq;, ne Parthi ante transirent Euphratem, quã sibi superuenirent legiones, quas in Cappadocia trans Taurum habebat, studiose cũ proditore egit, uti solenni perfidia Parthis suaderet, per Zeuma traijcerent exercitum, qua & breuißimum iter est, & omisso alueo Euphrates decurrit. Namq; si illac uenirent, asseuerabat se oportunitate colliũ usurum, ad eludendos sagittarios. Omnia ãt uereri, si se in patentes cãpos proiecissent. Inducti hac affirmatione barbari, inferiore itinere, per circuitũ adduxerunt exercitũ. Dumq; fusiores ripas, & ob hoc operosiores pontes iungũt, instrumentaq; moliuntur XL. amplius dies impenderunt, quo spatio Ventidius ad contrahendas usus est copias. Eisq; triduo antequam Parthus adueniret receptis, acie commissa, uicit Parthos & interfecit.

Mithridates circunuallante Pompeio, fugam in proximã diem moliens, huius consilij obscurandi causa, latius & usq; ad applicitas hosti ualles, pabulatus. Colloquia quoque cum pluribus, auertendæ suspicionis causa, in posterum constituit. Ignes etiã frequentiores, per tota castra fieri iußit. Secunda deinde uigilia præter ipsa castra hostium agmen eduxit.

IM. CAES. Domitianus Aug. Germanicus, cum Germanos, qui in armis erant, uellet opprimere, nec ignoraret maiora bellum molitione inituros, si aduentum tanti ducis præsensissent: profectionem suam sensu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affusus, contusa immanium ferocia nationum, prouincijs consuluit. profectionis suæ sensus.

CL. Nero, cum cuperet Asdrubalẽ, copiasq; eius antequã Hannibali fratri iungerentur. * excidi, ideircoq; festinaret, se Liuio Salinatori collegæ suo, cui bellum mandatum fuerat, * occidere.

(parum fidens uiribus, quæ sub ipso erant) adiungere, neq; tamen discessum suum ab Hannibale cui oppositus erat sentiri uellet: X. milia fortißimorum militum * delegit, præcepitq; legatis quos relinquebat, ut eædem stationes & uigiliæ æque agerentur, totidem ignes arderent, eademq; facies castrorum seruaretur, ne quid Hannibal suspicatus auderet aduersus paucitatem relictorum. Cum * deinde in Vmbria, occultatis itineribus, collegæ se iunxisset uetuit castra ampliari, ne * qđ signum aduentus sui daret Pœno detrectaturo pugnam, si cōsulum iunctas uires intellexisset.

* elegit.

* demum.

* qđ signi.

Igitur inscium duplicatis aggressus copijs superauit: & uelocius omni nuntio rediijt ad Hannibalem. Ita ex duobus callidißimis ducibus Pœnorum, eodem consilio alterum celauit, alterum oppreßit. Themistocles Athenarum dux exhortans suos ad suscitandos festinanter murus, quos iussu Lacedæmoniorū deiecerant legatis Lacedæmone mißis, qui interpellarent, respondit uenturum se ad diluendam hanc existimationem, & peruenit Lacedæmonem, ibi simulato morbo, aliquantum * temporis extraxit, & postquam intellexit suspectam esse tergiuersationem suam, contendit falsum ad eos rumorem, & rogauit ut mitterent aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clam scripsit, ut eos qui uenissent retinerent, donec refectis operibus, confiterentur Lacedæmonijs, munitas esse Athenas, nec aliter principes eorum redire posse, quàm ipse remissus foret, quod facile præstiterunt Lacedæmonij, ne unius interitum multorum morte pensarent.

* tēpus cōtraxit.

L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cum cōstituisset occultare solicitudinem suam, ne reliqui trepidarēt,

paulatim se inflectens, tanquam circuitu maiore hostem aggressurus, cõuerso agmine, ignarum rei quæ agebatur exercitum, incolumem reduxit.

Metellus Pius, in Hispania interrogatus, qd postera die facturus esset. Tunicã meã si id eloq posset (inquit) cõburerẽ.

M. Licinius Crassus, percontanti quo tẽpore castra moturus esset, respondit † uereris ne tubam non exaudias? *uereris ne tuba id audiat.

¶ De explorandis consilijs hostium Caput .II.

SCipio Aphricanus, capta occasione mittendæ ad Syphacem legationis, cum Lælio seruorum habitu, tribunos et centuriones electißimos ire iußit, quibus curæ esset * prospicere regias uires hi, ut liberius castrorum positionem scrutarentur, equum de industria dimissum, tanquã fugientẽ† persectati, maximam partem munimentorum circuierunt: quæ cum nuntiassent, incendio confectum est bellum. * perspicere. * psecuti.

Q. Fabius Maximus bello Hethrusco, cum adhuc incognitæ forent Romanis ducibus sagaciores explorãdi uiæ, fratrem Fabium Cæsonem, peritum linguæ Hethruscæ, iußit Hetrusco habitu penetrare Ciminiam syluam, ante militi nostro intentatum. Quod is adeo prudẽter atq; industriæ fecit, ut transgressus syluam Vmbros Camertes, cum animaduertisset non alienos nomini Romano, ad societatem compulerit.

Carthaginenses cum animaduertissent Alexandri ita magnas opes, ut Aphricæ quoque immineret, unum ex ciuibus uirum acrem, nomine Hamilcarem Rhodinum, iusserunt simulato exilio ire ad regem, omniq; studio in amicitiam eius puenire, qua is potitus, cõsilia eius nota ciuibus suis faciebat.

Item Carthaginenses, miserũt qui per speciẽ legatorũ lon-

go tẽpore Romæ morarentur, exciperẽtq; consilia nostrorũ.

M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia, alia uia peruenire non poterat, iußit trecentos milites, simul impetũ facere in stationem hostium, raptumq; unum ex his in castra perferre incolumem, totus ille oĩa suorũ arcana cõfessus est.

C. Marius COS. bello Cymbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorum & Ligurum fidẽ, literas eis misit. Quarum pars prior præcipiebat, ne interiores, quæ * præsignatæ erant, ante tempus certum aperirentur, easdem postea ante præstitutum diem repetijt, & quia resignatas repererat, intellexit hostilia agitari.

* signatæ.

Est etiam aliud explorandi genus, quo ipsi duces nullo extrinsecus adiutorio, per se prouident. Sicut Aemylius Paulus COS. bello Hetrusco apud oppidum Coloniam dimißurus exercitum in planitiem, contemplatus procul auium multitudinem, citatiore uolatu è sylua consurrexisse, intellexit illic aliquid insidiarum latere, quod & turbatæ aues, & simul plures euolauerant. Præmißis igitur exploratoribus, comperit X. milia Boiorum, excipiendo ibi Romanorum * agmini imminere: eaq; aliò quàm expectabatur latere mißis legionibus, circunfudit.

* agmina in itinere.

Similiter Thyamenus Horestis filius, cum audisset iugum ab hostibus natura munitum teneri, præmisit sciscitaturos qd rei foret, ac referentibus eis non esse uerum quod opinaretur, ingressus iter, ut uidit ex suspecto iugo magnam uim auium simul euolasse, neque omnino residere, arbitratus est latere illic agmen hostium, itaq; circunducto exercitu, elusit insidiatores.

Asdrubal frater Hannibalis, tunc Liuij & Neronis ex-

ercitum (quanquam hoc illi non duplicatis castris dißimularent) intellexit, quod ab itinere strigosiores notabat equos, & coloratiora hominum ex uia corpora.

¶ De custodiendo statu belli. Caput III.

ALexander Macedo cum haberet uehementem exercitum, semper eum statum belli elegit, ut acie confligeret. C. Cæsar bello ciuili cum exercitum ueteranum haberet, hostium autem tyronē esse sciret, acie semp decertare studuit.

FAB. Maximus aduersus Hannibalem succeßibus præliorum insolentem, recedere ab ancipiti discrimine, & tueri tantummodo Italiam constituit, cunctatorisq; nomen, et per hoc summi ducis meruit.

Byzantij aduersus Philippum omne præliandi discrimen uitantes, omissa etiam finium tutela, intra munitiones oppidi se receperūt, assecutiq; sunt ut Philippus obsidionalis moræ impatiens recederet.

Hasdrubal Gisgonis filius, secundo Punico bello in Hispaniam * uictum exercitum (cum P. Scipio instaret) per urbes diuisit. Itaq; factum est, ut Scipio, ne oppugnatione plurium oppidorum distringeretur, in hyberna suos reduceret. * ductum forte.

Themistocles aduentante Xerxe (quia neq; prælio pedestri, neq; finium tutelæ, neq; * obsidioni credebat sufficere Athenienses) autor fuit eis liberos & coniuges Troezena, et in alias urbes * emittēdi, relictoq; oppido, statum belli ad naualé prælium transferendi. Idem fecit in eadem ciuitate, Pericles aduersum Lacedæmonios. * subsidiis. * alij amandandi.

Scipio manēte in Italia Hannibale, transmisso in Aphricā exercitu, neceßitatē Carthaginēsibus imposuit reuocādi Hānibalē. Sicq; à domesticis finibus hostile transtulit bellum.

Athenienses, cum Deceleam castellum ipsorum Lacedæmonij cõmunissent, & frequentius uexarentur, classem quæ Peloponnesum infestaret miserunt, consecutiq; sunt, ut exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur. IMP. CAES. Domitianus Aug. cũ Germani more suo e saltibus et obscuris latebris, subinde impugnarent nostros, tutumq; regressum in profunda syluarum haberent, militibus per centũ uiginti milia passuum actis, non mutauit tantum statum belli, sed & * subiecit ditioni suæ hostes, quorũ refugia nudauerat.

* subegit.

¶ De transducendo exercitu per loca hoste infesta. Caput .IIII.

AEmylius Paulus COS. cum in Lucanos iuxta littus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini ei classe insidiati, agmẽ eius scorpiõibus aggreßi eẽnt * captiuis latera euntiũ prætexuit, quorũ respectu hostes ĩhibuere tela.

* captinos lateri.

Agesilaus Lacedæmonius, cum præda onustus ex Phrygia rediret, insequerenturq; hostes, & ad locorum oportunitatem lacesserent agmen eius, ordinem captiuorum ab utroque latere exercitus sui applicuit, quibus dum parcitur ab hoste, spatium transeundi habuerunt Lacedæmonij. Idem tenentibus angustias Thebanis, per quas transire habebat, flexit iter quasi Thebas contenderet, exterritis Thebanis digreßisque ad tutanda mœnia, repetitum iter quo destinauerat emensus est, nullo obsistente.

Nicostratus dux Aetolorum aduersus Epirotas, cum ei aditus in fines eorum angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens, omni illa ad prohibendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem rema-

nentis exercitus præberent, & ipse cum cætera manu, qua non expectabatur * aditus intrauit. * aditum.

Autophraudates Perses, cum in Pisidiam exercitum duceret, & angustias quasdam Pisidæ occuparent, simulata uexatione traijciendi, instituit reducere: quod cum Pyside crediidissent, ille nocte ualidißimam manum ad eundem locũ occupandum præmisit, ac postero die totum traiecit exercitum. * Autophrates.

Philippus Macedonum rex Græciam petens, cum Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Aetolorum uenissent acturi de pace, retentis eis, ipse magnis itineribus ad angustias pertendit: securisq́; custodibus, & legatorum reditus expectantibus, inopinatus Thermopylas traiecit.

Iphicrates dux Atheniensium, aduersus Anaxibium Lacedæmonium in Hellesponto circa Abydon, cum transducendũ exercitum haberet, per loca, quæ stationibus hostium tenebãtur, alterum autem latus eius transitus abscißi montes premerent, alterum mare ablueret, aliquandiu moratus, cum incidisset frigidior solito dies, & ob hoc nemini suspectus, delegit firmißimos quosq;, quibus oleo ac mero calefactis, præcepit, ut ipsam oram maris legerent, abruptiora tranarent, atq; ita custodes angustiarum inopinatus oppreßit à tergo.

CN. Pompeius cum flumen transire propter oppositum exercitum hostium non posset, aßidue producere & reducere in castra instituit: deinde in eandem persuasionem hoste perducto, ne ullam uiam ad progressum Romanorum teneret, repente impetu facto transitum rapuit.

Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poro traijci exercitum per flumen Hydaspem, aduersus aquã aßidue ꝑcurrere iußit suos. Et ubi eo more exercitatiõis * assecutus

est, quia Poro aduersa ripa caueretur, per superiorem partē subito transmisit exercitum. Idemq́; Indi fluminis traiectu prohibitus ab hoste, diuersis locis in flumine equites instituit immittere, & transitum minari. Cumq́; expectatione barbaros teneret intentos, insulam paulo remotiorem, primum exiguo, deinde maiore præsidio occupauit, atq; inde in ulteriorem ripam transmisit. Ad quam manum opprimendam, cum uniuersi se hostes effudissent, ipse libero uado transgressus, omnes copias coniunxit.

Xenophon ulteriorem ripam Armenijs tenentibus, duos iußit quæri aditus, & cum à citeriore repulsus esset, transijt ad superiorem. Inde quoq; prohibitus hostium occursu, repetijt uadum inferius, iussaq́; ibidem militum parte subsistere, ex qua cū Armenij ad inferioris uadi tutelam redijssent, per superius transgrederetur: Armenij credentes decursuros omnes, decepti sunt à remanentibus. Hi cum resistente nullo uadum superassent, transeuntiū suorum fuére propugnatores.

P. Claudius COS. primo bello Punico, cum à Rhegyo Messanam traijcere militem nequiret, custodientibus fretum Pœnis, sparsit rumorem, quasi bellum iniussu populi incœptum gerere non posset, classemq́; Italiam uersus se agere simulauit, digreßis deinde Pœnis, qui profectioni eius habuerant fidem, circumactas naues appulit Siciliæ.

Lacedæmoniorum duces cum Syracusas nauigare destinassent, & Pœnorū dispositā penitus classem timerent, decē punicas naues, quas captiuas habebant, ueluti uictrices primas iusserūt agi, à latere iunctis ac puppe religatis alijs, qua specie deceptis Pœnis transierunt.

Philippus cū angustias maris, quæ Cyaneæ appellantur,

transnauigare propter Atheniensiũ classem (quæ oportunitatẽ loci custodiebat, nõ posset, scripsit Antipatro Thraciam rebellare, præsidijs quæ ibi reliquerat interceptis, ut sequeretur omißis oĩbus, quæ epistolæ ut interciperentur ab hoste curauit. Athenienses arcana Macedonũ excepisse uisi, classem abduxerunt. Philippus nullo prohibente angustias freti liberauit. Idem qa Cherronesum quæ iuris Atheniensiũ erat occupare prohiberetur, tenentibus transitũ nõ Byzantiorũ tantum, sed Rhodiorum quoq; & Chiorũ nauibus, conciliauit animos eorũ, reddendo naues quas ceperat, quasi sequestres futuros ordinãdæ pacis inter se, atq; Byzantios q causa belli erãt, tractaq; per magnũ tempus postulatiõe, cũ de industria subinde aliqd in cõditionibus retexeret, classem per id tẽpus præparauit, eaq; ĩ angustias freti ĩparato hoste subito euasit.

* Chabrias Atheniensis, cũ adire portum Samnorum obstante nauali hostium præsidio non posset, paucas è suis nauibus præter portum missas, iußit transire, arbitratus qui in statione erãt, persecuturos, hisq; per hoc consiliũ euocatis, nullo obstante portum cũ reliqua adeptus est classe. * Thabias & Samiorum.

¶ De euadendo ex locis difficillimis. Cap V.

Q. Sertorius in Hispania, cũ à tergo instante hoste flumen traijcere haberet, uallũ in ripa eius in modũ cauæ lunæ duxit, & oneratum materijs incendit, atq; ita exclusis hostibus fluuium libere transgressus est.

Similiter Pelopidas Thebanus, bello Thessalico transitũ quæsiuit: nanq; castris, ampliorẽ locũ supra ripã cõplexus, uallũ ceruolis & alio materiæ genere constructum incendit. Dũq; ignibus summouerẽtur hostes, ipse fluuiũ superauit.

Q. Luctatius Catulus, cum à Cymbris pulsus, unam

ſpem ſalutis haberet, ſi flumen liberaſſet, cuius ripam hoſtes tenebant, in proximo monte copias oſtendit, tanquam ibi caſtra poſiturus, ac præcepit ſuis ne ſarcinas ſoluerent, aut onera deponerent, ne quis ab ordinibus aut ſignis diſcederet: & quo magis perſuaſionem hoſtium confirmaret, pauca tabernacula in conſpectu erigi iußit, ignesq; fieri, & quoſdam uallum ſtruere, quoſdam in lignationem, ut conſpicerẽtur, exire. Quod Cymbri uere agi exiſtimantes, & ipſi caſtris delegerunt locum, diſperſiq; in proximos agros, ad comparanda ea quæ neceſſaria ſunt manſuris. occaſionẽ dederunt Catulo nõ ſolum flumen traijciendi, ſed etiam caſtra eorũ infeſtandi.

Crœſus, cum Halim uado tranſire non poſſet, neq; nauiũ aut pontis faciendi copiã haberet, foſſa ſuperiori parte poſt caſtra deducta, alueũ fluminis à tergo exercitus ſui reddidit.

CN. Pompeius, Brunduſij, cum excedere Italia & tranſferre bellum propoſuiſſet, inſtante à tergo Cæſare conſcenſurus claſſem, quaſdam obſtruxit uias, alias parietibus interſepſit, alias intercidit foßis, easq; ſudibus erectis præcluſas operuit cratibus humo aggeſta, quoſdã aditus qui ad portam ferebant, trabibus tranſmißis & in denſum ordinem ſtructis, ingenti mole tutatus. Quibus perpetratis ad ſpeciem retinendæ urbis, raros pro mœnibus ſagittarios reliquit, cæteras copias ſine tumultu ad naues reduxit, nauigantem eum mox ſagittarij quoq; per itinera nota digreßi paruis nauigijs conſecuti ſunt.

CN. Duellius COS. in portu Syracuſano, quẽ temere intrauerat, obiecta ad ingreſſum catena clauſus, uniuerſos in puppim retulit milites, atq; ita reſupina nauigia magna remigãtium ui concitauit, leuatæ proræ ſuper catenam proceſſerũt,

qua parte ſuperata, tranſgreßi rurſus milites * proras preſ-ſerũt, i quas uerſum põdus decurſũ ſup catenã dedit nauibus. * in proras ceßerunt.

Lyſander Lacedæmonius cum in portu Athenienſium cũ tota claſſe obſideretur, obrutus hoſtium nauibus, ab ea parte qua faucibus anguſtißimis influit mare, milites ſuos clàm in littus egredi iußit, & ſubiectis rotis ad proximum naues portum * Monœcium traiecit. * Munychiæ.

Herculeius legatus Sertorij, cum in Hiſpania inter duos montes abruptos, longum & anguſtum iter ingreſſus, paucas duceret cohortes, comperiſſetq; ingentẽ manum hoſtium aduenire, foſſam tranſuerſam inter mõtes preßit, uallumq; materia extructum incendit, atq; ita intercluſo hoſte euaſit.

C. Cæſar bello ciuili cum aduerſus Afranium copias educeret, & recipiendi ſe ſine periculo facultatem non haberet, ſicut conſtiterat, prima & ſecunda acie furtim à tergo ad opus applicare. XV. pedum foſſam fecit, intra quam ſub occaſum ſolis armati ſe milites eius receperunt.

Pericles Athenienſis, à Peloponnenſibus in eum locum cõpulſus, qui undiq; abruptis cinctus, duos tantum exitus habebat, ab altera parte foßam ingentis latitudinis duxit, uelut hoſtis excludendi cauſa, ab altera militem agere cœpit tanq̃ per eum erupturus. Ii qui obſidebant, cum per foßam quam ipſe fecerat, exercitum Periclis non crederent euaſurum, uniuerſi à limite obſtiterunt: Pericles pontibus quos præparauerat foßæ iniectis, ſuos qua non reſiſtebatur emiſit.

Lyſimachus ex his unus, in quos opes Alexandri tranſierunt, cum editum collem caſtris deſtinaßet, imprudentia autem ſuorum in inferiorẽ deductus, uereretur ex ſuperiore hoſtium incurſum, triplices foßas intra uallum obiecit: deinde

* similibus & * cõfudit.

* sublimibus foßis circa omnia tẽtoria ductis, tota castra * cõfodit, & intercepto hostiũ aditu, simul humo quoq; et frõdibus quas foßis supiecerat, facto ĩpetu, in superiora euasit.

CN. Fonteius Crassus in Hispania cum tribus milibus hoĩm prædatũ profectus, ad Hasdrubalẽ, & ad primos tantum ordines relato cõsilio, incipiẽte nocte, quo tẽpore minime expectabatur, per stationes hostiũ ꝑrupit. L. Furius exercitu perducto in locũ iniquũ, cum cõstituisset occultare solicitudinẽ suã, nec reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanq̃ circuitu maiore hostem aggressurus, cõuersóq; agmine, ignarũ rei quæ agebatur exercitum incolumem reduxit.

P. Decius TR. bello Samnitico, Cornelio Cosso COS. iniquis locis deprehenso ab hostibus, suasit ut ad occupãdum collem, qui erat in propinquo, modicam manum mitteret, seq; ducem ijs qui mittebantur obtulit, auocatus in diuersum hostis, dimisit consulem: Decium autẽ cinxit, obseditq; illas quoque angustias: noctu eruptione facta cũ * eluctatus esset Decius, incolumis cum militibus consuli acceßit.

* frustratus.

Idẽ fecit sub Attilio Calatino COS, cuius uarie traditur nomen, Alij Laberium, nonnulli Q. Cæditium, plurimi Calphurnium fama uocitatum scripserunt. Hic cum dimissum exercitum in eam uallẽ uideret, cuius latera omnia superiora hostis insederat, depoposcit, & accepit trecẽtos milites, quos adhortatus ut uirtute sua exercitum seruarent, in mediam uallem decurrit, & ad opprimẽdos eos undiq; descendit hostis, longóque & aspero prælio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

* obuersaretur, & Claudianæ

L. Minutius COS. in Liguria dimisso in angustias exercitu, cum iã omnibus * aduersaretur, † Caudinæ cladis ex-

emplo, Numidas auxiliares, tam propter ipsorum quàm propter equorum deformitatem despiciendos, iußit adequitare faucibus quæ tenebantur. Primo intenti hostes ne lacesserentur stationem obiecerunt, de industria Numidæ ad augendū sui contemptum, labi equis, & per ludibrium spectaculo esse affectauerunt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus barbari in spectaculum usq; resoluti sunt. Quod ubi animaduerterunt Numidæ paulatim succedentes, additis calcaribus per intermissas hostium stationes eruperunt: quorum deinde cum proximos + inierunt agros, necesse Liguribus fuit auocari ad defendenda sua, inclusosq́; Romanos emittere. + irruerūt.

L. Sylla bello sociali apud Eserniam inter angustias deprehensus, ad exercitū hostiū, cui Duillius præerat, colloqo petito, de cōditiōibus pacis agitabat sine effectu. Hostē tamē propter inducias negligentia resolutū animaduertens, nocte profectus, relicto buccinatore, qui uigilias ad fidē remanentiū diuideret, & quarta uigilia cōmissa, cū sequeretur, incolumes suos cum omnibus impedimentis tormentisq́; in tuta perduxit.

Idem aduersus Archelaum præfectum Mithridatis in Cappadocia, iniquitate locorum & multitudine hostium pressus, fecit pacis mentionem, interpositoq́; tempore etiam induciarum, & per hoc auocata intentione, aduersarium euasit.

Hasdrubal frater Hannibalis, cum saltum euadere non posset, faucibus eius obseßis, egit cum C. Nerone, recepitq́; dimissum se Hispania excessurum, cauillatus deinde, conditionibus dies aliquot extraxit, quibus omnibus non omisit per angustos tramites, & ob id neglectos, dimittere per partes exercitum, ipse deinde cum reliquis expeditis facile effugit.

Spartacus fossam, qua erat à M. Crasso circundatus, cæsis captiuorum pecorumq; corporibus noctu repleuit, & supergressus est. Idem cum in Lesbio obsessus ea parte qua mõs asperrimus erat, ideoq; incustoditus ex uimine syluestri catenas conseruit, quibus demißus non solum euasit, uerum etiam ex alio latere * gladio ita terruit, ut aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & septuaginta cesserint. Idem cum à L. Varinio PROCOS, præclusus esset palis per modica interualla fixis ante portam, erecta cadauera (adornata ueste atq; armis) alligauit, ut procul intuentibus stationis species esset, ignibus per tota castra factis, imagine uana deluso hoste copias silentio noctis eduxit.

* Besbio.

* Glodium

Brasidas dux Lacedæmoniorum, circa Amphipolim ab Atheniensium multitudine numero impar deprehensus claudendum se præstitit, ut per longum coronæ ambitum extenuaret hostilem frequentiam, quaq; rarißimi obstabant erupit.

Iphicrates in Thracia cum depresso loco castra posuisset, explorasset autem ab hoste proximum teneri collem, & unus ad opprimendum ipsos descensus erat, nocte paucis intra castra relictis imperauit, ut multos ignes facerent, eductoq; exercitu & disposito circa latera prædicta uiæ, passus est transire barbaros, locorumq; iniquitate, in qua ipse fuerat, in illos conuersa, parte exercitus terga eorum cecidit, parte castra fecit.

Darius.

Darius ut falleret Scythas disceßu, canes atq; asinos in castris reliquit, quos cum latrantes rudentesq; hostis audiret, remanere Darium credidit.

Eundem errorem obiecturi nostris Ligures, per diuersa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui deducti i fre

quentiore mugitu speciem remanentium præbebant hostium.

Hanno ab hostibus clausus, locũ eruptioni maxime aptũ, aggestis leuibus materijs incẽdit, tum hoste ad *cæteros exitus custodiendos auocato, milites per ipsam flammam eduxit, admonitos ora scutis, crura ueste contegere. * certos.

Hannibal, ut iniquitatem locorum, & inopiam instante Fabio Maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua fasciculos alligauerat Sarmentorũ, subiecto igne dimisit, cumq; ipso motu adolescente flamma turbaretur pecus, magna discursatione montes, in quos actum erat, collustrauit: Romani qui ad spectaculum concurrerant, primo prodigium opinati sunt, deinde cum * cuncta Fabio renuntiassent, ille de insidiarum metu suos castris continuit, barbari obsistente nullo profecti sunt. * certa.

¶ De insidijs in itinere factis. Caput VI.

FVluius Nobilior cum ex Samnio in Lucanos exercitũ educeret, & cognouisset à perfugis, hostes nouißimum agmen eius aggressuros, fortißimam legionem primo ire, * ultimo sequi iußit impedimenta: ita factũ pro occasione amplexi hostes, diripere sarcinas cœperunt. Fuluius legionis, de qua supra dictum est, quinq; cohortes in dexterã partẽ uiæ direxit, quinq; ad sinistram, atq; ita prædationi intentos hostes, explicato per utraq; latera milite clausit ceciditq;. Idem hostibus tergum eius in itinere prementibus, dum flumine interueniente, non ita magno ut transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumen collocauit, ut hostes paucitate contempta audacius sequerentur, quod ubi factum est, legio quæ ab hoc dispoſita erat, ex insidijs hostem aggressa uastauit. * ultima.

Iphicrates in Thraciam, cum propter conditionem locorum, longum agmen deduceret, & nuntiatum ei esset hostes summum id aggressuros, cohortes in utraq; latera secedere, & consistere iussit, cæteros * fugere & iter maturare. Transeunte autem toto agmine, lectissimos quosq; retinuit, & ita passim circa prædam occupatos hostes, iam etiam fatigatos, ipse regetis & ordinatis suis aggressus fudit exuitq; præda.

* suffugere

Boij in sylua * Litana, qua transiturus erat noster exercitus, succiderant arbores, ita ut ex parte exigua sustentatæ starent donec impellerentur, delituerant deinde ad extremas: ipsi ubi (ingresso syluam hoste) proximas ulteriores impulerunt, eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt.

* Latina.

¶ Quemadmodum ea quibus deficimur, uideantur non deesse, aut usus eorum expleatur.

Caput VII.

L. Cæcilius Metellus, quia usus nauium quibus elephantes transportaret deficiebatur, iunxit dolia, constrauitque tabulamentis, ac super ea positos, per Siculum fretum transmisit.

Hannibal, cum in prealti fluminis transitum elephantes non posset pellere, neq; nauium aut materiarum, quibus rates * continerentur, copiam haberet, iussit ferocissimum elephantum sub aure uulnerari, & eum qui uulnerasset, transnato statim flumine procurrere: elephantus exasperatus ad persequendum doloris sui autorem, tranauit amnem: & reliquis idem audendi * fecit exemplum.

* consternerentur.

* dedit

Carthaginensium duces instructuri classem, quia sparto deficiebantur, crinibus tonsarum mulierum ad funes effici-

endos usi sunt. Idem Maßilienses & Rhodij fecerunt.

M. Antonius à Mutina profugus, cortices pro scutis militibus suis dedit. Spartaco copijsq; eius, scuta ex vimine fuerunt, quæ corijs tegebantur. Non alienus (ut arbitror) hic locus est, referendi factum Alexandri Macedonis illud nobile, qui per deserta Africæ itinera grauißima siti cum exercitu affectus, oblatam sibi à milite in galea aquam, spectantibus uniuersis effudit * utiliore exemplo temperantiæ quàm si cõmunicare * potuisset. * utilior * uoluißet.

¶ De distringendis hostibus. Caput VIII.

COriolanus, cum ignominiam damnationis suæ bello ulcisceretur, populationem patritiorum agrorum inhibuit, deustis uastatisq; plebeiorum, ut discordiam moueret, qua consensus Romanorum distringeretur.

Hannibal Fabium, cui neq; uirtute neq; artibus bellandi par erat, ut infamia distrĩgeret, agris eius abstinuit cæteros populatus. Contra ille, ne suspecta ciuibus fides esset, magnitudine animi effecit, publicatis possesionibus suis. FAB. Maximus quinto COS. cũ Gallorum, Vmbrorum, Ethruscorũ, Samnitiumq;, aduersus P. R. exercitus coissent, contra quos & ipse trans Apẽninum montem castra communiebat, scripsit Fuluio & Posthumio, qui in præsidio urbi erant, copias ad * Sitium mouerent: quibus assecutis ad sua defendenda Ethrusci Vmbriq; descenderunt, relictos Samnites Gallosq; * Samniũ. Fabius & collega Decius aggreßi, uicerunt.

M. Curius aduersus Sabinos, qui ingenti conscripto, relictis finibus suis, nostros occupauerãt, occultis itineribus manu misit, quæ desolatos agros eorũ uicosq;, per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticam uastitatem recesserunt.

Curio contigit & uacuos infestare hostium fines, & exercitum sine prælio auertere, sparsumq́; cædere.

T. Didius paucitati suorum diffidens, cum in aduentum earum legionum, quas expectabat traheret bellum, & occurrere eis hostem comperisset, concione aduocata, aptari iußit milites ad pugnam, ac de industria negligentius custodiri captiuos, ex quibus pauci qui profugere, nuntiauerunt suis pugnam imminere. At ille, ne * suspicione prælij deducerent uires, omiserunt occurrere eis, quibus insidiabantur, legiones tutißime nullo excipiente ad Didium peruenerunt.

Bello Punico quædam ciuitates, quæ à Romanis deficere ad Pœnos destinauerant, cum obsides dedissent, quos recipere antequam desciscerent studebant, simulauerunt seditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missosq́; eos uelut contraria pignora retinuerunt, nec ante reddiderunt, quàm ipsi recuperarent suos.

Legati Romanorum, cum misißent ad Antiochum regẽ, qui secum Hannibalem uictis iã Carthaginensibus habebat, consiliumq́; eius aduersus Romanos instruebat, crebris cum Hannibale colloquijs, effecerunt ut is regi fieret suspectus, cui gratißimus alioqui & utilis erat, propter calliditatem et peritiam bellandi.

Q. Metellus aduersus Iugurtham bellum gerens, missos ad se legatos eius corrupit, ut sibi proderent regem. Cum etiam alij uenißent, idem fecit. Eodem consilio usus est & aduersus tertios: Sed de captiuitate Iugurthæ res parum processit, (uiuum enim tradi sibi uolebat) plurimum tamen consecutus est: nam cum interceptæ fuißent epistolæ eius ad regios amicos scriptæ, in omnes eos rex animaduertit, spoliatusq́; con-

filijs amicos postea parare non potuit.

C. Cæsar per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium Petreiumq; castra noctu moturos, ut citra uexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis uasa conclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & * sonum iußit continuare quos retentos uolebat, arbitrati castra Cesarē mouere.

* sono iußit continuere se & arbitrari.

Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cū cōmeatibus Hannibali, Venticium Termum dimisit, ipse subuenturus.

Dionysius Syracusanorum tyrannus, cum Aphri ingenti multitudine traiecturi essent in Siciliam, ad eum oppugnandum, castella pluribus locis communijt, custodibusq; præcepit, ut ea aduenienti hosti dederent, dimißiq; Syracusas occulte redirent, Aphris necesse fuit capta castella præsidio ibi tenere, quos Dionysius redactos ad quam uoluerat paucitatem penè iam par numero aggressus uicit, cum suos contraxisset & aduersarios sparsisset.

Agesilaus Lacedæmonius, cum inferret bellum Thysapherni, Cariam se petere simulauit, quasi aptius locis montuosis, aduersus hostem equitatu præualentem pugnaturus. Per hanc consilij ostentationem aduocato in Cariam Thysapherne, ipse Lydiam, ubi caput hostiū regni erat, irrupit, oppressisq; qui illic agebant, pecunia regia potitus est.

¶ De seditione militum compescenda Cap. IX.

A. V. Manlius COS. cum comperisset coniurasse milites in hybernis Campaniæ, ut iugulatis hospitibus, ipsi res inuaderent eorum, rumorem sparsit eodem in loco hybernaturos, atq; ita coniuratorum consilio turbato Campa- Liu. lib. 7. ab urbe con

niam periculo liberauit, & ex occasione nocentes puniuit.

CL. Martium Ruti. habet. * prope. *Lucius Sylla cum legiones ciuium Romanorum pernicio sa seditione furerent, consilio restituit sanitatem efferatis * Propere enim annuntiari iußit hostem adesse, & ad arma uocantium clamorem tolli, signa canere, discußa seditio est, uniuersis aduersus hostem consentientibus.*

CN. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani senatu, ne tumultũ moueret, si solos euocaßet nocẽtes, mixtos eis q ex tra delictũ erãt, uenire iußit: ita & noxij minore cũ metu, qa nõ segregati, ideoq; nõ ex causa culpæ uidebãtur accersi, cõ paruerũt, & illi qbus integra erat cõscientia, custodiẽdis quo q; nocentibus attenderunt, ne illorum fuga inquinarentur.

C. Cæsar cũ quædã legiões eius, seditionẽ mouißent, adeo ut in perniciẽ quoq; ducis uiderẽtur cõsurrecturæ, dißimula to metu, pceßit ad milites, postulãtibusq; mißionẽ, ultro mi naci uultu dedit, exauctoratos pœnitẽtia coẽgit satisfacere imperatori, obsequẽtioresq; in reliquum operas edere.

¶ *Quemadmodum intempestiua postulatio pugnæ inhibeatur.* Caput X[illegible]

Q. Sertorius, quod experimento didicerat imparem se uniuerso Romanorum exercitui, ut barbaros quoq; inconsulte pugnam exposcentes doceret, adductis in cõspe ctum duobus equis, altero preualido, altero admodum exili: duobus admouit iuuenes similiter affectos, robustum & gra cilem, ac robustiori imperauit equo exili uniuersam caudam abrumpere: Gracili autẽ ualentiorem per † singulos uellere. Cumq; gracilis fecißet quod imperatũ erat, ualidißimus cũ * singula. *infirmi equi cauda sine effectu luctaretur * Iam (inquit Serto rius) Romanarũ cohortium (per hoc uobis exemplum ostẽ-*

di) milites, insuperabiles sunt uniuersas aggredientibus, easdem lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit.

Idem cum uideret suos pugnæ signum inconsulte flagitantes, crederetq; rupturos imperium nisi congrederentur, permisit turmæ equitum ad laceßendos hostes ire, laborantiq; submisit alias, & sic recepit omnes, tutisq; & sine noxa ostendit, quis exitus flagitatam pugnam mansißet, obsequentißimis inde eis usus est.

Agesilaus Lacedæmonius cum aduersus Thebanos castra super ripam posuißet, multoq; maiorem hostium manũ intelligeret, & ideo suos arcere à cupiditate * decertandi uellet, dixit decernendi responso de ũm se ex collibus pugnare iußum, & ita exiguo præsidio ad ripam posito acceßit ad colles. Quod Thebani pro metu interpretati transierunt flumen, et cum facile depulißent præsidium, cæteros insecuti auidius, iniquitate locorum à paucioribus uicti sunt.

* Scorylo dux Dacorum cum sciret dißociatum armis ciuilibus populum RO. neq; tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello poßet concordia in ciues coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit, hisq; acerrime inter ipsos pugnantibus lupum ostendit, quem protinus canes omißa inter se ira aggreßi sunt. Quo exemplo, ꝓhibuit barbaros ab impetu, Romanis profuturo. * Scorio.

¶ Quemadmodum sit incitandus exercitus ad prælium. Caput XI.

M. Fabius & CN. Manlius COSS. aduersus Hetruscos ꝓpter seditiões detrectãte prælũ exercitu, ultro * simularũt cũctationẽ, donec milites ꝓbris hostiũ coacti pugnam deposcerent, iurarentq; se ex ea uictores redituros. * simulauit.

Fuluius Nobilior cum aduerſus Samnitium numeroſum exercitum, & ſucceßibus tumidum, paruis copijs neceſſe haberet decertare, ſimulauit unam legionem hoſtium à ſe corruptam ad proditionem, imperauitq; (ad eius rei fidem) tribunis, & primis ordinibus, & centurionibus, quantum quiſq; numeratæ pecuniæ, aut auri argentiq; haberet, conferret, ut repræſentari merces proditoribus poſſet. Se autem his qui contuliſſent, pollicitus eſt conſummata uictoria, ampla inſuper præmia daturum. Quæ ſua perſuaſio Romanis alacritatem attulit & fidutiam, unde etiam præclara uictoria, com-
* parata. miſſo ſtatim bello * peracta eſt.

C. Cæſar aduerſus Germanos & Arioiſtum pugnaturus, confuſis ſuorum animis, pro concione dixit, nullius ſe eo die opera niſi decimæ legionis uſurum. Quo conſecutus eſt, ut *
* decimam decimani, tanquam præcipuæ fortitudinis teſtimonio * coge
* cogeret, rentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria uirtutis eſſet.
& cæteros Q. Fabius, qui egregie ſciebat, & Romanos eius eſſe li-
puderet. bertatis, quæ contumelia exaſperaretur, & à Pœnis nihil iuſtum aut moderatum expectabat, miſit legatos Carthaginem de conditionibus pacis, quas cum iniquitatis & inſolentiæ plenas attulißent, exercitus Romanorum ad pugnandum cõcitatus eſt.

Ageſilaus Lacedæmoniorum dux, cum prope ab Orchomeno, ſocia ciuitate caſtra haberet, cõperißetq; pleroſq; ex militibus pretioſißima rerum deponere intra munimenta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitum ſuum pertinens reciperetur, quo ardentius dimicaret miles, qui ſciret ſibi pro omnibus ſuis pugnandum.

Epaminundas dux Thebanorũ aduerſus Lacedæmonios

dimicaturus,ut non ſolum uiribus milites ſui,uerumetiam affectibus adiuuarentur, pronuntiauit in concione deſtinatum Lacedæmonijs ſi uictoria potirentur,omnes uirilis ſexus interficere,uxoribus autem eorum & liberis in ſeruitutem adductis Thebas diruere. Qua denuntiatione concitati primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnauerunt.

Eutidas dux Lacedæmoniorum pugnaturus eodem die, qua claſſe uicerant ſocij,quamuis ignarus actæ rei, uulgauit nuntiatam ſibi uictoriam partium, quo conſtantiores ad pugnam milites haberet.

A. Poſthumius prælio quo cum Latinis conflixit,oblata ſpecie duorum in equis iuuenum,animos ſuorum erexit,Pollucem & Caſtorem adeſſe dicens,ac ſic prælium reſtituit.

Archidamus Lacedæmonius aduerſus Archadas bellum gerens, arma in caſtris ſtatuit,& circa ea duci equos noctu clàm imperauit.Quorum ueſtigia mane(tãquam Caſtor & Pollux perequitaſſent)oſtendens,ad futuros eoſdem ipſis præliantibus perſuaſit.

Pericles dux Athenienſium,initurus prælium cum Naim aduertiſſet * lucum,ex quo utraq; acies cõſpici poterat, denſiſſimæ opacitatis uaſtum,alioqui & Diti patri ſacrum, ingentis illic ſtaturæ hominẽ,altiſſimis cothurnis,& ueſte purpurea,coma uenerabilem in curru candidorum equorum, ſublimem conſtituit,qui dato ſigno pugnæ proueheretur,& uoce Periclem nomine appellans, cohortaretur eũ, diceretque deos Athenienſibus adeſſe,quo penè * primo conіectu teli hoſtes terga uerterunt.

* locum.

* ante coniectum.

L. Sylla,quo paratiorem militem ad pugnandum haberet,prædici ſibi à dijs futura ſimulauit. Poſtremo in conſpe-

ctu exercitus, priusquam in aciem descenderet, signum modi cae amplitudinis quod Delphis sustulerat, orabat petebatq; ut promissam uictoriam maturaret.

* magam. C. Marius + sagam quandam ex Syria habuit, à qua se di micationum euentus prædiscere simulabat.

Q. Sertorius cum barbaro, & rationis indocili milite uteretur, ceruam candidam insignis formæ, per Lusitaniam ducebat: & ab ea, quæ agenda aut uitanda essent, prænoscere se asseuerabat: ut barbari ad omnia tanquam diuinitus imperata obedirent.

Hoc genere strategematicon non ea tantum parte utendũ est, qua imperitos existimabimus esse, apud quos his utemur: sed multo magis ea, quæ talia erunt, excogitabuntur, ut ab his monstrata credantur.

Alexander Macedo sacrificaturus, inscripsit medicamento aruspicis manum, quam ille extis erat suppositurus: literæ significabant uictoriam Alexandro dari: quas cum iecur calidum rapuisset, & à rege militi esset ostensum, auxit animũ

* Indas. tanquam deo spondente uictoriam. Idem fecit Innides * aruspex prælium Eumene cum Gallis commissuro.

Epaminundas Thebanus aduersus Lacedæmonios fidutiam suorum religione adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in templis erant, nocte substraxit: persuasitq; militibus, deos iter suũ sequi, ut præliantibus ipsis adessent.

Agesilaus Lacedæmonius, cum quosdã Persarum cepisset, quorũ habitus multũ terroris præfert quoties ueste tegitur, nudatos militibus suis (ut alba corpora & umbratica cõtemnerent) ostendit.

Gelo Syracusarum tyrannus bello aduersus Pœnos susce-

pto, cum multos cepisset, infirmißimum quenque, præcipue ex * auxiliaribus qui nigerrimi erant, nudatum in cõspectu suorum, produxit ut persuaderet contemnendos. * auxiliatoribus.

Cyrus rex Persarũ, ut cõcitaret animos populariũ, tota die in excidenda quadã sylua eos fatigauit: deinde postridie præstitit eis liberalißimas epulas, & interrogauit utro magis gauderẽt. Cũq; ei præsentia ꝓbassent: atq per hæc (inquit) ad illa perueniendum est. Nam liberi beatiq; esse, nisi Medos uiceritis, nõ potestis: atq; ita eos ad cupiditatẽ prælij cõcitauit.

L. Sylla qa aduersus Archelaũ præfectum Mithridatis, apud Pyrea pigrioribus ad præliũ militibus utebatur: opere eos fatigando cõpulit ad poscendum ultro pugnæ signum.

Fabius Maximus ueritus ne qua fidutia nauium, ad quas refugium erat, minus constanter pugnaret exercitus, incendi eas priusquam iniret prælium iußit.

¶ De dissoluendo metu, quem milites aduersis conceperint ominibus. Caput XII.

Scipio ex Italia in Aphricam transportando exercitum, cum egrediens nauem, prolapsus esset, & ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, cõstantia & magnitudine animi, in hortationem conuertit. Et audite (inquit) milites Aphricam oppreßi.

C. Cæsar cum forte conscendens nauẽ, lapsus esset, Teneo te terra mater (inquit) qua interpretatione effecit, ut repetiturus illas à quibus proficiscebatur terras uideretur.

T. Sempronius Gracchus COS. acie aduersus Picẽtes directa, cũ subitus terremotus utrasq; partes cõfudisset, exhortatiõe * cõfirmauit suos & impulit, ut consternatũ superstitione hostem inuaderent, adhortatusq; deuicit. * confortauit.

Sertorius, cum equitum ſcuta extrinſecus, equorumq́; pectora cruenta ſubito prodigio appáruiſsent, uictoriam portendi interpretatus eſt: quoniam illæ partes ſolerẽt hoſtili cruore reſpergi.

Epaminundas Thebanus contriſtatis militibus, quod ex haſta eius ornamentum, infulæ more dependens, uentus ablatum in ſepulchrum Lacedæmonij cuiuſdam depulerat. Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmonis ſignificatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

Idem cum fax de cælo nocte delapſa eos qui aduerterunt terruiſſet, lumen (inquit) hoc numina oſtendunt.

Idem inſtante aduerſus Lacedæmonios pugna, cum ſedile in quo reſederat ſuccubuiſſet, & id uulgo pro triſti exciperetur ſignificatione, confuſi milites interpretarentur. Imò (inquit) uetamur ſedere.

* legendũ forte trepidarent.

L. Sulpitius Gallus defectum lunæ imminentem, ne pro oſtento exciperent milites, prædixit futurum, additis rationibus cauſisq́; defectionis.

Agathocles Syracuſanus aduerſus Pœnos ſimili eiuſdem ſideris diminutione, qua ſub diem pugnæ, ut prodigio milites ſui conſternati erant, ratione qua id accideret expoſita, docuit quicquid illud foret ad rerum naturam, non ad ipſorum propoſitum pertinere.

Pericles, cum in caſtra eius fulmen decidiſſet, terruiſſetq́; milites, aduocata concione, lapidibus in conſpectu omnium colliſis ignem excuſsit, ſedauitq́; turbationem, cum docuiſſet ſimiliter nubium attritu excuti fulmen.

Timotheus Athenienſis, claſſe dimicaturus aduerſus Corcyreos, gubernatori ſuo (qui proficiſcenti iam claſsi ſignum

receptui c oeperat dare, q̄a ex remigibus quendā sternutantē audierat) Miraris (inquit) ex tot * milibus unum perfrixisse. * militibus

Chabrias Atheniensis classe dimicaturus excusso ante nauem ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus. Chabris. Nunc (inquit) potißimum ineunda pugna est, cum deorum maximus Iupiter adesse numen suum claßi nostræ ostendit.

FINIS LIBRI PRIMI.

SEX. IVLII FRONTINI strategematum, Liber Secundus.

PRAEFATIO.

Dispositis primo libro exemplis instructuris (ut mea fert opinio) ducem in his quæ ante * commissum prælium agenda sunt, deinceps reddemus pertinentia ad ea, quæ in ipso prælio agi solent, & deinde ea quæ post prælium, & eorum quæ ad prælium pertinent species sunt. * iustum.

Deinde eorum quæ post prælium agenda sunt, has species arbitrauerim.

¶ De tempore ad pugnam eligendo. Caput .I.

P. SCIPIO in Hispania, cum cõperißet Hasdrubalem Pœnorum ducẽ ieiuno exercitu * mane processiße in aciem, continuit in horã septimam suos: quibus præceperat, ut quiescerent & cibũ caperent: cumq; hostes, inedia, siti, mora sub armis fatigati, repetere castra cœpißẽt, subito copias eduxit: & cõmißo prælio uicit.

Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriente protinus die instructam aciem uallo eius admouisset, feruidißimo tunc tẽpore anni, intra castra suos continuit in horam diei sextam: atq; ita fatigatos æstu, facile integris & recentibus uicit suorum uiribus.

Idem iunctis cum Pompeio castris aduersus Sertorium in Hispania, cũ sæpe instruxißet aciẽ, hoste (q imparẽ se duobus credebat) pugnam detrectante, quodã deinde tempore Sertorianos milites animaduertisset, magno impetu instinctos deposcẽtes pugnã, humerosq; exercentes, & lanceas uibrantes, existimauit ardori cedẽdum in tempore: recepitq; exercitũ, & Pompeio idem faciendi autor fuit.

Posthumius COS. in Sicilia, cum castra eius à Punicis trium milium passuum spatio distarent, & dictatores Carthaginensium quotidie ante ipsa munimenta Romanorũ dirigerent aciem, exigua manu leuibus aßidue prælijs pro uallo resistebat: Quam consuetndinem contemnente iam Pœno, reliquis omnibus per quietem intra uallum præparatis, ex more pristino, cum paucis * sustinuit incursum aduersariorum: ac * sustentauit. solito diutius detinuit: Quibus fatigatis post sextam horam, etiã se recipientibus, & cũ inedia quoq; laborarẽt, per recentes suos hostẽ, quẽ prædicta ꝓfligauerãt incõmoda fugauit.

Iphicrates Athenien. quia explorauerat, eodem aßidue tẽpore hostes cibum capere, maturius uesci suos iußit & eduxit in aciem: aggressusq; hostem ita detinuit, ut ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilo minus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quàm inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerunt: Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis aggressus est castra.

Idem cum aduersus Lacedæmonios pluribus diebus castra cominus haberet, & utraq; pars certis temporibus aßidue pabulatum lignatumq́; procederet, quodam die militum habitu, seruos lixasq; dimisit ad munera, milites retinuit: & cum hostes dispersi * essent ad similia munera, expugnauit * issent. castra eorum, inermesq́; cum fasciculis paßim ad tumultum recurrentes, facile aut occidit, aut cepit.

Verginius COS. in Volscis cũ procurrere hostes effusos ex longinquo uidisset, qescere suos ac defixa tenere pila iussit. Tunc anhelantes, integris uiribus exercitus sui, aggressus auertit.

Fab. Max. non ignarus Gallos & Samnites primo im petu prævalere, suorum autē infatigabiles spiritus, inter moras decertandi etiam incalescere, imperauit militibus, ut con tenti essent primo congressu sustinere, ut hostem mora fatiga rent, quod ubi succeßit, admoto etiam subsidio suis, in prima acie uniuersis uiribus oppressum fudit hostem.

Philippus ad Cheroniam, memor sibi esse militem longo usu duratum, Atheniensibus acrem quidem, sed inexercitatū & impetu tantum uiolentum, ex industria prælium traxit: Moxq́; languentibus iam Atheniensibus concitatius intulit signa, & ipsos cecidit.

Lacedæmonij certiores ab exploratoribus facti, Messe- nios in eam exarsisse rabiem, ut in prælium cum coniugibus ac liberis descenderent, pugnam distulerunt.

C. Cæsar bello ciuili, cum exercitum Afranij & Petreij circumuallatum siti augeret, isq́; ob hoc exasperatus, interfe ctis omnibus impedimentis, ad pugnam descendisset, continu it suos, arbitratus alienum dimicationi tempus: quod aduer- sarios & ira & desperatio incenderat.

CN. Pompeius, fugientem Mithridatem cupiens ad præ lium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnū: ut ad- eunti se opponeret: atq; ita præparatus, subitam hostibus ne ceßitatem * decertandi iniecit. Præterea sic cōstituit aciem, ut Ponticorum quidē oculos aduersa luna perstringeret, suis autem illustrem & conspicuum præberet hostem.

* decernē-di.

Iugurtam autem constat memorem uirtutis Romanorum, semper inclinato die commitere prælia solitum, ut si fugaren tur sui oportunam noctem haberent ad delitescendum.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tigranem, in Arme-

nia maiore apud Tigranocertam, cum ipse nō amplius. XV. milia armatorum haberet, hostis autem innumerabilem multitudinem. Eoq; ipso inhabilem, usus hoc incommodo, nondū ordinatam hostium aciē inuasit, atq; ita protinus dißipauit, ut ipsi quoq; reges abiectis insignibus fugerent.

C L. Tiberius Nero aduersus Pannonios, cum barbari feroces in aciem oriente statim die proceßissent, cōtinuit suos, passusq; est hostem nebula & imbribus, qui forte illo die crebri erant, uerberari, ac deinde ubi fessum stando & pluuia non solum animo, sed & laßitudine deficere animaduertit, signo dato adortus superauit.

C. Cæsar in Gallia, quia compererat Ariouisto Germanorum regi institutum, & quasi legem esse non pugnandi, decrescente luna, tum potißimum acie commißa impeditos religione hostes uicit.

D. Aug. Vespasianus, Iudæos Saturni die (quo eis nefas est quicquam seriæ rei agere) adortus superauit.

Lysander Lacedæmonius aduersus Athenienses apud * Aegeopotamos instituit certo tempore infestari naues Atheniensium, deinde reuocare claßem, ea re in consuetudinem per ducta, cùm Athenienses post digreßum eius ad contrahendas copias dispergerentur, extendit ex consuetudine claßem, & recepit. Tum hostium maxima parte ex more * delapsa reliquos adortus occidit, & uniuersas naues cepit.

* Egeopotanos.

* dilapsa.

¶ De loco ad pugnam eligendo. Caput II.

M. Curius, qui à Phlangi regis Pyrrhi explicite resisti nō poße animaduertebat, dedit operā ut in angustijs confligeret: Vbi conferta sibiipsa eßet impedimento.

CN. Pompeius in Cappadocia, elegit locum caſtris editum, unde adiuuante procliuo impetū militum, facile ipſo diſcurſu Mithridatem ſuperauit.

C. Cæſar aduerſus Pharnacē, Mithridatis filiū dimicaturus, in colle inſtruxit aciē, quæ res expeditā ei fecit uictoriā. Nā pila ex edito i ſubeūtes barbaros emiſſa, ꝓtinus eos auer(terūt.

Lucullus aduerſus Mithridatem & Tygranē, in Armenia maiore, apud Tigranocertam dimicaturus, collis proximi planum uerticem raptim cum copiarū parte adeptus, in ſubiectos hoſtes decucurrit: & equitatum eorum à latere inuaſit, auerſumq́; & eorundem partem perturbantē inſequutus clariſsimam uictoriam rettulit.

Ventidius aduerſus Parthos non ante militem eduxit, quàm illi quingentis non amplius paſsibus abeſſent, atq; ita procurſione ſubita adeo ſe admouit, ut ſagittas quibus ex longinquo uſus eſt, cominus applicitus eluderet, quo conſilio (qa quandam fiduciæ etiam ſpeciem oſtentauerat) celeriter barbaros debellauit.

* Muniſtronem. Hannibal apud Numiſtronem, contra Marcellum pugnaturus cauas & præruptas uias obiecit à latere, ipſaq́; loci natura, pro munimentis uſus clariſsimum ducem uicit.

Idem apud Cannas, cum comperiſſet Vulturnum amnem, ultra reliquorum naturam fluminum ingentes auras mane ꝓflare, quæ arenarum & pulueris uertices agerent, ſic direxit aciem, ut tota uis à tergo ſuis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mire hoſti aduerſantibus, illā memorabilem adeptus eſt uictoriam.

Marius aduerſus Cimbros ac Teutonos conſtituta die pugnaturus, firmatum cibo militem ante caſtra collocauit, ut

per aliquantum ſpatij, quo aduerſarij dirimebantur, exercitus hoſtium potius labore itineris profligaretur, fatigationi eorum deinde incommodum aliud obiecit, ita ordinata ſuorū acie, ut aduerſo ſole, & uento & puluere, barbarorum occuparetur exercitus.

Cleomenes Lacedæmonius aduerſus Hippiam Athenienſem, qui equitatu præualebat, planitiem in qua dimicaturus erat, arboribus proſtratis impediuit, & inuiā equiti fecit.

Iberi in * Aphrica, ingenti hoſtium multitudine excepti, timentesq; ne circumirentur, applicuerunt ſe flumini, quod altis in ea regione ripis * profluebat: qui ita à tergo amne defenſi, & ſubinde cum uirtute præſtarent, incurſando in proximos, omnem hoſtium exercitum ſtrauerunt. * Aphricā * præfluebat.

Xantippus Lacedæmonius ſola loci commutatione, fortunam Punici belli conuertit: nam cum * deſperantibus iam Carthaginēſibus mercede ſolicitatus, animaduertiſſet Afros quidem qui equitatu & elephantis præſtabant, colles ſectari: à Romanis autem, quorum robur in peditibus erat, campeſtria teneri, Pœnos in plana deduxit: ubi per elephantos, diſſipatis ordinibus Romanorum, ſparſos milites per Numidas perſecutus, eorum exercitum fudit, in illā diem terra marique uictorem. * à deſp.

Epaminundas dux Thebanorum, aduerſus Lacedæmonios directurus aciem, pro fronte eius decurrere equitibus iuſſis, cum ingentem puluerem oculis hoſtium obieciſſet, expectationemq; equeſtris certaminis prætendiſſet, circunducto pedite ab ea parte, ex qua decurſus in aduerſam hoſtium aciem ferebat, inopinantium terga adortus cecidit.

Lacedæmonij. CCC. contra innumerabilē multitudinem

Persarum Thermopylas occupauerunt, quarum angustiæ non amplius, quàm parem numerum cominus pugnaturum, poterant admittere, eaq; ratione (quantum ad congressus facultatem) æquati numero barbarorum, uirtute autem præstãtes magnam eorum partem occiderunt, nec superati forent, nisi per proditorem Ephyaltem Trachinium circunductus hostis, à tergo eos oppreßisset.

Themistocles dux Atheniensium, cum uideret utilißimũ Græciæ, aduersus multitudinem Xerxis nauium in angustijs Salaminis decernere, idq; persuadere ciuibus non posset, solertia effecit, ut à barbaris ad utilitates suas Græci compellerentur, simulata nanq; proditione, misit ad Xerxem, qui iudicaret popolares suos de fuga cogitare, difficilioremq; rem ei futuram, si singulas ciuitates obsidione aggrederetur. Qua ratione effecit ut exercitus barbarorum primum inquietaretur, dum tota nocte in statione custodiæ est: deinde, ut sui mane integris uiribus, cum dictis barbaris uigilia marcentibus confligerent, loco ut uoluerat arcto in quo Xerxes multitudine, qua præstabat, uti non posset.

¶ De acie ordinanda. Caput III.

CN. Scipio in Hispania aduersus Hannonem ad oppidum Indibile, cum animaduertisset Punicã aciem ita directam, ut in dextro cornu Hispani constituerentur, robustus quidam miles, sed qui alienum negotium ageret. In sinistro autem Afri minus uiribus firmi, sed animi constantioris reducto sinistro latere suorũ dextro cornu, quod ualidißimis militibus extruxerat, obliqua acie cum hoste conflixit. Deinde, fusis fugatisq; Aphris. Hispanos (qui in recessu spectanti-

um more steterant) facile in deditionem compulit.

Philippus Macedonum rex aduersus * Illyrios gerens bellum, ut animaduertit frontem hostium stipatam electis à toto exercitu uiris, latera autem infirmiora, fortißimis suorũ in dextro collocatis, sinistrum latus hostiũ inuasit, turbataq; acie tota, uictoriam profligauit. * Hyliri.

* Parmenes Thebanus, conspecta Persarum acie, quæ robustißimas copias in dextro cornu collocatas habebat, simili ratione & ipse suos ordinauit, omnemq; equitatum, & fortißimum quenq; peditum, in dextro cornu, in firmißimos autem contra fortißimos hostium posuit: præcepitq; ut ad primum impetum eorum, sibi fuga consulerent, & in syluestria confragosaq; loca se reciperent. Ita frustrato robore exercitus ipse optima parte uirium suarum, dextro cornu, totam circuiuit aciem hostium & euertit. * Pãmenes

P. COR. Scipio, cui postea Africano cognomen fuit aduersus Asdrubalem ducem Pœnorum in Hispania bellum gerens, ita per continuos dies ordinatum produxit exercitum, ut media acies fortißimis fundaretur: Sed cum hostes quoque eadẽ ratione aßidue ordinati, procederent, Scipio eo die quo statuerat decernere, commutauit instructionis ordinem, & firmißimos, id est legionarios, in cornibus collocauit, ac leuẽ armaturam in media acie, sed retractam: ita cornibus quibus ipse præualebat infirmißimas hostium partes lunata acie aggressus, facile fudit.

Metellus in Hispania eo prælio quo Hirculeium deuicit, cum comperisset cohortes eius, quæ ualidißimæ uocabantur, in media acie locatas: ipse mediam suorum aciem reduxit, ne * ea parte ante cum hoste confligeret, quàm cornibus confli- * eã parte.

gatis, medios undiq; circumuenisset.

Artaxerxes aduersus Græcos, qui Persidam intrauerant, cum multitudine superaret, latius quàm hostes acie instructa, in fronte equitem, leuémque armaturam in cornibus collocauit, atque ita ex industria lentius procedente media acie, copias hostium cinxit ceciditq;.

Contrà Hannibal ad Cannas reductis cornibus productáque media acie, nostros primo impetu protrusit. Idem conserto prælio, paulatim inuicem sinuantibus, procedētibusq; ad præceptum cornibus, auide insequentem hostem in mediam aciem suam recepit: & ex utraq; parte compressum cecidit: ueterano & diu edocto usus exercitu: hoc enim genus ordinationis exequi, nisi peritus & ad omne momentum respondens miles, uix potest.

Liuius Salinator & CL. Nero cum Hasdrubal bello Punico secundo decertandi necessitatem euitans, in colle confragoso post uineas aciem direxisset, ipsi deductis in latera uiribus, uacua fronte ex utraque parte circumuenerunt eum: atque ita aggressi superauerunt.

Hannibal quum frequentibus prælijs à CL. Marcello superaretur: nouissime sic castrametabatur, ut aut montibus, aut paludibus, aut simili locorum aliqua oportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, ut uincentibus quidē Romanis, penè indemnē recipere posset intra munimenta exercitū: cedentibus autem instandi liberum haberet arbitrium.

Xantippus Lacedæmonius in Africa aduersus M. Attilium regulum leuem armaturam in prima acie collocauit, in subsidio autem robur exercitus, præcepitq; auxiliaribus, ut emissis telis cederent hosti: & cum se intra suorum ordines

recepissent, cōfestim in latera discurrerent: & à cornibus rursus erumperent, exceptumq; iam hostem à robustioribus & ipsi circumirent.

Sertorius idem in Hispania aduersus Pompeium fecit † * Cleandrias Lacedæmonius aduersus Lycaonos densam instruxit aciem, ut longe minoris exercitus speciem præberet: securis deinde hostibus, in ipso certamine deduxit ordines, à lateribus circumuentos eos fugit. * aliàs Clādridás

Castronius Lacedæmonius, cum in auxilio Aegyptijs aduersus Persas uenisset: & sciret firmiorem esse Græcum militem: magisq; à Persis timeri: commutatis armis Græcos in prima posuit acie: & cum illi æquo marte pugnarent, submisit Aegyptiorum manum, Persæ cum Græcis, quos Aegyptios opinabantur, restitissent, superueniente multitudine, quam ut Græcorum expauerant cesserunt.

CN. Pompeius in Albania quia hostes & numero & equitatu præualebant, iuxta collem in angustijs protegere galeas (ne fulgore earum conspicui fierent) iußit: equites deinde in æquum procedere, ac uelut prætendere peditibus: præcepitq; eis ut ad primum impetum hostium refugerent: & simulac ad pedites uentum esset, in latera discederent: quod ubi displicitum est, patefacto loco, subita peditum consurrexit acies: inuectósque temere hostes inopinato interfusa prælio cecidit.

M. Antonius aduersus Parthos, qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant, subsidere suos, & testudinem facere iußit: supra quam transmißis sagittis, sine militum noxa exhaustus est hostis.

Hānibal aduersus Scipionē, ī Aphrica cū haberet exercitū

ex Pœnis & auxiliaribus, quorum pars non ſolum ex diuer-
ſis partibus, ſed etiam ex Italicis conſtabat, poſt elephantos
LXXX. qui in prima fronte poſiti hoſtium turbarent aciẽ,
* barba- auxiliares Gallos & Ligures & * Baliares Mauroſq; po-
ros. ſuit, ut non fugere poſſent, Pœnis à tergo ſtantibus, & ho-
ſtem oppoſiti ſi non infeſtarent, at certe fatigarent, tum ſuis
& Macedonibus (qui iam feſſos Romanos integri exciperẽt)
in ſumma acie collocatis, nouiſſimos Italicos conſtituit, quo-
rum & timebat fidem & ſegnitiem, uerebatur: quoniam ple
roſq; eorum ab Italia inuitos extraxerat. Scipio aduerſus
hanc formam, robur legionis, triplici acie in fronte ordina-
tum, per haſtatos & principes & triarios oppoſuit: nec con
tinuas conſtruxit cohortes, ſed manipulis inter ſe diſtantibus
ſpatium dedit, per quod elephanti ab hoſtibus acti, facile
tranſmitti ſine perturbatione ordinum poſſent, ea ipſa inter-
ualla expeditis uelitibus impleuit, ne interluceret acies, dato
eis præcepto, ut ad impetum elephantorum, uel * retro uel
* recta. in latera concederent. Equitatum deinde in cornua diuiſit, et
dextro Romanis equitibus Lælium, ſiniſtro Numidis Maſi-
niſſam præpoſuit: quæ tam prudens ordinatio, nõ dubie cau-
ſa uictoriæ fuit.

Archelaus aduerſus L. in Syllam, in fronte ad perturban
dum hoſtem falcatas quadrigas locauit, in ſecunda acie pha
langem Macedonicam, in tertia Romanorum more armatos
auxiliares, mixtis fugitiuis Italicæ gentis: quorum * perui-
* pernici- caciæ plurimnm fidebat: leuem armaturam in ultimo ſtatuit:
tate. In utroq; deinde latere equitatum, cuius amplum numerum
habebat, circumeundi hoſtis cauſa poſuit. Contra hæc, Sylla
foſſas amplæ latitudinis in utroq; latere duxit: & capitibus

earum castella communiuit: qua ratione, ne circumiretur ab hoste, & peditum numero, & maxime equitatu superante, consecutus est. Triplicem deinde peditum aciem ordinauit, relictis interuallis, per leuem armaturam, & equitem, quem in nouißimo collocauerat, ut cum res exegisset emitteret: † tũ prosignanis, qui secunda acie erant imperauit, ut densos numerososq́; palos firme in terram defigerent intraq́; eos, appropinquantibus quadrigis ante signa, nostram aciem recepit: tum demum sublato uniuersorum clamore, uelites & leuẽ armaturam ingerere tela iußit. Quibus factis quadrigæ hostium aut implicitæ palis aut exterritæ clamore telisq́;, in suos cõuersæ sunt: turbaueruntq́; Macedonũ structuram. Qua cedente cum Sylla staret & Archelaus equitem opposuisset, Romani equites subito omißi auerterunt eos, consummaueruntque uictoriam.

* cũ post signarijs.

C. Cæsar Gallorum falcatas quadrigas eadem ratione palis defixis excepit inhibuitq́;.

Alexander ad Arbela cum hostium multitudinem uereretur, uirtuti autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantẽ ordinauit, ut circumuenti, undiq; pugnare possent.

Paulus aduersus Persem Macedonum regem cum is phalangem suorum duplicem, mediam in partem direxisset, eáq; leui armatura cinxisset, & equitem in utroq; cornu collocasset, triplicem aciem cuneis instruxit: inter quos subinde uelites emisit. Quo genere cum profligari nihil uideret, cedere instituit: ut hac simulatione perduceret hostes in confragosa, locaq́; ex industria captauerat. Cum sic quoq; suspecta calliditate recedentium, sequeretur ordinata phalanx, equites à sinistro cornu præter ora phalangis iußit trãscurrere citatis

* armaturæ iunxissent.

equis tectos, ut obiectis armis ipso impetu præfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga uerterunt.

Pyrrhus pro Tarentinis apud Asculum secundum Homericum uersum, quo peßimi in medium recipiuntur, dextro cornu Samnitas Epyrotásque, sinistro Brucios atq; Lucanos cum Salentinis in media acie Tarentinos collocauit, equitatum & elephantos in subsidijs esse iußit. Contra COSS. aptißime diuisis in cornua equitibus, legiones in prima acie & in subsidijs collocarunt: & his immiscuerunt auxilia. Vtrinq;. XL. milia constat fuisse. Pyrrhi dimidia pars exercitus amissa apud Ro. quinq; milia desiderata sunt.

*CN. Pompeius aduersns C. Cæsarem * palustri prælio pharsaliæ triplicem instruxit aciem: quarum singulæ denos ordines habuerunt in latitudinem. Legiones secundum uirtutem cuiusq; firmißimas in cornibus & in medio collocauit: spatia his interposita tyronibus suppleuit dextro latere. DC. equites, propter flumen Empeum, quod & alueo suo & alluuie regionem impedierat, reliquum equitatum in sinistro cornu cum auxilijs omnibus collocauit, ut inde Iulianum exercitum circuiret. Aduersus hanc ordinationem Iulius Cæsar & ipse triplici acie, dispositis in fronte legionibus, sinistrum latus ne circuiri posset admouit paludibus. In dextro cornu posuit equitem, cui uelocißimos miscuit peditum, et ad more equestris pugnæ exercitatos, sed deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res subitas: sed dextro latere conuersas in obliquum: unde equitatũ hostium expectabat collocauit, nec ulla res ad uictoriam plus eo die Cæsari contulit: effusum nanq; Pompei equitatum inopinato subinde lati excursu auerte-*

* palestri alis, aliâs, palephar-sali tripl.

runt, cædendumq́; tradiderunt.

Imperator CAES. Germanicus, cum subinde Catij equestre prælium, in syluas refugiendo * reducerent, iußit suos equites, simul atq; ad impedimenta uentum esset, equis desilire, pedestriq́; pugna confligere, quo genere consequutus, ne quis non locus eius uictoriam miraretur. * diducerent.

C. Duillius cum uideret graues suas naues mobilitate Punicæ claßis eludi, irritamq́; uirtutem militum fieri, excogitauit manus ferreas, quæ ubi hostilem apprehenderent nauē superiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum ratibus cominus eos trucidabat.

¶ De acie hostium turbanda. Caput IIII.

PApyrius cursor, filius consulis, cum æquo marte aduersus obstinatos Samnites concurreret, ignorantibus suis præcepit Spurio Naucio, ut pauci * Calones, & agasones mulis insidentes, ramosq́; per terram trahentes, à colle transuerso magno tumultu decurrerent. Quibus prospectis proclamauit uictorem adesse collegam, ut occuparent ipsi præsentis prælij gloriam: quo facto & Romani fidutia concitati, pro pulére propulsi terga uerterent. * Celares aliâs alares.

Fab. Rutilius Maximus, quarto consulatu in Samnio, omnimodo frustra conatus aciem hostium perrumpere, nouißime hastatos subduxit ordinibus, & cum Scipione legato suo circummisit: iußitq́; collem capere, ex quo decurri poterat in hostiū terga, quod ubi factum est. Romanis creuit animus, & Samnites perterriti fugam molientes cæsi sunt.

Minutius Ruffus Imp. cum à Sordiscis Dacisq́; premeretur, quibus impar erat numero, præmisit fratrem & paucos equites, unà cum æneatoribus, præcepitq́;, ut cū uidisset Scortißis.

contractum prælium, subitus ex diuerso se ostenderet iuberétque æneatores concinere: sonantibus montium iugis species ingentis multitudinis, offusa est hostibus: qua perterriti dedère terga.

Agellius. Acilius Glabrio COS. *aduersus* Antiochi *regis aciem, quam is in* Achaiam *per angustias* Thermopylarum *direxerat, iniquitatibus loci non irritus tantum, sed cũ iactura quoque repulsus esset, nisi circummissus ab eo* Portius Cato *(qui tum tribunus militum à populo factus in exercitu erat) deiectis iugis* Callidromi *montis* * Aetolis, *qui præsidio tenebantur, supereminentem castris regijs collem, à tergo subitus apparuisset: quo facto perturbatis* Antiochi *copijs, utrinq; irrupêre* Romani: *& fusis fugatisq;, castra ceperunt.*

* dromia colis.

C. *Sulpitius* Petreius COS. *contra* Gallos *dimicaturus, iußit muliones clàm in montes proximos cum mulis abire: et inde conserto iam prælio, uelut equis insidentes ostentare se pugnantibus: quare* Galli *existimantes aduentare auxilia* Romanis *cessere, iam penè uictores.*

Marius circa aquas Sextias, cum in animo haberet postera die depugnare aduersus Theutonos, Marcellum *cum parua manu equitum peditumq;, noctu post terga hostiũ misit: & ad implendam multitudinis speciem, agasones lixasq; armatos simul ire iußit: iumentorumq; magnam partem instructorum cum * contunculis, ut per hoc facies equitatus obijceretur: præcepitq; ut cum animaduertissent committi præliũ, ipsi in terga hostium descenderent: qui apparatus tantũ terroris intulit, ut asperrimi hostes in fugam uersi sint.*

* cuniculis

* calamatrum.

Licinius Crassus *fugitiuorum bello apud* † Calamarcum *educturus militem, aduersus* Castum *&* Canimocum *duces*

* Castrũ et canonicũ.

Gallorum. XII. cohortes cum C. Pomptinio & cum Q. Marcio Ruffo legatis, post montem circummisit. Quæ cum cõmisso iam prælio, à tergo clamore iam sublato, decucurrissent, ita fuderunt hostes, ut ubiq; fugã pro pugna capesserẽt.

Marcellus, cum uereretur ne paucitatem eius militũ clamor detegeret, simul lixas calonesq́;, & oĩs generis sequelas, cõclamare iußit: atq; ita hostẽ magni exercitus spẽ exterruit

Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodã gregali, tenens gladũ cruentum, exercitui utriq; persuasit Pyrrhum interẽptũ. Quamobrẽ hostes destitutos se ducis morte credẽtes, cõsternati à mẽdacio, se pauidi in castra receperũt.

Iugurtha in Numidia aduersus C. Marium, cum Latinæ quoq; linguæ usum ei conuersatio pristina castrorum dedisset, in primam aciem procucurrit: & occisum se C. Marium tum latine clare prædicauit, atq; ita multos nostrorũ auertit.

Myronides Athenien. dubio prælio aduersus Thebanos rem gerens, repente in dextrum suorum cornu prosiluit: & exclamauit se iam sinistro uicisse. Quare & suis alacritate & hostibus metu iniecto uicit.

Crœsus præualido hostium equitatui camelorum gregem opposuit: quorum nouitate & horrore consternati equi, non solum insidentes præcipitauerunt, sed peditum quoq; suorum ordines * protriuerunt, uincendosq́; hosti præbuerunt. * perterruerunt.

Pyrrhus Epyrotarum rex, pro Tarentinis aduersus Ro. eodem modo elephantis ad perturbandam aciem usus est.

Pœni quoq; aduersus Romanos idem fecerunt frequenter.

Volscorum castra cum prope uirgulta syluasq́; posita essent, Camillus ea omnia, quæ cõceptũ ignem usq; in uallũ proferre poterant incendit: & sic aduersarios exuit castris.

M. Craſſus bello ſociali eodem modo propè cum copijs omnibus * interceptus eſt.

* interemptus.

Hiſpani contra Hamilcarem boues uehiculis adiunctos, in prima fronte conſtituerunt: uehiculáque, tædæ & ſepi & ſulphuris plena, ſigno pugnæ dato, incenderunt: actis deinde in hoſtem bobus conſternatam aciem perruperunt.

Phaliſci & Tarquinienſes, compluribus ſuorum in habitu ſacerdotum ſubornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt.

†athes.

† Atheas rex Scytharum cum aduerſus ampliorem Triballorum exercitum confligeret, iuſsit à fœminis & pueris omniq; imbelli turba, greges aſinorum ac boum, ad poſtremā hoſtium aciem admoueri: & erectas haſtas præferre: famā deinde diffudit tanquam auxilia ſibi ab ulterioribus Scythis aduentarent: qua aſſeueratione auertit hoſtem.

¶ De inſidijs. Caput V.

ROmulus, per latebras copiarum parte diſpoſita, cum ad Fidenas acceſsiſſet, ſimulata fuga temere hoſtes inſequutos eo perduxit, ubi occultos habebat milites: qui undique adorti effuſos, & incautos ceciderunt,

Q. Fabius maximus COS. auxilio Sutrinis miſſus aduerſus Hetruſcos, omnes hoſtium copias in ſe conuertit: deinde ſimulato timore, in ſuperiora loca uelut fugiens receſsit, effuſéq; ſubeuntes aggreſſus, non aciem tantum ſuperauit, ſed etiam caſtris exuit.

Sempronius Gracchus aduerſus Celtiberos, metu ſimulato, cōtinuit exercitū: emiſſa deinde armatura leui, quæ hoſtē

laceſſeret, ac ſtatim pedē referret, euocauit hoſtē, deinde inordinatos aggreſſus uſq; eo cecidit, ut etiam caſtra caperet.

Q. Metellus COS. in Sicilia bellum gerens aduerſus Haſdrubalem, ob eius ingentem exercitum & CXXX. elephantos intentior, diffidentia ſimulata, intra Panormum copias tenuit: foſſamq; ingentis magnitudinis ante ſe duxit: conſpecto deinde exercitu Haſdrubalis, qui in prima acie elephantos habebat, præcepit haſtatis tela in beluas * iacerent: protinusq; ſe intra munimenta reciperent: ea ludificatione recto res elephantorum concitati, in ipſam foſſam elephantos egerunt, quo ut primum illaqueati ſunt, partim magnitudine telorum confecti, partim retro in ſuos acti, totam aciem turbauerunt. Tunc Metellus, hanc operiens occaſionem, cum toto exercitu erupit, & aggreſſus à latere Pœnos cecidit, ipſisq; ut elephantis potitus eſt. * iacere.

Tamiris Scytharū regina, Cyrū Perſarū ducē, æquo marte certātē, ſimulato metu elicuit ad notas militi ſuo anguſtias, atq; ibi repente conuerſo agmine, natura loci adiuta deuicit. Tomyris.

Aegyptij conflicturi acie in eis campis quibus iunctæ paludes erant, alga eas contexerunt, commiſſoq; prælio, fugam ſimulantes, in inſidias ſe uocauerunt, qui rapidius uecti per ignota loca, limo inheſærunt, circumuentiq; ſunt.

Veriatus ex latrone dux Celtiberorum, cedere ſe Romanis equitibus ſimulans uſq; ad locū uoraginoſum & præaltū eos pduxit. Et cum ipſe per ſolidos ac notos ſibi tranſitus euaderet, Romanos ignaros locorū immerſosq; limo cecidit.

Fuluius Imp. Cymbrico bello collatis cum hoſte caſtris, equites ſuos iuſsit ſuccedere ad munitiones eorum laceſsitisq; barbaris, ſimulata fuga † recedi, hoc cū p aliqd' dies feciſſet * regredi.

auide insequentibus Cimbris, animaduertit castra eorum solita nudari, itaq; per partem exercitus custodita consuetudine, ipse cum expeditis post castra hostium consedit occultus, effusisq; eis ex more repente adortus, & desertum proruit uallum & castra cepit.

CN. *Fuluius cum in finibus nostris exercitus Faliscorũ, longe nostro maior castra posuisset: per suos milites quædam procul à castris ædificia succendit, ut Falisci suos id fecisse credentes, spe prædæ diffunderentur.*

Alexander ex Epirotis aduersus Illyrios collocata in insidijs manu, quosdam ex suis habitu Illyricorum instruxit, & iußit uastare suam, id est Epiroticam regionem: quod cum Illyrij uiderent fieri, ipsi paßim prædari cœperunt, eò securius quod præcedentes, ueluti pro exploratoribus habebant, à qbus ex industria in loca iniqua deducti cæsi fugatiq; sunt.

*Leptenes quoq; Syracusanus aduersus Carthaginen. uastari suos agros & incendi uillas castellaq; quædam imperauit. Carthaginen. à suis id fieri rati, & ipsi tanquam in adiutorium exierũt: exceptiq; ab insidiatoribus fusi sunt, Mahar*Hãnibal. *bal missus à Carthaginen. aduersus Afros rebellantes, cũ sciret gentem auidam esse uini, magnum eius modium mandragora permiscuit: cuius inter uenenum ac soporem media uis est, tunc prælio leui commisso, ex industria ceßit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni uino infecto, fugam simulauit. Cunq; barbari occupatis castris, in gaudium effusi, medicatum auide * uinum hausissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos ac trucidauit.*

* *merum.*

Hannibal cum sciret sua & Romanorum castra, in eis lo-

cis esse, quæ lignis deficiebantur, ex industria in regione deserta, plurimos armẽtorum greges interuallum reliquit, qua uelut præda Romani potiti in summis lignationis augustijs, in salubribus se cibis onerarunt, Hannibal reducto nocte exercitu, securos eos & in semicruda graues carne, maiorem in modum uexauit.

Tiberius Gracchus in Hispania, certior factus hostem inopem * cõmercio laborare, instructißima castra omnibus esculentis deseruit, quæ adeptum hostẽ & repertis intẽperanter repletum, grauemq; reducto exercitu subito oppreßit.

Hi qui aduersus Erythreos bellum gerebant, speculatorem eorum in loco edito deprehensum occiderunt, & uestem eius suo militi dederunt, qui ex eodem iugo Erythreos signo dato in insidias euocauit.

Arabes cum esset nota consuetudo eorum, qua de aduentu hostium interdiu fumo, nocte igne significare instituerãt, ut sine intermißione ea fierent præceperunt: aduentantibus autem aduersarijs intermitterent: qui cum cessantibus luminibus existimarent ignorari aduentum suum, auidius ingreßi oppreßique sunt.

Alexander Macedo, cum hostis in saltu editiore castra cõmunisset, inducta parte copiarum, præcepit his quos relinquebat, ut ex more ignes * excitarent, speciemq; præberent totius exercitus, ipse per auias regiones circunducta manu, hostem superiore aggressus loco depulit. *citarent.

Memnon Rhodius rex, cum equitatu præualeret, & hostẽ in collibus se continentem, in campos uellet deducere, quosdã ex militibus suis, sub specie perfugæ misit in hostium castra, qui affirmarent exercitũ Memnonis iam perniciosa seditio-

ne furere, & ut subinde aliqua pars eius dilabaretur. Huic affirmationi ut fidem faceret, paßim in cõspectu hostium iussit parua castella muniri, uelut in ea se recepturi essent, qui dißidebant, hac persuasione solicitati qui in montibus se continuerant, in plana descenderunt, et dum castella tentant, ab equitatu circumuenti sunt.

Harridas rex Molossorum bello petitus ab Ardie Illyrio maiorem aliquanto exercitum habente molitus, imbelles suorum in uicinamq; regionem Aetoliæ tamen sparsit: sic tanq̃ urbes ac res suas Aetolis concederet. Ipse cum his qui arma ferre poterant, insidias in montibus, & locis confragosis distribuit. Illyrij timentes ne quæ Molossorum erant ab Aetolis occuparentur, uelut ad prædam festinantes neglectis ordinibus accelerare cœperunt. Quos dißipatos, nihil tale expectantes, Harridas ex insignis fudit fugauitq;.

T. Labienus C. Cæsaris legatus aduersus Gallos, ante aduentum Germanorum quos auxilio his uenturos sciebat, confligere cupiens, diffidentiam simulauit: positisq; in diuersa ripa castris, profectionem edixit in posterum diem. Galli credentes eum fugere flumen quod medium erat instituerunt transmittere. Labienus circumacto exercitu inter ipsas superandi amnis difficultates, eos cecidit.

Hannibal cum explorasset negligenter castra Fuluij Ro. ducis munita, ipsum præterea multa temere audere, prima luce cum densiores nebulæ præstarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum uigilibus ostendit, quo Fuluius repente mouit exercitum. Hannibal per diuersam partem castra eius occupauit, & ita in tergum Romanorũ effusus, octo milia fortißimorum militum cum ipso duce trucidauit.

* repentio exer.

Idem Hannibal, cum inter Fabium dictatorem & Minutium magistrum equitum diuisus esset exercitus, & Fabius occasionibus immineret, Minutius pugnandi cupiditate flagraret, castra in campo qui medius inter hostes erat posuit, & cum partem peditum in confragosis rupibus cælasset, ipse ad euocandum hostem misit qui proximum * cumulum occuparent, ad quos opprimendos cum eduxisset copias Minutius, insidiatores ab Hannibale dispositi, subito consurrexerunt & delessent Minutij exercitum, nisi Fabius periclitantibus subuenisset. * tumulū.

Idem Hannibal cum ad Threbiam in conspectu haberet Sempronij longi COS. castra, medio amne interfluente, sæuissima hyeme Magonem & electos in insidijs posuit. Deinde Numidas equites, ad eliciendam Sempronij credulitatem, adequitare uallo eius iussit: quibus præceperat, ut ad primum nostrorū incursum per nota refugerēt uada. Hos consul & adortus temere, & secutus, ieiunum exercitum, in maximo frigore transitu fluminis rigere fecit. Mox torpore & inedia affectis Hannibal suum militem opposuit, quem ad id ignibus, oleoq; & cibo fouerat, nec defuit partibus Mago qui terga hostium in hoc ordinatus cæderet.

Idem ad Trasimenium, cum arcta quædam uia in radices montis & campos patentes duceret, simulata fuga per angustias ad patentia euasit: ibique castra posuit, ac nocte dispositis militibus, & per collem, qui imminebat, & in lateribus angustiarum prima luce, nebula quoque adiutus, aciem direxit.

Flaminius uelut fugientem insequens, cum angustias esset ingressus, non ante prouidit insidias, quàm simul à

fronte, lateribus, tergo circunfusus, ad internecionem cum exercitu cæderetur.

Idem Hannibal aduersus Iunium dictatorem, nocte intempesta sexcentis equitibus imperauit, ut in plures turmas segregati, per uices sine intermißione circa castra hostium, se ostẽtarent. Ita tota nocte Romanis in uallo statione, ac pluuia, quæ forte continua fuerat, inquietatis confectisq;, cum receptui signum iam Iunius dedisset, Hannibal suos requietos reduxit, & castra eius inuasit.

Epaminundas Thebanus in eundem modum, cum Lacedæmonij Athmon ualle ducto Peloponneſſon tuerentur, paucorum opera leuis armaturæ, tota nocte inquietauit hostem, ac deinde prima luce uocatis suis cum Lacedæmonij se recepissent, subito uniuersum exercitũ quẽ quietũ habuerat admouit: & per ipsa munimẽta destituta ꝓpugnatoribus irrupit.

Hannibal directa acie ad Cannas D C. equites Numidas iußit transfugere: qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidere: & in ultimum agmen recepti, ubi primum concurri cœpit, strictis minoribus (quos occultauerant) gladijs, scutis iacentium aſſumptis, Romanorũ aciẽ ceciderunt.

Iapyges P. Licinio proconsuli pagos quoque sub specie deditionis obtulerunt: qui recepti & in postrema acie collocati, terga Romanorum ceciderunt.

Scipio Aphricanus cum aduersa haberet bina hostium castra Syphacis & Carthaginen. statuit Syphacis ubi multa incendijs alimenta erant aggredi nocte, ignemq; inijcere, ut ex ea re Numidas quidem ex suis castris trepidantes cederet. Pœnos autẽ, quos certum erat ad succurrendũ socijs procursuros) insidijs dispositis exciperet, utrũq; ex sentẽtia inceßit.

Mithridates à Lucullo uirtute frequenter superatus, insidijs eum appetijt, Adathante quodam eminente uiribus subornato, ut transfugeret, & fide pacta hosti, facinus perpetraret: quod is strenue quidem, sed sine euentu conatus est, receptus enim à Lucullo in gregem equitum, non sine tacita custodia habitus est: quia nec credi subito transfugæ, nec inhiberi reliquos oportebat. Cum deinde frequentibus excursionibus, promptam & enixam operam exhiberet, fide acquisita tempus elegit, quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant: prætoriumq́; secretius præstabant: casus adiuuit Lucullum. Nam qui ad uigilantem usq; admitteretur, fatigatũ, nocturnis cogitationibus illo tempore quiescentem inuenit. Cum deinde, tanquam nuntiaturus aliquid subitum ac necessarium intrare uellet, & pertinaciter à seruis ualetudini domini consulentibus excluderetur, ueritus ne suspectus esset; equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

Sertorius in Hispania cum apud Lauronem oppidum, uicina castra Pompei castris haberet, & duæ tantummodo regiones essent, ex quibus pabulum peti posset, una in propinquo, altera longius sita, eam quæ in propinquo erat, subinde à leui armatura infestari, ulteriorem autem uetuit ullo armato adiri, donec persuasit aduersarijs, tutiorem esse quæ erat remotior: quàm cũ petijssent Pompeiani Octauium Græcinũ cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, & decem Hispanorum leuis armaturæ, & Tarquinium priscum cũ duobus milibus equitum ire iubet ad insidias tendendas pabulatoribus, illi strennue imperata faciunt. Explorata enim locorum natura, in uicina sylua nocte prædictas copias abs-

condunt, ita ut in prima parte leues Hiſpanos, aptiſsimos ad ſurta bellorum ponerent: pauló interius ſcutatos, in remotiſſimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderentur, quieſcere omnes ſilentio ſeruato in horam tertiam diei iubet, cum deinde Pompeiani ſecuri ſeruatique pabulo de reditu cogitarent, & hi quoque qui in ſtatione fuerant quiete, inuitati ad pabulum colligendum, dilaberentur emiſsi primum Hiſpani, uelocitate gentili in * planis effunduntur: & cum uulnerant confundúntque nihil tale expectantes, prius deinde quàm reſiſti his inciperet, ſcutati erumpunt è ſaltu & redeuntes in ordinem, conſternunt uertuntq; fugientibus equites, immiſsi toto eo ſpatio quo rediebatur in caſtra, perſecuti ceduntur. curatum quoque ne quis effugeret, nam reliqui * . 250 . equites * emiſsi facile per compendia itinerum effuſis habenis, antequam ad caſtra Pompei perueniretur conuerſi, occurrerunt eis qui primi fugerant. Ad cuius rei ſenſum Pompeio emittente legionem, cum Lælio in præſidium ſuorum, ſubducti in dextrum latus uelut ceſſerunt equites, deinde & cum ita legionem hanc tergo infeſtarent, cum iam à fronte qui pabulatores perſecuti erant incurſarent. Sic legio quoque inter duas acies hoſtium cum legato ſuo eliſa eſt: ad cuius præſidium Pompeio totum educente exercitum, Sertorius quoque è collibus ſuos inſtructos oſtendit, effecitque ne Pompeio expediret ita; præter duplex damnum, eadem ſolertia illatum, ſpectatorem quoque eum cladis ſuorum continuit: hoc primum prælium inter Sertorium & Pompeium fuit, decem millia hominum de Pompei exercitu amiſſa, & omnia impedimenta. Liuius autor eſt.

* palãtis.

* M.D.

* præmiſsi

Pompeius in Hiſpania, diſpoſitis ante qui ex occulto ag-

grederentur, ſimulato metu, deduxit inſtantem hoſtem in loca infeſta, deinde ubi res popoſcunt, conuerſis & in fronte & utriſque lateribus ad internecionem cecidit, capto etiã duce eorum Perpenna.

Idem aduerſus Mithridatem in Armenia, numero & genere equitum præualentem, tria milia leuis armaturæ, & D. equites nocte in ualle ſub uirgultis, quæ inter bina caſtra erant, diſpoſuit: prima deinde luce in ſtationem hoſtium emiſit equites ita firmatos, ut cum uniuerſus cum exercitu hoſtium equitatus prælium iniſſet, ſeruatis ordinibus paulatim cederent, donec ſpatium darent conſurgendi à tergo, ob hoc diſpoſitis, quod poſtquam ex ſententia contigit, conuerſis qui terga dediſſe uidebantur, medium hoſtem trepidantem cecidit, ipſos etiam equos pedite cominus accedente confodit, eóque prælio fidutiam regi, quam in * equeſtribus copijs habe- * cãpeſtri-
bat detraxit. bus.

Craſſus bello fugitiuorum apud * Cathenam bina ca- * cãtennã.
ſtra cominus cum hoſtium caſtris uallauit, nocte deinde * * cõmuta-
communitis copijs manente prætorio in maioribus caſtris, tis.
ut fallerentur hoſtes, ipſe omnes copias eduxit, & in radicibus prædicti montis conſtituit, diuiſósque equitatu, præcepit.

L. Quintio partem Spartaco obijceret, pugnáque eum fruſtraretur: parte alia Gallos Germanósque ex fractione Caſti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugna ſimulata deduceret, * niſi ipſe aciem inſtruxerint. Quos cum * ubi.
barbari inſequuti eſſent, equite recedente in cornua ſubito acies Romana adaperta cum clamore cucurrit, trigintaquinque milia armatorum eo prælio interfecta cum ipſis ducibus

Liuius tradit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex & XX. multa spolia, inter quæ quinq; fasces cum securibus.

C. Caßius in Syria aduersus Parthos ducens aciem, equitem ostendit à fronte, cum à tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu, & per nota se recipiente in præparatas īsidias ꝑduxit exercitū Parthorū, & cecidit.

Ventidius Parthos & Labienum, alacres successibus uictoriarum, dum suos ipse per simulationem metus continet, euocauit: & in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionem, adeo debellauit, ut destituti Labieno prouincia excederent Parthi.

Idem aduersus Pharnastanis Parthos, cum ipse exiguum numerum militum haberet, illis autem fidutiam ex multitudine uideret increscere, ad latus castrorum. XVIII. cohortes in obscura ualle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui ubi simulata fuga hostem effuse sequentem, ultra locum insidiarū perduxêre, cohorta à latere acie, præcipitatis in fugam his Pharnastanem interfecit.

* peditū.

C. Cæsar suis & Afranianis castris contrarias tenētibus planities, cum utriusq; partis plurimum interesset colles proximos occupare, idq; propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam Ilerdam repetiturum retro, agmen ordinauit, faciente inopia fidem destinationi: Intra breuißimum deinde spatium, exiguo circuitu flexit repente ad montes occupandos. Quo uisu perturbati Afraniani, uelut captis castris, & ipsi effuso cursu, eosdem montes petiere: quod futurum cum * prædestinasset Cæsar, partim peditatu, quem præmiserat, partim à tergo submißis equitibus in ordinatos est adortus.

* prædestinasset.

Antonius apud forum Gallorum cum Pansam COS. aduentare comperisset, insidijs per syluestria Aemiliae uiae dispositis, agmen eius excepit fuditq́;, & ipsum eo uulnere affecit, quo intra paucos dies exanimaretur.

Iuba rex, in Aphrice bello ciuili Curionis animum simulato regressu, impulit in uanam alacritatem, cuius spei uanitate deceptus Curio, dum tanquam fugientem Saboram regium praefectũ persequitur, deuenit in patentes cãpos, ubi Numidarũ circumuentus equitatu, ꝑdito exercitu cecidit.

Melantus dux Atheniensium, cum prouocatus à rege hostium Xanto Boeotio descendisset ad pugnam, ut primum cominus stetit, Inique (inquit) Xante, & contra pactum facis, aduersus solũ enim cũ altero processisti. Cũq; admiratus ille, quisnã se comitaretur, respexisset, auersum uno ictu cõfecit.

Iphicrates Athenien. ad Cherronessum cum sciret Lacedaemoniorum ducem Anaxibium exercitum pedestri itinere ducere, firmissimam manum militum eduxit è nauibus, & in insidijs collocauit, naues autem omnium, tanquam onustas milite, palam transnauigare iussit, ita securos & nihil expectantes Lacedaemonios, à tergo ingressus itinere oppressit, (fuditq́;.

Liburni, cũ uadosa loca obsedissent, capitibus tantum eminentibus, fidem fecerunt hosti alti maris, ac triremem, quae eos persequebatur, implicatã uado ceperunt.

Alcibiades dux Athenien. in Hellesponto aduersus Numidarum & Lacedaemoniorum ducem, cum amplum exercitũ & plures naues haberet, nocte expositis in terram quibusdã militum suorum, parte quoq; nauium post quaedam promontoria * occultata ipse cum paucis profectus, ita ut cõtemptu sui hostem inuitaret, eundem insequentẽ fugit, donec in prae- * occulta.

* auersum. paratas insidias perduceret: * aduersum deinde, egredientem in terrã, per eos quos ad hoc ipsum exposuerat cecidit.

Idem nauali prælio decertaturus, constituit malos quosdã in promontorio, præcepitq́; his quos ibi relinquebat, ut cum prælium commissum sensissent, panderent uela. Quo facto consequutus est, ut hostes aliam classem in auxilium superuenire ei arbitrati uerterentur.

Memnon Rhodius nauali prælio, cum haberet CC. nauium classem & hostium naues elicere ad prælium uellet, ita ordinauit suos, ut paucarum nauium malos erigerent, easq́; primas agi iuberent, hostes procul conspicati numerum arborum, & ex eo nauium quoq; coniectantes, obtulerunt se certamini, & à pluribus occupati superatiq́; sunt.

Timotheus dux Athenien. aduersus Lacedæmonios naua li acie decertaturus, cum instructa classis eorũ ad oppugnandum processisset, ex uelocissimis nauibus. XX. præmisit, quæ omni arte uarioq́; flexu eluderent hostem, ut primum sensit deinde minus agiliter moueri aduersam partem, progressus prælassatos facile superauit.

¶ De emittendo hoste ne clausus prælium ex desperatione redintegret. Caput VI.

GAllos, eo prælio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes nauigia qbus Tiberim transirent. Senatus censuit transuehendos, & cõmeatibus quoq; persequendos. Eiusdem generis hominibus, postea per Pomptinum agrum fugientibus uia data est quæ Gallica appellatur.

L. Martius eques Ro. cui duobus Scipionibus occisis exercitus imperium detulit, cum circũuenti ab eo Pœni, ne in-

ulti morerentur, acrius pugnarent, laxatis manipulis, & cõcesso fugæ spatio, dißipatos sine periculo suorũ trucidauit.

C. Cæsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnantes, emitti iußit, fugientesq́; aggressus est.

Hannibal cum ad Trasimenũ inclusi Germani acerrime pugnarent, deductis ordinibus, fecit eis abeundi potestatem, euntesq́; sine suorum sanguine strauit.

Antigonius rex Macedonum Aetolis, qui in obsidionem ab eo compulsi, fame urgebantur, statuerántque eruptione facta commori, uiam fugæ dedit, atque ita infracto impetu eorum, insecutus auersos cecidit.

Agesilaus Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie confligeret, intellexissetq́; hostes locorum conditione clausos, ob desperationem fortius dimicare, laxàtis suorum ordinibus apertaq́; Thebanis, ad euadendum uia, rursus in abeuntes cõtraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit auersos.

CN. Manlius COS. cum ex acie reuersus, capta ab Hetruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circundatis, inclusos hostes, in eam rabiem efferauit, ut ipse in prælio caderet. Quod ut animaduerterũt legati eius, ab una parte remota statione exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule Fabio ceciderunt.

Themistocles uicto Xerxe, uolentes suos pontem rumpere prohibuit, cum docuisset aptius esse eum expelli ex Europa quàm cogi ex desperatione pugnare.

Idem misit ad eum, qui indicaret in quo periculo esset nisi fugam maturaret.

Pyrrhus Epyrotarum rex cum quandã ciuitatẽ cepisset clausisq́; portis, ex ultima neceßitate fortiter dimicãtes eos,

qui inclusi erant, animaduertisset, locum illis ad fugam dedit. Idem inter cætera præcepta imperatoria memoriæ tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti, ne non solũ à se fortius ex necessitate resisteret, sed ut postea quoq; facilius acie cæderet, nõ usq; ad ꝑnitiẽ fugiẽtibus instaturos uictores.

¶ De dissimulandis aduersis. Caput VII.

TVllus Hostilius rex Romanorum, cõmisso aduersus Veientes prælio, cum Albani deserto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, eáq; res turbasset nostrorum animos, clare pronuntiauit iussu suo Albanos id fecisse, ut hostem circumueniret. Quæ res & terrorem Veientibus & Romanis fiduciã attulit, remq; inclinatã cõsilio restituit.

Lucius Sylla, cum præfectus eius comitante non exigua equitum manu, commisso iam prælio ad hostes transfugisset, pronuntiauit iussu suo id factum, eáq; ratione militũ animos non tantum à confusione retraxit, sed quadam etiã spe utilitatis, quæ id consilium secutura esset * consummauit.

*confirmauit.

Idem cum auxiliares eius missi ab ipso circumuenti ab hostibus & interfecti essent, uererentúrq; ne propter hoc damnũ uniuersus trepidaret exercitus, pronuntiauit * auxiliares, qui ad defectionem conspirassent, consilio à se in loca iniqua deductos, ita manifestissimam cladem, ultionis simulatione uelauit, & militũ animos hac persuasione confirmauit.

* auxiliaribus.

Scipio cum Syphacis legati nuntiarent ei regis sui nomine, ne fiducia societatis eius, ex Sicilia in Aphricam trãsiret, ueritus ne confunderentur animi suorum, abscissa peregrina societate dimisit * ire legatos, & famam diffudit, tanquam ultro à Syphace accerseretur.

* per relegatos.

Q. Sertorius cum acie decertaret, barbarum qui ei nuntiauerat Herculeiũ perijsse, pugione traiecit, ne & in aliorũ id notitiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarẽtur.

Alcibiades Athenien. cum ab † Abidenis prælio urgeretur, subitoq; magno cursu tristem aduertisset aduentare tabellarium, prohibuit palam dicere quid afferret. Deinde secreto sciscitatus, à Pharnabazo regio præfecto classem suam oppugnari, celatis & hostibus & militibus prælium finijt: ac protinus ad eripiẽdã classem ducto exercitu opẽ tulit suis. * idenis.

Hannibalem uenientem in Italiam tria milia carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo ne & cæteri mouerentur, edixit à se esse dimissos: & insuper in fidem eius rei, paucos leuissimæ operæ domos remisit.

L. Lucullus, cum animaduertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostem transfugere, signa canere iussit: & turmas quæ eos sequerentur immisit, hostis cõmitti prælium ratus, transfugientes telis excepit Macedones: qui cum uiderent neq; recipi se ab aduersarijs, & premi ab his quos deserebant, necessario ad iustum prælium conuersi hostem inuaserunt.

† Datames dux Persarũ aduersus Anthofradatem in Cappadocia, cum partem equitum suorum transfugere comperisset, cæteros omnes uenire secum iussit, assecutusq; transfugas collaudauit, quod eum alacriter præcessissent: hortatusq; est eos etiam, ut fortiter hostem adorirentur, pudor transfugis attulit pœnitentiam, & consilium suum (quia non putabant deprehensum) mutauerunt. * Natames.

T. Quintius Capitolinus COS. cedentibus Romanis, ementitus est in altero cornu hostes fugatos: & ita confirma-

tis suis uictoriam rettulit.

CN. Manilius aduersus Hetruscos, uulnerato collega Fabio, qui sinistrum cornu ducebat, & ob id parte cedente, quod etiam occisum crederent consulem, cum turmis equitũ occurrit, clamitans & collegam uiuere, & se dextro cornu uicisse. Qua constantia redintegratis animis suorum, uicit.

Marius aduersus Cimbros & Teutonos, cum metatores eius, per imprudentiam ita castris locum cepißent, ut sub potestate barbarorum eßet, à qua flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, illinc (inquit) petenda est. Quo instinctu aßecutus est, ut protinus barbari tollerentur.

T. Labienus post Pharsalicam pugnam, cum uictis partibus Dyrrachium refugißet, miscuit uera falsis: & non cælato exitu pugnæ, æquatam partium fortunam, graui uulnere Cæsaris finxit, & hac aßimilatione reliquis Pompeianarum partium fidutiam fecit.

M. Cato cum Ambratiam, eo tẽpore quo sociæ naues ab Aetolis oppugnabantur, imprudens uno lembo appulißet, quanquam nihil secum præsidij haberet, cepit signũ uoce gestuq; dare, quo uideretur subsequẽtes suorũ naues uocare: ea que aßeueratione hostẽ terruit, tanquã plane appropinquarent, qui quasi è proximo citabantur. Aetoli, ne aduentu Romanæ claßis opprimerentur, reliquerunt oppugnationem.

¶ De constituenda per constantiam acie Caput VIII.

SEruius Tullius adolescens, prælio quo Tarquinius rex aduersus Sabinos cõflixit, signiferis segnius dimicantibus, raptũ signũ in hostẽ misit: cuius recipiẽdi gratia Romani ita ardẽter pugnauerũt, ut & signũ & uictoriã retulerint.

Furius Agrippa COS. cedente cornu, signum militare ereptum signifero, in hostes Hernicos & equos misit, quo facto eius prælium restitutum est. Summa enim alacritate Romani ad recipiendum signum incubuerunt.

T. Quintius Capitolinus COS. signum hostes Phaliscos eiecit, militesq; id repetere iußit.

M. Furius Camillus TR. M. consulari potestate, cunctante exercitu arreptum manu signiferũ in hostes Volscos & Latinos traxit, cæteros puduit non sequi.

Saluius Pelignus bello Persico idem fecit.

Q. Furius * auerso exercitu, cum occurrißet, affirmauit non recepturum se in castra quenquam nisi uictorem, reductisq; in aciem, uictoria potitus est. * aduerso

Scipio apud Numantiã, cũ * auersum suũ uideret exercitũ, pronũtiauit sibi pro hoste futurũ quisqs in castra redißet. * aduersũ.

Sinilius Priscus dictator, cum signa legionum ferri in hostes Phaliscos iußißet, signiferũ cunctantem occidi imperauit, quo exemplo perterriti, hostem inuaserunt. Fuluius.

Coßus Cornelius magister eqtũ aduersus Fidenates idẽ fecit.

Tarquinius aduersus Sabinos cunctãtes equites, detractis frenis cõcitatisq; equis procurrere & perrũpere aciẽ iußit.

M. Attilius COS. bello Samnitico, ex acie refugientibus in castra militibus, aciem suorum opposuit, affirmans secum & cum bonis ciuibus dimicaturos eos, nisi cum hostibus maluißent, ea ratione uniuersos in aciem reduxit.

Lucius Sylla, cedentibus iam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem procurrit, appellansque milites dixit: Si quis quæsißet ubi imperatorem reliquißent, responderent pugnantem in Bœotia,

cuius rei pudore uniuersi eum secuti sunt.

Diuus Iulius ad Mundam suis referentibus pedem, equũ suum abduci à conspectu suo iussit, & in primam aciem pedes prosilijt, milites dum destituere imperatorem erubescunt, redintegrarunt prælium.

Philippus ueritus ne impetum Scytharum sui non sustinerent, fidelissimos equitum à tergo posuit, præcepitq́; ne quẽ commilitonum ex acie fugere paterentur, perseuerantius abeuntes trucidarent. Qua denuntiatione cum effecisset, ut etiã timidissimi mallent ab hostibus quàm à suis interfici, uictoriam acquisiuit.

¶ De his quæ post prælium fiunt si res prospere cesserint, & de confirmandis reliquijs belli.

Caput IX.

C. Marius, uictis prælio Teutonis, reliquias eorum (qa nox circumuenerat) circumsedens, sublatis subinde clamoribus, per paucos suorum territauit, insomnemq́; hostem detinuit, ex eo consecutus ut postero die irrequietum facilius debellaret.

Claudius Nero uictis Pœnis, quos Hasdrubale duce in Italiam ex Hispania traijcientes exceperat, caput Hasdrubalis in castra Hannibalis eiecit, quo factum est ut & Hannibal luctu (nam frater occisus erat) & exercitus desperatione aduentantis præsidij affligeretur.

Lucius Sylla his qui Præneste obsidebantur, occisorum in prælio ducum capita hastis præfixa ostendit: atq; ita obstinatorum peruicaciam fregit.

Armenius dux Germanorum, capita eorum quos occiderat similiter præfixa, ad uallum hostium admoueri iussit.

Domitius Corbulo cum Tygranocertam obsideret, et Armenij pertinaciter uiderentur * tolerare obsidionem, in quendam ex Megistanis quos ceperat animaduertit: caputq; eius balista excussum, intra munimenta hostium misit, id forte decidit in medium consilium, quod tũ maxime habebant barbari, ad cuius conspectum uelut ostento consternati, ad deditionem festinauerunt. * toleratu ri.

Hermocrates Syracusanus, superatis acie Carthaginen. ueritus ne captiui (quorum ingentem manum in potestatem redegerat) parum diligenter custodirentur * qui euentus dimicationis in epulas & securitatem compellere uictores poterat, finxit proxima nocte equitatum hostilem uenturum. Qua expectatione assequutus est, ut solito attentius uigiliæ agerentur. * quod

Idem rebus prospere gestis, & ob id resolutis suis in nimiam securitatem, somnoq; & mero pressis, in castra transfugam misit, qui præmoneret se fuga lapsum, dispositas etiam * ubiq; à Syracusanis insidias, quarum metu recepit aciem. Illi cum aduentarent, persecuti in fossas deciderunt, & eo modo uicti sunt. * disposi- tas enim ubique.

¶ Si res durius cesserit de aduersis emendandis. Caput X.

Titus Didius in Hispania, cum acerrimo prælio conflixisset, quod nox diremerat, magno numero utrinq; cæso, complura suorum corpora atra nocte sepelienda curauit: Hispani postero die ad simile officium progreßi, quia plures ex ipsorũ numero quàm ex Romanis cæsos reppererant, uictos se esse secundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones imperatoris descenderunt.

T. Martius eques Romanus, qui reliquijs exercitus duorum Scipionum præfuit, cum in propinquo bina castra Pœnorum paucis milibus passuum distarent, cohortatus milites, proxima castra intempesta nocte adortus est, & cum hostem uictoriæ fidutia incompositum aggressus, ne nuntios quidem † clade reliquisset, breuißimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte, raptim famam rei gestæ prægressus, altera eorundem castra inuasit. Ita bis simili usus est euentu deletis ubiq; Pœnis amissas pop. Ro. Hispanias restituit.

* cladis.

¶ De dubiorum animis in fide retinẽdis Cap. XI.

P. Valerius Epidauri, timens oppidanorum perfidiam: quia parum præsidij habebat, gymnicos ludos procul ab urbe apparauit. Quo cũ omnes fere multitudo spectandi causa exisset, clausit portas, nec in eas antea admisit Epidaurios, quàm obsides à principibus acciperet.

CN. Pompeius cum suspectos haberet † Causenses, & uereretur ne præsidium non reciperent, petijt ab eis ut ægros interim apud se refici paterentur, fortißimis deinde habitu languentium mißis, ciuitatem occupauit continuitq;.

* Catinenses.

Alexander deuicta perdomitaq; Thracia, petens Asiam, ueritus ne post ipsius discessum sumerent arma, reges eorum præfectosq; & omnes quibus uidebatur inesse cura detractæ libertatis, secum uelut honoris causa traxit, ignobiles autem relictis, plebeiòsque præfecit, consecutus uti principes beneficijs eius obstricti nihil nouare uellent, plebs uero ne posset quidem spoliata principibus.

Antipater conspecto priore Neciorum exercitu (qui audita morte Alexandri, ad infestandum imperium eius conflu-

xerant) dißimulans se scire qua mente uenissent, gratias his egit, quod ad auxilium ferendum Alexandro aduersus Lacedæmonios conuenissent: adiecitq; id se regi scripturum. Cæterum ipsos (quia sibi opera eorum in præsentia nõ esset necessaria) abirent domos hortatus est, & hac aßeueratiõe periculũ, quod ex nouitate rerum imminebat discußit.

Scipio Aphricanus in Hispania, cum inter captiuas eximiæ formæ uirgo alias, & nobilis ad eum perducta eßet, omniumq; oculos in se conuerteret, summa custodia habitam, sponso nomine * Alicio reddidit, insuperq; aurum quod parẽtes eius redempturi captiuam domum Scipioni attulerãt, eidem sponso pro nuptiali * munere dedit, quàm multiplici magnificẽtia, uniuersa gens uicta, imperio populi Ro. acceßit.

* luccio.

* gratia restituit.

Alexandrum quoq; Macedonem traditum est eximiæ pulchritudinis uirgini captiuæ, cum finitimæ gentis principi fuißet desponsata, summa abstinentia ita peperciße, ut illam ne aspexerit quidem. Qua mox ad sponsum remißa, uniuersæ gentis per hoc beneficium animos conciliauit sibi.

IMP. Cæsar Aug. Germanicus, eo bello quo uictis hostibus cognomẽ Germanici meruit, cũ ĩ finibus * Cubiorũ castella poneret, pro fructibus eorũ locorũ, quæ uallo cõprehendebat, pretiũ solui iußit, atq; ea iustitiæ fama oĩum fidẽ astrinxit.

* galliarũ

¶ Quæ facienda sunt pro castris si satis fidutiæ in præsentibus copijs non habeamus.

Caput XII.

Titus Quintius COS. cum Volsci castra eius aggreßuri forent, cohortem tantummodo in statione detinuit, reliquum exercitum, ad quiescẽdum dimisit: æneatoribus præcepit ut uallum insidentes equis circumirent concinerentq;.

Qua facie & simulatione cum & propulsasset & detinuisset per totam noctem hostes, ad lucis exortum fessos uigilia, repente facta eruptione, facile superauit.

Quintus Sertorius in Hispania hostium equitatui maxime impar, qui usq; ad ipsas minutiones nimia fidutia succedebat, nocte scrobes aperuit, & ante eas aciem direxit, cum demum turmales secundum consuetudinem redire uellent, pronuntiauit comperisse insidias se ab hostibus dispositas, idcirco ne discederent à signis, neue laxarent agmen. Quod cum soluere ex disciplina fecisset, exceptus forte ueris insidijs, qa prædixerat, interritos milites habuit.

* chares

* Phares dux Atheniensium cum expectaret auxilia, & uereretur ne interea contemptu præsentis paucitatis hostes castra eius oppugnarent, complures ex eis quos habebat, per aduersam partem nocte mißos, iußit qua præcipue conspicui forent hostibus, redire in castra, & accedentium nouarum uirium speciem præbere, atque ita simulatis auxilijs tutus est donec instrueretur expectatis.

Iphicrates Atheniensis cum campestribus locis castra haberet, exploraßetq; Thraces ex collibus, per quos unus erat descensus, nocte ad diripienda castra uenturos, clàm duxit exercitum, & in utroq; uiæ latere (per quam transituri erant Thraces) distributum collocauit: hostemq; decurrentem in castra (in quibus multi ignes per paucorum curam instituit, speciem manentis ibi multitudinis seruabant) à lateribus adortus opprešsit.

¶ De effugiendo. Caput XIII.

* fusi cẽn

GAlli pugnaturi cum Attalo, aurum omne & argentũ certis custodibus tradiderũt, quibus si acie * fugißent

parcerentur, quo facilius colligenda præda hostem impeditum effugerent.

Triphon Syriæ rex uictus, per totum iter fugiens pecuniam sparsit: * eũq́; sectantes Antiochi eq̃tes moratus effugit. * eiq́; in sectandæ.

Quintus Sertorius pulsus acie à Quinto Metello Pio, nè fugam quidem sibi tutam arbitratus, milites dispersos abire iußit, admonitos in quem locum uellet conuenire.

Viriatus dux Lusitanorum copias nostras, locorumq́; iniquitatem euasit, eadem qua Sertorius ratione, sparso exercitu deinde recollecto.

Horatius Cocles urgente Porsennæ exercitu, iußit suos per pontem redire in urbẽ, eumq́; (ne casu sequeretur hostis) intercidere. Quod dum efficitur in capite eius propugnator ipse insequentes detinuit. Audito deniq́; fragore pontis abrupti, deiecit se in alueum: eumq́; in armis & uulneribus oneratus tranauit.

Afranius in Hispania ad Ilerdam, cum Cæsarem fugeret, instante eo castra posuit, cum idem Cæsar fecisset & pabulatum suos dimisisset, ille signum repente itineri dedit.

Antonius cum ex Parthis sibi instantibus reciperet exercitum, & quoties prima luce moueret, toties urgentibus barbarorum sagittis infestaretur, abeuntium agmen in quintam horam continuit, suisq́; fidem constantiorem fecit, qua persuasione digreßis inde Parthis, iustum iter * alio die sine interpellatione confecit. * reliquo

Philippus in Epiro uictus, ne fugientem eum Romani premerent, inducias ad sepeliendum eos qui cæsi erant impetrauit, & ob id remissoribus custodibus, euasit.

Publius CL. nauali prælio superatus à Pœnis, cum per

hoſtium præſidia neceſſe haberet erumpere, reliquas uiginti naues tanquam uictrices iußit ornari, atque ita Pœnis exiſtimantibus ſuperiores fuiſſe acie noſtros, terribilis exceßit.

Pœni claſſe ſuperati, quia inſtantem auertere Romanum ſtudebant, ſimulauerunt in uada naues ſuas incidiſſe * hærentesq́; imitati effecerunt, ut uictor eorũ timens caſum, ſpatium ad euadendum daret.

* à uẽtisq́; nutari.

Commius Atrabas cum uictus à D. Iulio, ex Gallia in Britanniam fugeret, & forte ad oceanum ſecundo uento quidem ſed æſtu recedente ueniſſet, quamuis naues in ſiccis littoribus hærerent, pandi nihilo minus uela iußit. Quæ cum perſequens eum Cæſar ex longinquo tumentia & flatu plena uidiſſet, ratus proſpero ſibi eripi curſu receßit.

FINIS LIBRI SECVNDI.

SEX. IVLII FRONTINI ſtrategematum Libri tertij PRAEFATIO.

SI priores libri reſponderunt titulis ſuis, et & lectorem hucuſque cum attentione perduxerunt, edam nunc circa oppugnationes urbium defenſionesq́; ſtrategemata: nec morabor ulla prælocutione, prius traditurus quæ oppugnandis urbibus uſui ſunt, tum quæ obſeſſos inſtruere poßint: depoſitis autem operibus & machi-

namentis, quorum expleta iampridem inuentione, nullam uideo ultra artium materiam, has circa expugnationem species strategematon fecimus.

¶ De repentino exercitu. Caput .I.

.QVINTIVS COS. uictis acie equis, & Volscis cũ Antium oppidum expugnare statuisset, ad concionem uocato exercitu, exposuit quam id necessarium & facile esset, si non differretur, eoq; impetu quẽ exhortatio cõcitauerat, aggressus est urbem.

Marcus Cato animaduertit in Hispania potiri se quodam oppido posse, si inopinantes inuaderet, quatridui itaq; iter biduo, per confragosa & deserta emensus, nihil tale metuentes oppreßit hostes, uictoribus deinde suis causam tam facilis euentus requirentibus dixit, tum illis uictoriam adeptos, cum quatridui iter biduo arripuerint.

¶ De fallendis ijs qui obsidebuntur. Caput II.

* lueriam Domitius Caluinus cum obsideret * Liucam oppidum Ligurum situ, non tantum & operibus, uerumetiam propugnatorum præstantia tutum, circuiri muros frequenter omnibus copijs instituit, easdemq; reducere in castra. Qua consuetudine inductis ita oppidanis, ut crederent exercitationis id gratia facere Romanum, & ob hoc nil ab eo conatu cauentibus, morem illum obambulandi in subitum direxit impe-

* expreßit tum, occupatisq; mœnibus * oppreßit, ut seipsos dederent et oppidum.

C. Duillius COS. subinde exercendo milites, remigesq; consecutus est, ut securis Carthaginensibus usq; in id tempus

innoxiæ conſuetudinis,ſubito abmota claſſe murũ occuparet.

Hannibal in Italia multas urbes cepit, cum Romanorum habitu quoſdam ſuorum,ex longo belli uſu latine quoque loquentes præmitteret.

Arcades Meſſeniorum caſtellum obſidentes:factis quibuſdam armis ad ſimilitudinem hoſtilium, eo tempore quo ſucceſſura alia præſidia his explorauerant,inſtructi eorum qui expectabantur ornatu, admiſsiq; per hunc errorem,ut ſocij poſſeſsionem loci ſtrage hoſtium adepti ſunt.

Cymon dux Athenienſium in Caria inſidiatus cuidã ciuitati,religioſum incolis templum Dianæ lucumq;,qui extra muros erat,noctu improuiſus incendit:effuſisq; oppidanis ad opẽ aduerſus ignes ferendam,uacuã defenſoribus cepit urbẽ.

Alcibiades dux Athenien. cum ciuitatem Agrigentinorũ egregie munitam obſideret:petito ab eis conſilio,diu tanquã de rebus ad commune pertinentibus diſſeruit in theatro, ubi ex more Græcorum locus conſultationi præbebatur,dúmque conſilij ſpecie tenet multitudinẽ, Athenienſes quos ad id præparauerat,incuſtoditam urbem ceperunt.

Epaminundas Thebanus in Arcadia, die feſto effuſe extra mœnia uagantibus hoſtium fœminis, pleroſq; ex militibus ſuis muliebri ornatu immiſcuit:qua ſimulatione illi intra portas ſub noctẽ recepti,ceperũt oppidũ,& ſuis aperuerunt.

Ariſtippus Lacedæmonius,feſto die Tegeatarum,quo omnis multitudo ad celebrandum Mineruæ ſacrum urbe egreſſa erat, iumenta ſaccis frumentarijs palea refertis onuſta, Tegeam miſit:agentibus ea militibus, qui negotiatorum ſpecie inobſeruati portas aperuerunt ſuis.

Antiochus in Cappadocia ex caſtello * Suenda quod ob- * Sueda.

ſidebat, iumenta frumentatum egreſſa intercepit: occiſisq́; ca lonibus, eorundem ueſtitu milites ſuos tanquã frumentum reportãtes ſubmiſit. Quo errore illi, cuſtodibus deceptis, caſtellũ intrauerunt: admiſeruntq́; milites Antiochi.

Thebani cum portum Sycioniorum nulla ui redigere in poteſtatem ſuam poſſent, nauem ingentem armatis compleuerunt, expoſita ſuper merce, ut negotiatorum ſpecie fallerent: ab ea deinde parte murorum, quæ longiſsime remota erat apparere paucos diſpoſuerunt: cum quibus è naue quidam egreſſi inermes ſimulata rixa, occurrerunt: Sycionijs ad dirimendum id iurgium aduocatis. Thebanæ naues & portum uacantem & urbem occupauerunt. Thymarcus Aetolus occiſo * Charmade Ptolemæi regis præfecto, chlamyde interẽpti & galero ad Macedonicum ornatus eſt habitum: per hunc errorem pro Charmade in Samniorum portum receptus occupauit.

* Carneade.

¶ De eliciendis ad proditionem. Caput III.

PApyrius Curſor COS. apud Tarentiũ Miloni qui tum præſidio Epyrotarum urbem obtinebat, ſalutem ipſi & popularibus, ſi per illũ oppido potiretur, pollicitus eſt. Quibus præmijs ille corruptus perſuaſit Tarentinis, ut ſe legatum ad conſulem mitterent: à quo plena promiſſa ex pacto referens, in ſecuritatẽ oppidanos reſoluit: atq; ita incuſtoditam urbem Curſori tradidit.

M. Marcellus cum Syracuſanum quendam Soſiſtratum ad proditionem ſolicitaſſet: ex eo cognouit remiſsiores cuſtodias fore die feſto, quo Ephicides præbiturus eſſet, uini epularũq́; copiã, inſidiatus igitur hilaritati, & quæ eã ſequebatur ſocordiæ, munimenta conſcendit, uigilibusq́; cæſis, aperuit

* Phicides.

exercitui Romano urbem nobilibus uictorijs claram.

Tarquinius Superbus cũ Gabios in deditionem accipere non posset, filium suum SEX. Tarquinium cæsum uirgis ad hostem misit, is incusata patris sæuitia persuasit Gabinis, ut odio suo aduersus regem uterentur: & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

Cyrus Persarum rex suum comitem Zopyrum, explorata eius fide truncata de industria facie ad hostes dimisit: ille assentante iniuriarũ fide, creditus inimicißimus Cyro, cum hanc persuasionem adiuuaret procurrendo propius quotiẽs acie decertaretur, & in eum tela dirigendo commissam sibi Babyloniorum urbem tradidit Cyro.

Philippus oppido Samiorum exclusus * Apollinide præfecto eorum, ad proditionem corrupto persuasit, ut plaustrũ lapide quadrato oneratum, in ipso aditu portæ poneret: confestim deinde signo dato insequutus oppidanos, circa impedita portæ claustra opprefsit trepidantes. † apollonio

Hannibal apud Tarentum quæ à præsidio Romano, duce Liuio tenebatur, Eoneum quendam Tarentinum quem ad proditionem solicitauerat, eiusmodi fallacia instruxit, ut ille per causam uenandi noctu præcederet, quasi id per hostem interdiu non liceret: Egresso ipsi apros subministrabant, quos ille tanquam ex captura Liuio offerret, idq; cum sæpius factum esset, & ideo minus obseruaretur: quadam nocte Hannibal uenatorum habitu, Pœnos comitibus eius immiscuit: q cum onusti uenatione quam ferebant, recepti essent à custodibus, protinus eos adorti occiderunt. Tunc fracta porta admissus cum exercitu Hannibal omnes Romanos interfecit, exceptis his qui in arcem præfugerant.

Lysimachus rex Macedonũ, cum Ephesios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronem archipiratam, qui plerunq; oneratas præda naues, Ephesum appellabat, corru pto ei ad proditionem, iunxit fortißimos Macedonum, quos ille restrictis manibus pro captiuis Ephesum introduceret, qui postea raptis ex arce armis urbẽ Lysimacho tradiderũt.

¶ *Per quæ hostes ad inopiam redigantur.* Cap. IIII.

FAbius Maximus uastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fidutiam obsidionis superesset, receßit sementis tempore, ut frumentum quod reliquum habebat, in sationes conferrent: reuersus deinde renato protriuit, & ad famem redactis potitus est.

Antigonius aduersus Athenienses idem fecit.

Dionysius multis urbibus captis, cum Rhegynos aggredi uellet, qui copijs abundant, simulauit pacem, petijtq; ab eis ut cõmeatus exercitui ipsius subministrarẽt, quod cum impe trasset, exhausto oppidanorũ frumento, aggressus urbem ali mentis destitutam superauit.

Idem & aduersus Himereos fecisse dicitur.

Quintus Curtius. Alexander oppugnaturus Leucadiam commeatibus abundantẽ, prius castella, quæ in confinio erãt cepit: omnesq; ex his Leucadiam passus est confugere, ut ali menta inter multos celerius absumerentur.

Phalaris Agrigentinus, cum quædam loca munitione tu ta in Sicilia oppugnaret, simulato fœdere frumẽtaq; residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera ut te ctorum cameræ, in quibus id conferebatur, rescissæ, pluuiam reciperent, ut fidutia conditi commeatus, proprio tritico ab-

* circum specto.

ipsos initio æstatis aggressus inopia compulit ad deditionem.

¶ Quemadmodum persuadeatur obsidionem permansuram. Caput V.

CLearchus Lacedæmonius, exploratum habens Thraces omnia uictui necessaria in mōtes comportasse, una quoq; ope sustentari, quod crederent eum commeatus inopia recessurum, per id tempus quo legatos eorum uenturos opinabatur, aliquem ex captiuis in conspectu iußit occidi, & mēbratim tanq̄ alimenti causa in contubernia distribuit. Thraces nihil nō facturū perseuerantiæ causa eū credentes, qui tā detestabiles epulas sustinuißet experiri, in deditionē uenerūt.

Tiberius Gracchus Lusitanis dicētibus in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionem non expauescere: Vndecimo inquit anno uos capiam. Qua uoce perterriti Lusitani, quanquam instructi commeatibus, statim se tradiderunt.

A. Torquato Græcam urbem oppugnanti, cum diceretur iuuentutem ibi studiose iaculis & sagittis exerceri: Pluris eā inquit propediem uendam.

¶ De destructione præsidiorum hostium. Cap. VI.

SCipio Hannibale in Aphricam reuerso, cum plura oppida, quæ ratio illi in potestatem redigenda dictabat, firmis præsidijs diuersæ partitis obtinerentur, subinde aliquā manum submittebat ad infestanda ea, nouißime etiam tanq̄ direpturus ciuitates aderat, deīde simulato metu refugiebat: Hannibal ratus ueram esse eius trepidationem, deductis undique præsidijs tanquā de summa rerum dimicaturus insequi cepit: ita cōsecutus Scipio quod petierat nudatas propugna-

toribus urbes, per Masinissam & Numidas cepit.

P. Cornelius scipio intellecta difficultate expugnãdi * Delminũ, q̃a oĩm cõcursu desẽdebatur aggredi alia oppida (cepit.

* Deluinũ

* Illyrios.

Pyrrhus Epyrotarũ rex, aduersus Illyricos cũ ciuitatem, quæ caput gentis erat, redigere in potestatem suã uellet, eius desperatione cæteras urbes petere cepit: consecutusq; est, ut hostes fidutia uelut satis munitæ urbis eius ad tutelam aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis, uacuam eam defensoribus cepit.

Cornelius Ruffinus COS. cum aliquanto tempore Crotonam oppidum, frustra obsedisset: quod inexpugnabile faciebat, assumpta in præsidia Lucanorum manus, simulauit se coepto desistere: captiuum deinde magno præmio solicitatum, misit Crotonam: (qui tanquam ex custodia effugisset) persuasit discessisse Romanos: id uerum Crotonenses arbitrati, dimisere auxilia: destitutiq; propugnatoribus inopinati, & inualidi capti sunt.

Mago dux Carthaginensium uicto CN. Pisone, & in quadam turre * circumsepto, suspicatus uentura ei subsidia, per fugã misit qui persuaderet appropinquantibus captũ iã Pisonẽ. Qua ratione deterritis eis reliqua uictoriæ cõsummauit.

* circũspecto.

Alcibiades in Sicilia cũ Syracusanos capere uellet, ex Catinensibus, apud quos tũ exercitũ cõtinebat, quendã exploratæ solertiæ submisit ad Syracusanos: is ĩ publicũ cõsiliũ introductus persuasit infestißimos eẽ Catinẽses Atheniẽsibus, & si adiuuarentur à Syracusanis, futurũ ut opprimerẽt eos & Alcibiadẽ: qua re adducti Syracusani uniuersis uiribus Catinã petituri processerunt, relicta ipsorum urbe: quã à tergo adortus Alcibiades desolatam ut sperauerat afflixit.

Cleonymus Atheniensis Troezenios (qui præsidio Craterum tenebant) aggressus, tela quædam (in quibus scriptum erat uenisse se ad liberandam eorum rempub.) intra muros iecit: & eodem tempore captiuos quosdã conciliatos sibi remisit, qui Craterum detrectarent. Per hoc consiliũ seditione intestina apud obsessos cõciliata, admoto exercitu, potitus est ciuitatem.

¶ De fluminum deriuatione & uitatione aquarũ.

Caput VII.

PVblius Seruilius Isauram oppidum flumine (ex quo hostes aquabantur) auerso, ad deditionẽ siti compulit.

C. Cæsar in Gallia Caduceorum ciuitatem amne cinctã & fontibus abundantem, ad inopiam aquæ redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis usum per sagittarios arcuisset.

L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostium in humili loco posita, fluuium ex superiore parte immisit: & subita inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit.

Alexander apud Babylonem quæ media flumine Eufrate diuidebatur, fossam pariter & aggerẽ instituit, ut in usum eius extimarent hostes eggeri terram, atque ita subito flumine auerso, per alueum ueterem (qui siccatus ingressum præbebat) urbem intrauit.

Semiramis aduersus eosdem Babylonios eodem Eufrate auerso, idem fecisse dicitur.

Clisthenes Sycionius ductum aquarũ in oppidum Crisćorum ferentem rupit: Mox affectis siti restituit aquam elleboro corruptam, qua usos profluuio uentris decipiens cepit.

¶ De inijciendo obſeßis pauore. Caput VIII.

† Teenaſsū aliâs eiecit

PHilippus cum * trinaſſum caſtellū, nulla ui capere poſſet terram ante ipſos muros aggeßit: ſimulauitq; agi cuniculū: caſtellaniq; quia ſubrutos ſe exiſtimarant dediderūt.

Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida, ſimul oppugnaturus non ita longo ſpatio diſtantia, quo tempore ad alterum eorum exercitum admouebat, præcepit, ut ex compoſito ab alijs caſtris quatuor equites coronati, notabili alacritate uelut uictoriam nuntiantes uenirent: ad cuius ſimulationem curauit, ut ſylua quæ in medio erat incenderetur, præbitura ſpeciem urbis ardentis: præterea quoſdam captiuorum habitu eodem iußit perduci. Qua aßeueratione perterriti, qui obſidebantur dum in parte iam ſe ſuperatos exiſtimarent defecerunt.

Cyrus rex Perſarum incluſo Sardibus Crœſo, qua præruptus mons nullum aditum præſtabat, ad mœnia malos exæquantes altitudinem iugi ſubuexit. Quibus ſimulacra hominum armata Perſici habitus impoſuerat, noctuq; eos monti admouit. Tum prima luce ex altera parte muros aggreſſus eſt, ubi orto ſole ſimulacra illa, armatorum referentia habitum, refulſerunt, oppidani captam urbē à tergo credentes, & ob hoc in fugā dilapſi, uictoriā hoſtibus conceßerunt.

¶ De irruptione ex diuerſa parte quàm expectamus. Caput IX.

SCipio apud Carthaginem ſub diſceßum æſtus maritimi ſecutus deum (ut dicebat) ducem ad muros urbis acceſſit: & cedente ſtagno, qua non expectabatur irrupit.

Fabius Maximus Cunctatoris filius, apud Arpos præſi-

dio Hannibalis occupatos, considerato situ urbis, sexcentos milites obscura nocte misit: qui per munitam eoq; minus * frequentem oppidi partem scalis euecti in murum, portas reuellerent: hi adiuti decidentium aquarum sono, qui operis strepitum obscurabat, iussa peragũt: ipse dato signo, ab alia parte aggressus cepit Arpos. [marg: * Frequentatum.]

C. Marius bello Iugurthino apud flumen Mulucham, cum oppugnaret castellum, in monte saxeo situm, quod una & angusta semita adibatur, cætera parte uelut * cum saltu præcipiti, nuntiato sibi per Ligurem quendam ex auxilijs gregalẽ militem, qui forte * aquatum progressus, dum p saxa montis cocleas legit, ad summum peruenerat, eripi posse castellũ, paucos centuriones, quibus perfectißimos cum uelocißimis militibus æneatores immiscuerat misit: capite pedibusq; nudis, ut prospectus uisusq; per saxa facilior foret, scutis * armisq; à tergo aptatis, hi Ligure duce & telis & clauis qbus in asceusu nitebantur adiuti, cum ad posteriora & ob id uacua defensoribus castelli peruenissent, concinere & tumultuari, ut præceptum erat ceperunt ad quod constitutum. Marius constantius adhortatus suos, acrius instare castellanis cepit. Quos ab imbelli multitudine suorum reuocatos tanquam capti à tergo eẽnt insecutus castellum cepit. [marg: * consulto.] [marg: * aquarum] [marg: * gladijsq;]

Lucius Cornelius COS. complura Sardinæ cepit oppida: dum * fortißimas partes copiarum, noctu exponit, quibus præcipiebat ut delitescerent operirenturq; tempus, quo ipse nactus appelleret: occurrẽtibus deinde aduentanti hostibus, & ab ipso per simulationem fugæ longius ad persequendum auocatis, illi in relictas ab eis urbes impetum facerent. [marg: * firmissimas.] [marg: * natus.]

Pericles Athenienſium dux cum oppugnaret quandam

ciuitatem, magno consensu defendentium tutam nocte ab ea parte murorum, quæ mari adiacebat claßicum cani, clamoremq; attolli iußit: hostes * penetrari illac in oppidũ rati, reliquerũt portas: p quas Pericles destitutas præsidio irrupit.

* penetratum.

Alcibiades dux Atheniensium Cyzicũ oppugnandi eius causa nocte improuisus acceßit: & ex diuersa parte mœniũ cornicines canere iußit: sufficere propugnatiõi murorum poterant ad id latus, à quo solo se tentari putabant, cum fluerẽt qua non * obsidebantur muros transcendit.

* obsistebatur.

Trasibulus dux Milesiorum, ut portum Sycioniorũ occuparet, à terra subinde oppidanos tenatuit, & illò quò lacessebantur conuersis hostibus, classe inspectata portum cepit.

Philippus in obsidione cuiusdã maritimæ urbis, binas naues procul à conspectu contabulauit: superstruxitq; eis turres: alijs deinde turribus adortus à terra, demibus propugnatores distrinxit, turritas naues à mari applicuit, & qua non resistebatur subijt muros.

Pericles Peloponnessorum castellũ oppugnaturus, in qđ duo omnino erant accessus, alterum fossa interclusit: alterũ munire instituit: castellani securiores ab altera parte facti, eam solam qua muniri uidebant custodire ceperunt: Pericles preparatis pontibus iniectisq; super fossam qua non cauebatur subijt castellum.

Antiochus aduersus Ephesios, Rhodijs quos in auxilio habebat præcepit, ut nocte portum cum magno strepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrente, nudatis defensore, reliquis munitionibus ipse aggressus ex aduerso ciuitatem cepit.

¶ De insidijs per quas eliciantur obseßi. Caput X.

CAto in cõſpectu Lacetanorum quos obſidebat, reliquis ſuorũ ſubmotis, Sueſſanos quoſdã ex auxiliaribus, maxime imbelles, aggredi mœnia iuſsit: hos cũ facta eruptione Lacetani facile auertiſſent, & fugiẽtes auide inſequuti eẽnt illis quos occultauerat cohortibus oppidum cepit.

Lucius Scipio in Sardinia, cuiuſdam ciuitatis per tumultum relicta oppugnatione quam inſtruxerat, ſpeciem fugientis * præſtitit: inſecutisq; temere oppidanis per eos quos in proximo occultauerat oppidum inuaſit. *finxit

Hannibal cum obſideret ciuitatem Hymeram, caſtra ſua capi de induſtria paſſus eſt, iuſsis recedere Pœnis tanquam præualeret hoſtis. Quo euentu Hymeræis ita deceptis, ut gaudio impulſi relicta urbe, procurrerent ad Punicum uallum: Hannibal uacuam urbem per eos quos in inſidijs, ad hanc ipſam occaſionem poſuerat cepit. Idem ut Saguntinos eliceret rara acie ad muros accedens ad primam eruptionem oppidanorum ſimulata fuga ceſsit: interpoſitoq; exercitu ab oppido intercluſos hoſtes à ſuis, in medio trucidauit.

Himilco Carthaginenſis, apud Agrigentum iuxta oppidum, partem copiarum in inſidijs poſuit: præcepitq; his, ut cum proceſsiſſent oppidani, ligna humida incenderent: deinde cum reliqua parte exercitus luce ad eliciendos hoſtes progreſſus, ſimulata fuga perſequentes oppidanos longius cedẽdo ꝑtraxit: inſidiatores prope mœnia imperatum ignem * acerbum ſubiecerunt. Vnde obortum cõtemplati fumum Agrigentini incenſam ciuitatem ſuam exiſtimauerunt: defendẽdæq; eius gratia, dum trepide recurrunt, obuijs eis qui inſidiati iuxta muros erant, & à tergo inſtantibus quos perſecuti fuerant, in medio trucidati ſunt. *acerbis

Viriatus diſpoſito per occulta milite, paucos miſit qui abigerent pecora Socobrigentium, atq; illi uindicanda cum frequentes procucurriſſent, ſimulantesq; fugam prædatores pſequerentur, deducti in inſidias cæſiq; ſunt. Scordiſci equites (cum Heracleæ duarum partium præſidio propoſitus eēt Lucullus) pecora abigere ſimulantes, prouocarunt eruptionem: fugam deinde mentiti, ſequentem Lucullum in inſidias deduxerunt: & octingentos cum eo milites occiderunt.

* Etobrigenſium.

* procurauerunt.

Chares dux Athenienſium, ciuitatem aggreſſurus littori appoſitam poſt quædam promontoria occulte habita claſſe, è nauibus uelociſſimam præter hoſtilia præſidia ire iuſſit: qua uiſa, cum omnia nauigia, quæ pro cuſtodia portus agebantur ad perſequendam euolaſſent, Chares indefenſum portum cum reliqua claſſe inuectus etiam ciuitatem occupauit.

Barca dux Pœnorum, in Sicilia Lilibæum noſtris terra mariq; obſidentibus, partem claſſis ſuæ procul armatam iuſſit oſtendi: ad eius conſpectum cum euolaſſent noſtri, ipſe reliquis quas in occulto tenuerat nauibus, Lilibæi portum occupauit.

* Larta.

¶ De ſimulatione regreſſus. Caput XI.

PHormion dux Athenienſium, cum depopulatus eſſet agros Chalſidenſium, legatis eorum de ea re quærētibus benigne reſpondit: & nocte qua * dimiſſurus illos erat, finxit literas ſibi ſuperueniſſe ciuium ſuorum, propter quas redeundum haberet, ac paulum regreſſus dimiſit legatos, his omnia tuta & abiſſe Phormionem renuntiantibus, Chalcidenſes ſpe & oblatæ humanitatis & abducti exercitus remiſſa urbis cuſtodia, cum confeſtim Phormion reuertiſſet, prohibere inexpectatam uim non potuerant.

* admiſſurus.

Agesilaus dux Lacedæmoniorum cum Phocenses obsideret, & intellexisset eos qui tunc præsidio illis erant, iam grauari belli incõmodo, paululum regressurus tanquam ad alios actus, liberam occasionem recedendi his dedit: non multo post milite reducto, destitutos Phocenses superauit.

Alcibiades aduersus Byzantios qui se mœnibus continebant, insidias disposuit: & simulato regressu, incautos eos oppreßit.

Viriatus cum tridui iter discedens confecisset, idem illud uno die remensus securos Segobrienses & sacrificio tum maxime occupatos oppreßit.

Epaminundas Mantiniam cum Lacedæmonios in subsidium hosti uenisse animaduerteret, ratus posse Lacedæmonem occupari, si clam illo profectus esset, nocte crebros ignes fieri iußit, ut specie remanendi, occultaret profectionẽ. Sed à trãsfuga proditus, assecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem quo Spartam petebat destitit: idem tamen consilium conuertit ad Mantinienses: æque enim ignibus factis Lacedæmonios quasi maneret frustratus, per XL. milia passuum Mãtiniam reuertitur: eamq; auxilio destitutam occupauit.

¶ Ex contrario circa tutelam obsessorum, de exercitanda cura suorum. Caput XII.

ALcibiades Athenien. ciuitate sua à Lacedæmonijs obsessa, ueritus negligentiam uigilum, denuntiauit his qui in stationibus erant, ut obseruarent lumen quod nocte ostensurus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoq; lumina attollerent. In quo muniere, qui cessasset, pœnam paßurum dum solicite expectatur signum ducis, peruigilatum

ab omnibus & suspectæ noctis periculum euitatum est.

Iphicrates dux Atheniensium cum præsidio Corinthũ teneret, & sub aduentum hostiũ ipse uigilias circuiret, uigilẽ quem dormientẽ uiderat, transfixit cuspide: quod factũ quibusdam tanquam sæuum increpãtibus, Qualẽ inueni inquit, talem reliqui. Epaminundas Thebanus idem fecisse dicitur.

¶ De emittendo & recipiendo nuntio. Caput XIII.

Romani obsessi in Capitolio ad Camillum ab exilio implorandum, miserunt Pontium Cominum, qui ut stationes Gallorum falleret, per saxa Tarpeia dimissus, transnato Tiberi Veios peruenit, & perpetrata legatione similiter ad suos redijt.

Campani, diligenter Romanis à quibus obsessi erant custodias agentibus, quendam pro transfuga subornatum miserunt, qui occultatam balteo epistolam, inuenta effugiendi occasione ad Pœnos pertulit.

* miserũt. Venatione quoque & pecoribus quidam * insuerunt literas, membranis mandatas.

* aliâs Aliqui & iumentum in * aduersam partem insulserũt dũ
auer. ptem stationes transeunt. Nõnulli interiora uaginarũ inscripserũt.
*inflixerũt. L. Lucullus * Cyrycenos obsessos à Mithridate, ut certio
*Cizienos res aduentus sui faceret, cum præsidijs hostium teneretur introitus urbis, qui unus & angustus ponte modico insulam continenti iungit, militem è suis sciolum nandi, & nauticæ artis peritum, iussit insidentem duobus inflatis utribus, literas insutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter se distantibus commiserat, ire septem milium passuum traiectum. Quod ita perite gregalis fecit, ut cruribus uelut

gubernaculis, dimißis cursum dirigeret, & procul uisentes qui in statione erant marinæ specie beluæ deciperet.

Hircius COS. ad Decimum Brutum, qui Mutinæ ab Antonio obsidebatur, literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites * Scultellam amnem transnatabant. * Scultenã

Idem columbis (quas inclusas ante tenebris & fame affecerat) epistolas sæta ad collum religabat, easq́; à propinquo inquantum poterat mœnibus loco emittebat: illæ lucis cibiq́; auidæ, altißima ædificiorum petentes, excipiebantur à Bruto, qui eo mõ de omnibus rebus certior fiebat, utiq; postq̃ disposito quibusdã locis cibo, colũbas illuc deuolare instituerat.

¶ De introducendis auxilijs & commeatibus suggerendis. Caput XIIII.

BEllo ciuili, cũ * Ategua urbs in Hispania Pompeianarum partium obsideretur. Maurus interrex, tanquam Cæsarianus tribuni cornicularius uigiles quosdam excitauit; è quibus aliquos euitans, constantia fallaciæ suæ per medias Cæsaris copias præsidium Pompei transduxit. * Aregua.

Hannibale obsidente Casilinum Romani farinam dolijs secunda aqua Vulturi fluminis dimittebant, ut ab obseßis exciperetur: quibus cum obiecta per medium amnem catena Hannibal obstitisset, nuces sparsére, quæ cum aqua ferente ad oppidum defluerent, eo commeatu sociorum neceßitatem sustentauerunt.

Hircius Mutinensibus obseßis ab Antonio salem quo maxime indigebant cuppis conditum, per amnem Saniturnum intromisit: Idem pecora secunda aqua dimisit, quæ excepta sustentauerunt necessariorum inopiam.

¶ Quemadmodum efficiatur ut abundare uideantur quæ deerunt. Cap. XV.

Romani cum à Gallis Capitolium obsideretur, in extrema iam fame panē in hostem iactauerunt: consecutiq; ut abundare cōmeatibus uiderentur, obsidionem donec Camillus subueniret tolerauerunt.

Athenienses aduersus Lacedæmonios idē fecisse dicūtur.

Hi qui ab Hannibale Casilini obsidebantur ad extremam famem peruenisse crediti, cum etiam herbas alimentis eorum Hannibal sæpe arato lóco, qui erat inter castra ipsius & mœnia præriperet, semina in præparatum locum iecerunt: consecuti ut habere uiderentur, quo uictum sustentarent usq; ad satorum prouentum.

* deficere Reliqui ex Variana clade, cum obsiderentur, quia † defici frumento uidebantur: horrea tota nocte circunduxerunt: captiuos deinde præcisis manibus dimiserunt: hi circumsidentibus suis persuaserūt, ne spē maturæ expugnatiōis reponerēt in fame Romanorū, qbus alimentorū ingēs copia superesset.

Thraces in arduo monte obsessi, in quē hostibus accessus non erat, collato uiritim exiguo tritico, aut caseo pauerunt pecora, & in hostium præsidia dimiserunt: quibus exceptis occisisq;, cum frumenti uestigia in uisceribus eorū apparuissent, opinatus hostis magnam uim tritici superesse eis, qui inde etiam pecora pascerent, recessit ab obsidione.

Thrasibius dux Milesiorum cum longa obsidione milites sui angerentur, ab Aliatte qui sperabat eos ad deditionē, fame posse compelli, sub aduentum legatorum Aliattis frumentum omne in forum compellere iussit: & conuiuis sub id

*instructis tempus * institutis per totam urbem epulas præstitit: atque

ita persuasit hosti superesse ipsis copias, quibus diuturnam sustinerent obsidionem.

¶ Qua ratione proditoribus & transfugis occurratur. Caput XVI.

CL. Marcellus cognito cõsilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectionem populares studebat, & Hannibali gratificabatur, quod illius beneficio curatus inter Cãnenses saucius, & ex captiuitate remissus ad suos erat, quia interficere eũ (ne supplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, accersitum ad se allocutus est, dicens: fortißimum eum militem esse, quod antea ignorasset: hortatusq; est, ut secum moraretur: & super uerborum honorem, equo quoque donauit. Qua benignitate nõ illius tantum fidem, sed etiam popularium qui ex illo pendebant sibi obligauit.

Hamilcar dux Pœnorũ, cum frequenter auxiliares Galli ad Romanos transirent, etiam ex consuetudine ut socij exciperentur, sibi fidelißimos subornafuit ad simulandã transitionẽ, qui Romanos excipiendorũ causa eorũ progressos* eciderunt. Quæ solertia Hamilcari non tantum ad præsentem profuit successum, sed in posterum præstitit, ut Romanis ueri quoque transfugæ forent suspecti. * occiderunt.

Hanno Carthaginensium Imperator in Sicilia, cum comperisset Gallorum mercenariorum, circiter quatuor milia cõspirasse ad transfugiendum ad Romanos, quod aliquot mensium mercedes non receperant, animaduertere autem in eos non auderet, metu seditionis, promisit prolationis iniuriam, liberalitate pensaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum * datis pollicitis, fidelißimum dis-

pensatorem ad Otacilium COS. misit: qui tanquam rationibus * interuersis transfugisset, nuntiauit nocte proxima Gallorum quatuor milia, quæ prædatum forent missa, posse excipi. Otacilius nec statim credidit transfugæ, nec tamen rē spernandā ratus, disposuit in insidijs lectißimā manum suorum, ab ea Galli excepti dupliciter Hannonis consilio satis fecerunt, & Romanos ceciderūt, & ipsi omnes interfecti sunt.

Hannibal simili consilio, se à transfugis ultus est: Nam cum aliquos ex militibus suis sciret transfugisse proxima nocte, nec ignoraret exploratores hostium in castris suis esse, palàm pronuntiauit, non debere transfugas uocari solertißimos milites, qui ipsius iussu exierint ad excipienda hostium consilia: auditis quæ pronuntiauit retulerunt exploratores ad suos. Tum * comprehensi à Romanis transfugæ & amputatis manibus remißi sunt.

* cōpressi.

Diodorus cum præsidio Amphipolim tueretur, & duo milia Thracum suspecta haberet, quæ uidebantur urbem direptura, mentitus est paucas hostium naues proximo littori applicuisse, easq; diripi posse. Qua spe simulatos Thracas emisit, ac deinde clausis portis non recepit.

¶ De eruptionibus. Caput XVII.

Romani, qui in præsidio Panormitanorum erant, ueniente ad obsidionem Hasdrubale raros, ex industria in muris posuerunt defensores. Quorum paucitate contempta cum incautus muris succederet Hasdrubal, eruptione facta ceciderunt eum.

Aemilius Paul. uniuersis Ligurib. improuiso adortis castra eius, simulato timore militē diu cōtinuit, deīde fatigato

iã hoſte, à quatuor portis eruptione facta ſtrauit cepitq; Li-

Velus præfectus Romanorum arcem Tarenti · (gures. norum tenens, miſit ad Haſdrubalem legatos, uti abire ſibi in columi liceret: ea ſimulatione ad ſecuritatem perductum hoſtem eruptione facta cecidit.

CN. Pompeius circumſeſſos ad Dyrrachium non tantum obſidione liberauit ſuos, uerumetiam poſt eruptionem, quam oportuno & loco & tempore fecerat Cæſarem ad caſtellum, quod duplici munitione inſtructum erat, auide irrũpentem, exterior circumfuſus corona obligauit, ut ille inter eos quos obſidebat, & eos qui extra circumuenerant medius non leue periculum & detrimentum ſenſerit.

Flauius Fimbria in Aſia apud Hildinacum aduerſum filium Mythridatis brachijs à latere ductis, deinde foſſa in fronte percuſſa, quietum in uallo militem tenuit, donec hoſtilis equitatus intraret anguſtias munimentorum, tunc eruptione facta ſex milia eorum cecidit.

* didiacũ alias drindacum.

C. Cæſar in Gallia deletis ab Ambiorige Titurij Sabini & Cotte legatorum copijs, cum à Q. Cicerone qui & ipſe oppugnabatur certior factus, cum duabus legionibus aduentaret conuerſis hoſtibus metum ſimulauit: militesq; in caſtris quæ ãpliora ſolito induſtria fecerat tenuit Galli præſumpta iam uictoria, uelut ad prædam caſtrorum tendentes, foſſas implere & uallum detrahere ceperũt: qua re prælio aptatos, Cæſar emiſſo repente undiq; milite trucidauit.

Titurius Sabinus aduerſus Gallorum amplum exercitum continendo militem iuxta munimenta, præſtitit eis ſuſpicionẽ metuentis: cuius augendæ cauſa perfugam miſit, qui affirmaret exercitum Romanũ in deſperatiõe eſſe, ac fugã cogitare.

Barbari oblata uictoriæ spe concitati, lignis sarmentisq; se onerauerunt, quibus fossas cöplerent: ingentiq; cursu castra nostra in colle posita petiuerunt: unde in eos Titurius uniuersas immisit copias: multisq; Gallorum cæsis, plurimos in deditionem accepit.

Asculani oppugnaturi oppidum Pompei, cum paucos senes ægros in muris ostendissent, ob id securos Romanos eruptione facta fugauerunt.

Numantini obsessi, ne pro uallo quidẽ instruxerunt aciẽ, adeoq; se continuerũt, ut Popilio * Lenati fidutia fieret scalis oppidum aggrediendi. Quo deinde suspicante insidias (quia ne tunc quidem obsistebatur) ac suos reuocante, eruptione facta * auersos & descendentes adorti sunt.

* leuati.

* aduer.

¶ De constantia obsessorum. Caput XVIII.

Romani aßidente mœnibus Hannibale ostentandæ fidutiæ gratia, supplementum exercitibus † quos in Hispania habebant diuersa porta miserunt.

Idem agrum in quo castra Hannibal habebat, defuncto forte domino uenalem ad id pretiũ licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum uenierat. Hi dum ab Hannibale obsiderentur, & ipsi * obsiderent Capuã: decreuerũt ne nisi capta ea reuocaretur inde exercitus.

* obsidere.

FINIS LIBRI TERTII.

SEX. IVLII FRONTI ni ſtrategematum Liber quartus incipit.

PRAEFATIO.

MVlta lectione conquiſitis Strategematibus, et non exiguo ſcrupulo digeſtis, ut promiſſum trium librorum implerem, ſi modo impleui: hoc exhibebo ea quæ parum apte deſcriptioni priorũ ad ſpeciem alligata ſubijci uidebantur: & erant exẽpla potius ſtrategicon, quàm ſtrategemata. Quæ idcirco ſeparaui, qa quantuis clara, diuerſæ tamen erant ſubſtantiæ: ne ſi qui forte in aliquæ ex his incidiſſent, ſimilitudine indocte prætermiſſa opinarentur, & ſane uelut reſidua expediẽda ſunt: in quo ſicut antea & ipſe ordinem per ſpecies ſeruare conabor.

¶ De diſciplina. Caput .I.

P. SCIPIO ad Numantiã, corruptum ſuperiorem ducum ſocordia exercitum correxit, dimiſſo ingenti lixarum numero, redactis ad munus (quotidiana exercitatione) militibus, quibus cum frequens iniungeret iter, portare cõplurium dierũ cibaria imperauit

ita ut frigora & himbres pati uada fluminum pedibus traijcere assuesceret miles: exprobrãte subinde imperatore timiditatem & ignauiam, frangente delicatioris usus ac parum necessaria expeditioni uasa. Quod maxime nobiliter accidit C. * Meuio tribuno cui dixisse traditur Scipio: mihi paulisper, tibi & reipub. semper * nequam eris.

* Menio
* necessarius nequaq̃ eris.

Q. Metellus bello Iugurthino, similiter lapsam militum disciplinam pari seueritate restituit: cum insuper prohibuisset alia carne, quam assa elixáue milites uti.

Pyrrhus delectori suo fertur dixisse, tu grandes elige, ego eos fortes reddam.

Lucio Flacco & C. Varrone COSS. milites primo iureiurando facti sunt: antea enĩ sacramento tantũmõ à tribunis rogabantur. Cæterum ipsi inter se coniurabant se fugæ atq; formidinis causa non abituros: neq; ex ordine recessuros, nisi teli petendi feriendiue hostis aut ciuis seruandi causa.

Scipio Aphricanus, cũ ornatum scutum elegantius cuiusdam uidisset, dixit non se mirari, quod tanta cura ornasset, in quo plus præsidij quàm in gladio haberet.

Philippus, cum primum exercitum constitueret, uehiculorum usum omnibus interdixit equitibus, non amplius quàm singulos * calones habere permisit. Peditibus autem denis singulos, qui molas & funes ferrent in æstiua exeuntibus. triginta dierum farinam collo portare imperauit.

* Lacones

Caius Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, uasa & cibaria militum in fasciculos aptata furcis imposuit: sub quibus & habile onus & facilis requies esset, unde & in prouerbium tractum est muli mariani.

Theagenes Atheniensis cum exercitum Megaram duceret, petentibus ordines respondit ibi se daturum: dein clam equites præmisit, eósque hostium specie impetum in socios retorquere iußit. Quo facto quos tum habebat, tanquam ad hostium occursum præpararentur, permisit ita ordinari aciē, ut quo quis uoluisset loco consisteret, & cum inertißimus quisquis retro se dedisset, strenui autem in fronte prosiluissent, utquenque inuenerat stantem, ita ad ordines militiæ prouexit.

Lysander Lacedæmonius, egressum uia quendam castigabat: cui dicenti ad nullius rei rapinam se ab agmine recesßisse, respondit, ne speciem quidem rapturi præbeas uolo.

Antigonus cum suum filium diuertisse audisset in eius domum, cui tres filiæ insignes specie essent: Audio, inquit, fili anguste habitare te, pluribus dominus domum poßidentibus: hospitium laxius accipe, iußóque commigrare edixit, ne quis minor quinquaginta annos natus hospitio matrisfamilias uteretur.

Q. Metellus COS. quamuis nulla lege impediretur, quin filium contubernalem perpetuum haberet, maluit tamē eum in ordine merere.

Publius Rutilius COS. cum secundum leges in contubernio suo filium posset habere, in legione militem fecit.

M. Scaurus filiū, quod in saltu Tridentino loco hostibus cesserat, in conspectum suum uenire uetuit: adolescens uerecundia ignominiæ preßus, mortem sibi consciuit.

Castra antiquitus Romani cæteraq́; gentes paßim per corpora cohortium uelut mapalia constituere soliti erant: cū solos urbium muros noßet antiquitas.

Pyrrhus Epyrotarum rex, primus totum exercitum sub

eodem uallo continere instituit, Romani deinde uicto eo in cā pis Arusinis, circa urbem + Statuentum castris eius potiti & ordinatione notata, paulatim ad hanc usq; metationem, quæ nunc effecta est peruenerunt.

• fatuētū.

P. Nasica in hybernis, quamuis classis usus non esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumperetur, aut per otij licentiā socijs iniuriā inferret, naues ædificare instituit.

M. Cato memoriæ tradidit, in furto comprehensis inter commilitones dextras esse præcisas: aut si lentius animaduertere uoluissent, in principis sanguinem missum.

Clearcus dux Lacedæmoniorum exercitui dicebat, imperatorem potius quàm hostem metui deberet: significans eos, qui in prælio dubiam mortem timuissent, certum (si deseruissent) manere supplicium.

Appij Claudij sententia senatus eos qui à Pyrrho rege Epyrotarum capti, & postea remißi erant, equites ad peditem redegit: pedites ad leuem armaturam: omnibus extra uallum iußis tendere, donec bina hostiū spolia singuli referrent.

Otacilius Crassus COS. eos qui ab Hannibale sub iugū mißi redierant, tendere extra uallū iußit, ut immuniti aßuescerent periculis: & aduersus hostem audentiores fierent.

P. Cornelio Nasica Decimo Iunio COSS. qui exercitum deseruerant damnati uirgis cæsi pub. uenierunt.

Domitius Corbulo in Armenia, duas alas & tres cohortes, quæ ad castellum initio hostibus cesserant, extra uallum iußit tendere, donec aßiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam.

Aurelius Cotta consul, cum ad opus equites neceßitase cogente iußißet accedere, eorumq; pars detrectasset imperiū,

questus apud censores, effecit ut * notarentur. A patribus deinde obtinuit ne eis præterita aera procederent. * uocarentur.

Tribuni quoq; plebis de eadem re ad populũ pertulerunt, omniumq; consensu stabilita disciplina est.

Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinq; cohortes quæ hostibus cesserant testamentum facere iussas ad locũ recuperandũ remisit: minatus nõ nisi post uictoriã receptũ iri.

P. Valerio consuli senatus præcepit, exercitum ad Sirim uictum ducere * Serinum: ibiq; castra munire: & hyemem sub tentorijs exigere. * aliâs Seruium.

Senatus cum turpiter fugati eius milites essent, decreuit ne auxilia ei submitterentur, nisi captis eius legionibus, quæ Punico bello militiam detrectauerant: aut in Siciliã, uelut relegatis per septẽ annos hordeũ ex senatusconsulto datum est.

L. Piso cum Titium præfectum cohortis, quod loco fugitiuis cesserat, cincto togæ præciso, soluta tunica, nudis pedibus, in principijs quotidie stare, dum uigiles uenirent iußit, conuiuijs & balneo abstinere.

Sylla cohortem & centuriones, quorũ stationẽ hostis perruperat galeatos & discinctos perstare in principijs iußit.

Domitius Corbulo in Armenia, Aemilio Ruso præfecto equitum, quia hostibus cesserat, & parum instructam armis alam habebat, uestimenta per lictorem scidit: eidemq; ut erat fœdato habitu pstare in prĩcipijs donec mitterẽtur, ĩperauit

Attilius regulus cum ex Samnio in Lucernã transgrederetur, exercitusq; eius obuijs hostibus * auersus esset, opposita cohorte, iußit fugientes pro defectoribus cædi. * aduersus

Cotta COS. in Sicilia, in Valerium nobilem tribunum militum ex gente Valeria uirgis animaduertit.

Idem P. Aurelium ſanguine ſibi iunctum, quem obſidioni Liparārum (ipſe ad auſpicia repetenda Meſſanam tranſiturus) præfecerat, cum agger incenſus & capta caſtra eßent, uirgis cæſum in numerum gregalium peditum referri, & muneribus fungi iußit.

Fuluius Flac. COS. Fuluium fratrem ſuum, quia legionem, in qua tribunus militum erat, iniußu conſulis dimiſerat, à ſenatu mouit.

*M. Cato ab hoſtili littore, in quo per aliquot dies manſerat, cum * tradito profectionis ſigno claßem ſoluißet, & relictus è militibus quidam alta uoce & geſtu expoſtularet, uti tolleretur, circumacta ad littus uniuerſa claße cōprehenſum ſupplicio effici iußit: & quem occiſuri per ignominiam hoſtes fuerant, exemplo potius impendit.*

* tardato.

Appius Claud. ex his qui loco ceßerant decimum quemque militem, ſorte ductum, fuſte percußit.

Fab. Rullus COS. ex duabus legionibus, quæ loco ceßerāt ſorte ductos in conſpectu militum ſecuri percußit.

Aquirius ternos ex centurijs quorum ſtatio ab hoſte perrupta erat, ſecuri percußit.

M. Antonius, cum agger ab hoſtibus incenſus eßet, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimauit: & in ſingulos ex his, centuriones animaduertit: legatum cū ignominia dimiſit. reliquis ex legione hordeum dari iußit. In legionem q; regium oppidum iniußu ducis diruerat, animaduerſum eſt: ita ut quatuor milia tradita cuſtodiæ necarentur. Præterea S. C. cautum eſt, ne quem ex eis ſepelire uel lugere fas eßet.

L. Papyrius Curſor dictator Fabium Rutilium, magi-

ſtrum equitum, quod aduerſum dictum dictum eius, quamuis proſpere pugnauerat uirgis popoſcit cæſum, ſecuri percußurus: nec contentioni aut precibus militum conceßit animaduerſionem: cúmque profugientem Romam perſecutus eſt: nec ibi quidem * remiſſo prius ſupplicij metu, quam ad genua eius & Fabius cum patre prouolueretur & pariter ſenatus ac populus rogarent. * remißionem.

Manlius cui imperioſo poſtea cognomen fuit filiũ quod is contra edictum patris cum hoſte pugnauerat, quãuis uictorẽ in conſpectu exercitus uirgis cæſum ſecuri percußit.

Manlius filius, exercitu pro ſe aduerſus patrem ſeditionẽ parante negauit tanti eſſe quenq̃, ut propter illum diſciplina corrumperetur, & obtinuit ut ipſum puniri paterentur.

Q. Fabius Maximus transfugarum dextras præcidit.

C. Curio COS. bello Dardanico, circa Dyrrachium, cum ex quinque legionibus una ſeditione facta, militiam detrectaſſet, ſecuturámque ſe temeritatem ducis, in expeditionem aſperam & inſidioſam negaſſet, quatuor legiones eduxit armatas & conſiſtere * ordinibus, detectis armis uelut in acie, iuſsit: poſthæc ſeditioſam legionem inermem procedere, † diſcinctámque in conſpectu armati exercitus, ſtramẽta coëgit ſecare: poſtero autem die ſimiliter foſſam diſcinctos milites facere, nulliſq; precibus legiõis ab eo impetrari potuit, ne ſigna eius ſubmitteret, nomenq́; aroleret, milites autem in ſupplementum cæterarum legionum diſtribueret. * oĩbus. * diſtinctãque.

Q. Fuluio Appio Claudio COSS. milites ex pugna Cannenſi in Siciliam * à ſenatu relegati poſtulauerunt à COS. M. Marcello ut in prælium ducerentur, ille ſenatum cõſuluit, ſenatus negauit ſibi placere cõmitti his rẽp. quã deſeruiſsent: * ex S. C.

Marcello tamen permisit facere quod uideretur, dum ne qs eorum munere uacaret, neue donaretur, neue quod præmium ferret, aut in Italiam reportaretur, dum Pœni in ea fuißent.

Salinator consularis damnatus est à populo, quod prædã non æqualiter diuiserat militibus.

Cum ab Liguribus in prælio Q. Petilius COS. interfectus eßet, decreuit senatus, uti ea legio, in cuius acie COS. erat occisus, tota infrequens referretur, stipendium ei annuũ non daretur: * æráq; rescinderentur.

* numeroq; rescinderetur.

¶ De effectu disciplinæ Caput II.

Bruti & Caßij exercitus, memoriæ proditum est, bello ciuili, cum unà per Macedoniam iter facerent, priorq; Brutus ad fluuium, in quo pontem iungi oportebat peruenisset, Caßij tamen exercitum & in efficiendo ponte, & in transitu maturando præceßiße. Qui uigor disciplinæ effecit, ne solum in operibus, uerum etiam in summa belli præstarent Caßiani Brutianis.

C. Marius, cum facultatem eligendi exercitus haberet ex duobus, qui sub Rutilio, & qui sub Metello, ac postea sub seipso meruerant, Rutilianum quendam minorem, qui certioris disciplinæ arbitrabatur * præoptauit.

* pũctauit

Domitius Corbulo, duabus legionibus & paucißimis auxilijs disciplina * correpta Parthos sustinuit.

* correcta.

Alexander Macedo quadraginta milibus hominum, iam inde à Philippo patre disciplinæ aßuefactis, orbem terrarũ aggreßus, innumeras hostium copias uicit.

Cyrus bello aduersus Persas. xiiij. milibus armatorum immensas difficultates superauit.

Epaminundas dux Thebanorum. iiij. milibus hominum ex quibus.cccc. tantum equites erant, Lacedæmoniorum exercitum. xxiiij.milium peditũ,equitũ mille ſexcentorũ uicit.

A. xiiij.milibus Græcorum,qui numerus in auxilijs Cyri,aduerſus Artaxerxẽ fuit,centum milia barbarorum, prælio ſuperata ſunt.

Eadem Græcorum prælio. xiiij milia, amißis ducibus reditus ſui cura,uni ex corpore ſuo Xenophonti Athenienſi demãdata,ꝑ iniqua & incognita loca,incolumia reuerſa ſunt.

Xerxes à.ccc.Lacedæmoniorum ad Thermopylas uexatus,cum uix eos confeciſſet,hoc ſe deceptũ aiebat: quod multos quidẽ hoĩes haberet,uiros autẽ diſciplinæ tenaces nullos.

¶ De continentia. Caput III.

M. Catonem uino eodem quo remiges contentum fuiſſe traditur.

Fabritius cum Cyneas legatus Epyrotarum grande pondus auri dono ei daret,non accepto eo dixit, malle ſe habentibus id, imperare quàm habere.

Attilius regulus cum ſummis rebus præfuiſſet, adeo pauper fuit,ut ſe coniugem liberosq; toleraret agello,qui colebatur per unum uillicum,cuius audita morte,ſcripſit ſenatui de ſucceſſore deſtitutis rebus obitu ſerui,neceßariam eße præſentiam ſuam.

CN. Scipio,poſt res proſpere geſtas in Hiſpania,in ſumma paupertate deceßit: nec ea quidem relicta pecunia, quæ ſufficeret in dotẽ filiarũ,quas ob inopiã publice dotauit ſenatus.

Idem præſtiterunt Athenienſes filijs Ariſtidis, poſt amplißimarum rerum adminiſtrationem, in maxima paupertate defuncti.

Epaminundas dux Thebanorũ tantæ abſtinẽtiæ fuit, ut ĩ ſupellectili eius, præter aẽuũ & ueru unicũ nihil ĩueniretur.

Hannibal ſurgere de nocte ſolitus, ante noctem non requi

* uocabat. eſcebat: crepuſculo demum ad cœnam * uacabat: neq; amplius quàm duobus lectis diſcumbebatur apud eum.

Idem cum ſub Haſdrubale Imperatore militaret pleruq;

* ſacculo. ſuper nudam humum * ſagulo tectus, ſomnos capiebat.

Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem, accepto pane ueſci ſolitum. Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

Maſiniſſam nonageſimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculum ſtantem, uel ambulantem capere ſolitum cibos legimus.

C. Curius, cum uictis ab eo Sabinis, ex ſenatus conſulto ampliaretur ei modus agri, quem conſumati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit: malum ciuem dicens, cui non eſſet id quod cæteris ſatis.

Vniuerſi quoque exercitus notabilis ſæpe fuit continentia, ſicut eius, qui ſub M. Scauro meruit: nanque memoriæ tradidit Scaurus pomiferam arborem, quam in pede caſtrorum fuerat complexa metatio, poſtero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

Auſpicijs Imp. Cæſ. Domitiani Auguſti, Germanico bello quod Iulius ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentiſſima ciuitas, quæ ad ciuilem deſciuerat, cum aduenientе exercitu Cæſaris populationem timeret, quod contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus ſuis amiſerunt ad obſequium redacta ſeptuaginta milia armatorum tradidit ei.

* Lauini9 L. Mumius, qui Corintho capta non Italiam ſolum, ſed

etiam prouinciam tabulis statuisq; exornauit, adeo nihil ex tantis manubijs in suum conuertit, ut filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit. * Lauinij

¶ De iustitia. Caput IIII.

CAmillo Phaliscos obsidenti, ludi magister liberos Phaliscorum tanquam ambulandi causa extra murum eductos, tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessario ciuitatem imperata facturam. Camillus non solum spreuit perfidiam, sed & restrictis post terga manibus magistrum uirgis agendum ad parentes tradidit pueris: adeptus beneficio uictoriam quam fraude non concupierat. Nam Phalisci ob hanc iustitiam sponte ei se dediderunt.

Ad Fabritium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epyrotarum regis peruenit, pollicitusq; est daturum Pyrrho uenenum, si merces sibi in qua operæpretium foret constitueretur. Quo facinore Fabritius egere uictoriam suam non arbitratus, regi medicum detexit: atq; ea fide meruit ut ad appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.

¶ De constantia. Caput V.

CN. Pompeius minantibus directuros pecuniam militibus, quæ in triumpho ferretur, Seruilio & Glaucia cohortantibus ut diuideret eam, ne seditio fieret, affirmauit non triumphaturum se potius, sed moriturum quàm licentiæ militum succumberet. Castigatisq; oratione graui laureatos fasces obiecit, ut ab illorum inciperent direptione, eaq; inuidia redegit eos ad modestiam.

C. Cæsar seditione in tumultu ciuiliũ * armorũ, ac tũ ma* ximè tumentibus animis legionẽ totã exauctorauit ducibus, * armatorum.

ſeditiõis ſecuri pcußis: mox eos quos exauctorauerat ignominiam deprecantes reſtituit, & optimos milites habuit.

Poſthumius conſularis cohortatus ſuos, cum interrogatus eßet à militibus quid imperaret, dixit, ut ſe imitarentur: & arrepto ſigno, hoſtes primus inuaſit: quem ſecuti, uictoriam adepti ſunt.

L. Marcellus cum in manus Gallorum imprudens incidiſſet, circunſpiciendæ regionis, qua euaderet cauſa, equum in orbem flexit: deinde cum omnia eße infeſta uidißet, precatus deos, in medios hoſtes irrupit: quibus inopinata audacia perculſis, ducem quoq; eorum trucidauit: atque ubi ſpes ſalutis uix ſuperfuerat, inde optima retulit ſpolia.

L. Paulus amißo ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo quo fugeret, ſupereße cladi (quanquam non p ipſum contracte) noluit, ſed in eo ſaxo, cui ſe uulneratus acclamauerat, perſedit donec ab hoſtibus oppreßus confoderetur.

Varro collega eius uel maiore conſtantia poſt eandẽ cladem uixit: gratiæq; ei à ſenatu & populo actæ ſunt, quod nõ deſperaßet remp. nõ autẽ uitæ cupiditate, ſed reipub. amore ſe ſuperfuiße reliquo ætatis ſuæ tẽpore approbauit. Nam & barbam capillumq; ſubmiſit: & poſtea nunquã recubans cibum cepit: honoribusq; cum ei deferrentur à pop. renũtiauit dicens: felicioribus magiſtratibus reipublicæ opus eße. * recũbẽs.

Sempro. Tuditanus, & C. Octauius Trib. mil. omnibus fuſis ad Cannas, cum in minoribus circunſiderentur, ſuaſerunt commilitonibus, ut ſtringerent gladios, & per hoſtium præſidia erumperent ſecum, id ſibi eße animi, etiamſi nemini ad erumpendum audacia fuißet, affirmans decunctantibus xij. omnino equitibus uel peditibus, qui comitari ſuſtinu-

erant repertis, incolumes Canusium peruenerunt.

C. Fonteius Crassus in Hispania, cum tribus milibus hominum prædatum profectus, locoq; iniquo circumuentus ab Hasdrubale ad primos tantum ordines relato consilio, incipiente nocte (quo tempore minime expectabatur) per stationes hostium erupit.

P. Decius tribunus militum, bello Samnitico, Cornelio cõsuli iniquis locis deprehenso ab hostibus suasit ut ad occupandum collem, qui in propinquo erat, modicam manum mitteret: seq; ducem his, qui mittebãtur obtulit, auocatus in diuersa hostis emisit consulem. Decium autem cinxit obseditq; illas quoq; angustias nocte eruptione facta, cũ eluctatus esset Decius incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino consule cuius uarie traduntur nomina: alij Laberium: nonnulli * Cædicum: quampluri mi Calphurnium Flammam uocitatum scripserunt. Hic cum demissum in eam uallem uideret exercitum, cuius omnia latera, quæ superiora hostis insiderat, depoposcit & accepit à consule trecentos milites, quos hortatus ut uirtute sua exercitum seruarent, in mediã uallem decucurrit, ad opprimendos eos undiq; descendit hostis, longoq; & aspero prælio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

C. Cæsar aduersus Germanos & regem Ariouistum pugnaturus * confusior animis pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimæ legionis usurum. Quo assecutus est, ut & Decumani tanq̃ præcipuæ fortitudinis testimonio cõcitarentur: & cæteri pudore, ne penes alios gloria uirtutis esset.

* supra fol. 17.

Lacedæmonius quidam nobilis, Philippo denuntiante, multis se prohibiturum, nisi ciuitas sibi traderetur: num inq̃t

& pro patria mori nos prohibebit? Leonidas Lacedæmonius, cũ dicerentur Persæ sagittarum multitudine, nubes esse facturi, fertur dixisse melius in umbra propugnabimus.

C. Aelius prætor urbanus, cum ei ius dicenti picus in capite insedisset, & aruspices respondissent, dimissa ante hostium victoriam fore, necata populum Romanum superiorem, ac Cælium cum familia periturum: auem occidit, qua occisa, nostro exercitu uincente, ipse cum xiiij. Cælijs ex eadem familia in prælio est occisus: hunc quidam non cælium sed Lælium fuisse & Lælios non Cælios perisse credunt.

P. Decius primo pater postea filius, in magistratu se pro republica deuouerunt, admißisq; in hostem equis, adepti uictoriam patriæ contulerunt.

P. Crassus, cum bellum aduersus Aristonicum in Asia gerens, inter Aeliam & Mirinam in hostium copias incidisset, uiuusq; abduceretur, execratus in consule Romano captiuitatem, uirga qua ad equum erat usus * Thraci (à quo tenebatur) oculum eruit, atq; ab eo per dolorem concitato transuerberatus, dedecus seruitutis ut uoluerat effugit.

* Thragis

M. Cato Censorij filius, in acie decidente equo prolapsus cum se recollegisset, animaduertissetq; gladiũ excidisse uagina, ueritus ignominiã rediijt in hostem: ex eoq; aliquot uulneribus recuperato gladio, demum reuersus est ad suos.

Petilini à Pœnis obseßi parentes & liberos propter inopiam eiecerunt: ipsi corijs madefactis & igne siccatis, folijsque arborum & omni genere animalium uitam trahentes, XI. menses obsidionem tollerauerunt.

Hispani cum Fabrescense omnia eadem paßi sunt: nec oppidum Herculeio tradiderunt.

Casilini obsidente Hannibale tantam inopiã perpeßi sunt ut centum denarijs murem uenijsse, proditum memoriæ sit, eiusq́; uenditorem fame perijsse: emptorem autem uixisse: fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

Cizicum cum oppugnaret Mithridates, captiuos eius urbis produxit, ostenditq́; obseßis, arbitratus futurum, ut miseratione suorum compelleret ad deditionem oppidanos: at illi cohortati ad patiendum fortiter mortẽ captiuos, seruare Romanis fidem perseuerauerunt.

Aeginenses cum à Viathotis liberi & coniuges cæderen * Egouiuẽ tur: præoptauerũt spectare supplicia pignorum suorum quã ses. à Romanis deficere.

Numantini ne se dederẽt, fame mori præfixis foribus domum suarum maluerunt.

De effectu & moderatione. Caput VI.

Q. Fabius hortãte filio ut locum idoneum paucorũ iactura caperet. Vis ne inquit, tu ex illis paucis esse.

Xenophon cum equo ueheretur, & pedites iugum quoddam occupare iußißet, unum ex eis obmurmurantem quod diceret, facile tam laboriosa sedentem imperare, desiluit, & gregalem equo imposuit: cursuq́; ipse pedestri ad destinatum iugum contendens, cuius facti ruborem, cum perpeti miles non posset, irridentibus commilitonibus sponte descendit. Xenophontem uix uniuersi perpulerunt, ut conscenderet equum, & laborem suum in necessaria duci * munera reseruaret.

Alexander cum hyeme duceret exercitũ, residẽs ad ignũ recognoscere prætereuntes copias cepit: cumq́; conspexisset

quendam prope exanimatum frigore, considere loco suo iussit: dixitq; ei si in Persis natus esses, in regia sella resedisse tibi capita foret, in Macedonia nato conceditur.

Diuus Augustus Vespasianus, cum quendam adolescentem honeste natum, militiæ inhabilem angustiarum rei familiaris causa * eductum ad longiorem ordinem * rescisset, censu constituto, honesta mißione exauctorauit.

* deductū.
* reiecisset

¶ De uarijs consilijs. Caput VII.

CAEsar dicebat idem esse sibi consilium aduersus hostem, quod plerisq; medicis, contra uitia corporum, fame potius quàm ferro superandi.

* sp:rādi.

Domitius Corbulo dolabra id est operibus, hostem uincendum esse dicebat.

L. Paulus imperatorem senem moribus dicebat esse oportere: significans moderatiora sequenda consilia.

Scipio Aphricanus fertur dixisse, cum eum parū quidam pugnacē dicerēt Imperatorē me mater nō bellatorē peperit.

C. Marius Teutono prouocanti eum & postulanti, ut ꝓdiret. respondit: Si cupidus mortis esset, laqueo eū uitam posse finire: cumq; demonstraret ei gladiatorem contemptæ staturæ & prope exactæ ætatis obiecit ei, dixitq;, si eum superasset cum * uictore congressurum.

Q. Sertorius experimento didicerat se imparem uniuerso Romanorum exercitui, ut barbaros quoq; inconsulte pugnam deposcentes doceret, adductis in conspectum duobus equis, eorum præualido alteri, alteri admodum exili, duos admouit iuuenes similiter electos, robustum & gracilem robustiori imperauit equi exilis uniuersam caudam abrumpere:

gracili autem ualentioris per singulos pilos uellere. Cumque gracili successisset quod imperatum erat ualidissimus cum infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, naturam (inquit) Sertorius Romanorum uirium per hoc uobis exemplum ostendi, milites insuperabiles sunt uniuersos aggredienti, eos lacerabit & carpet qui per partes attentauerit.

Valerius Leninus COS. cum intra castra sua exploratorē hostium deprehendisset, magnamq́; copiarum suarum fidutiam haberet, circunduci eum iußit, terrendiq́; hostis causa, exercitus suos uisendos speculatoribus eorum, quoties uoluissent patere.

Cælius primipilaris, qui in Germania post Valerianam cladē obseßis nostris pro duce fuit, ueritus ne barbari ligna quæ congesta erant uallo admouerent, & castra eius incenderent, simulata lignorum inopia mißis undiq; qui ea furarentur effecit, ut Germani uniuersos truncos amolirentur.

Cn. Scipio bello nauali amphoras pice & teda plenas, in hostium classem iaculatus est: quarum iactus & pondere foret noxius, & diffundendo que continuerant alimentum præstarent incendio.

Hannibal regi Antiocho monstrauit, ut in hostium classem uascula iacularetur uiperis plena: quarum metu perterriti milites, à dimicatione & nauticis ministerijs impedirētur.

Idem fecit iam cedente classe sua Prusias.

Marcus porcius, impetu in classem hostium cū transiluisset, deturbatis ex ea Pœnis eorumq́; armis, & insignibus, inter suos distributis, multas naues hostium, quos sociali habitu fefellerat mersit.

Athenienses, cum subinde à Lacedæmonijs infestarentur,

diebus festis, quos sacros Mineruæ extra urbem celebrabant, omnem quidem colentium imitationem, expreßerunt armis tantum & ueste cælatis: peracto ritu suo nõ statim Athenas reuersi, sed protinus inde raptim acto Lacedæmonem uersus agmine, eo tempore quo minime timebãtur, agrum hostium, quibus subinde prædæ fuerant, ultro depopulati sunt.

Caßius onerarias naues, nõ magni ad alia usus, accẽsas, o portuno uẽto in classem hostiũ misit, & incẽdio eã cõsumpsit.

M. Liuius fuso Hasdrubale hortantibus eum quibusdam ut hostem ad internectionẽ persequeretur, respondit, aliqui et supersint qui de uictoria nostra hostibus nuntient.

Scipio Aphricanus dicere solitus est, hosti non solum dandam esse uiam fugiendi, sed etiam muniendam.

Pericles Atheniensis affirmauit incolumes futuros hostes si deponerent ferrum: eisq; obsecutos conditionibus, uniuersos qui in * sagulis ferreas fibulas habuissent interfici iußit.

* singulis.

Hasdrubal subigendorum Numidarum causa ingressus fines eorum, resistere parantibus, affirmauit ad capiendos se uenisse elephantos, quibus ferax est Numidia: ut hoc permitterẽt poscentibus, securitatem promisit: & ex ea persuasione auocatos adortus sub leges redegit.

Alcetas Lacedæmonius, ut Thebanorum commeatum facilius ex inopinato aggrederetur, in occulto paratis nauibus tanquam unam omnino haberet triremem, uicibus in eã remigem exercebat: quodã deinde tempore oẽs naues in Thebanos transnauigãtes immisit, & cõmeatibus eorũ potitus est.

Ptolomeus aduersus Perdiccam exercitu præualentẽ ipse inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites, ipse

prægressus cum copijs quas habebat effecit, ut puluis quem pecpra excitauerant speciem magni sequentis exercitus moueret, cuius expectatione territum uicit hostem.

Mirodines Atheniensis aduersus Thebanos, equitatu præualentes pugnaturus, in campis suos edocuit manentibus esse spem aliquam salutis: cedentibus autē pernitiosißimū. Qua ratione confirmatis militibus uictoriam consecutus est.

L. Pinarius in Sicilia præsidio Hennæ præpositus, claues portarum, quas penès se habebat, reposcentibus magistratibus Hennensium, quod suspectos eos tanquam transitionem ad Pœnum pararent habebat, petijt unius noctis ad deliberationem spatium: indicatáque militibus fraude Græcorum, cum percepisset ut parati postera die signum expectarent, prima luce aßistentibus militibus redditurum se claues dixit, si idem omnes Hennenses censuissent: ob eam causam uniuersa multitudine conuocata in theatrum, & idem flagitante, manifesta deficiendi uoluntate, signo militibus dato uniuersos Hennenses cecidit.

Iphicrates dux Atheniensium, classem suam hostili habitu instruxit: & ad eos quos suspectos habebat inuectus, cum effuso studio exciperetur, deprehensa eorum perfidia oppi- (dum diripuit. * dirupit.

Tigracus cum edixisset futurum ut ex Volonum numero fortibus libertatem daret, ignauos crucibus afficeret, & quatuor milia ex his (quia segnius pugnauerant) metu pœnæ in quendam munitum collem cecisset, misit qui eis dicerent, totum sibi exercitum Volonum uicisse uideri, quod hostes * fugissent: & sic eos & sua fide & ipsorum metu exolutos recepit. * fuißent.

Hannibal post prælium, quo ingentē cladē ad Trasimenū

Romani acceperunt, cum sex milia hostium, interposita pacti one, in potestatem suam redegisset, socios Latini nominis, benigne in ciuitates suas dimisit: dictitans se Italiæ liberandæ causa bellum gerere: eorumq́; opera aliquot populos in deditionem accepit.

Mago cum Locri obsiderentur à Crispino, claßis nostræ præfecto, diffudit ad Romana castra rumorem, Hannibalem * cæso Marcello ad liberandos obsidione Locros uenire: clã deinde equites emissos iußit à mõtibus, qui in conspectu erãt se ostendere. Quo facto effecit, ut Crispinus Hannibalem adesse ratus, conscenderet naues ac fugeret.

* cæsum.

Scipio Aemilianus ad Numãtiã, omnibus nõ cohortibus tantum, sed centurijs, sagittarios & funditores interposuit.

Pelopidas Thebanus, cum à Thessalis in fugam uersus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberasset, ne sequentibus hostibus idem transitus maneret, nouißimo agmini præcepit, incenderẽt pontem.

Romani cum Campanis equitibus nullo modo pares eẽnt. Q. Neuius Centurio in exercitu Fuluij Flacci PROCOS. excogitauit, ut delectos ex toto exercitu, qui uelocißimi uidebantur, & mediocris staturæ erant * paruulis non amplis, & galericulis gladijsq́;, ac septenis singulos hastis quaternouem circiter pedum armare, eosq́; adiunctos equitibus iuberet usq; ad mœnia prouehi: deinde ibi positis nostris equitibus * incipere inter hostium equitatũ præliari. Quo facto, uehementer & ipsi Campani afflicti sunt & maxime equi eorum: quibus turbatis prona nostris uictoria fuit.

* paruulis

P. Scipio in Lydia cum die ac nocte imbre continuo uexatum exercitum Antiochi uideret, nec homines tantum aut

equos deficere, uerum àrcus quoq; madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est * fratrem ut postero, quamuis religioso die, committeretur prælium: quam sententiam secuta uictoria est. *suos

Catonem uastantem Hispaniam, legati* Ilergetum qui sociorum populus erat, adierunt orauerúntq; auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio socios alienaret, aut diducto exercitu uires minueret, tertiam partem militum cibaria parare, & naues ascendere iußit, dato præcepto, ut cauti uẽtos retro redirent præcedens interim aduentantis auxilij rumor, ut Ilergetum excitauit animos, ita hostium consilia discußit. *Ileigetũ.

C. Cæsar cum in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum esset manus, cáque armorum scientia milites cõficeret, ora oculósque eorum gladijs peti iußit: & sic * aduersam faciem cedere coẽgit. *auersam

Locri, cum à Sempronio Graccho collatis signis urgerentur, uniuersas copias cinxêre plaustris, quæ impleuerant fortißimis uiris, muliebri ueste tectis. Sempronium quoq;, tanq̃ aduersus fœminas, audentius ad obsidendos hostes consurgentem, hi qui in plaustris erant aggreßi fugauerunt. *Vaccei

Eumenes Sardianus ex successoribus Alexandri, in castello quodam clausus, quo exercere equos nõ poterat certis quotidie horis ita suspendebat, ut posterioribus pedibus innixi, prioribus alleuatis, cum naturalem aßistendi appetunt consuetudinem, ad sudorem † uimque crura iactarent. *undiq;

M. Cato, pollicentibus Barbaris duces itinerum, & insuper præsidium, si magna summa eis promitteretur, non dubitauit polliceri: quia aut uictoribus ac spolijs hostilibus poterat dare: aut interfectis exoluebatur promißio.

Q. Maximus transfugere ad hostes uolentē Statiliū nobilā claræ operæ equitē, uocari ad se iußit eiq; excusauit, qđ īnuidia cōmilitonū, uirtutē illius ad id tēpus ignoraßet. Tum donato ei equo, pecuniā insuper largitus obtinuit, ut quem ex cōscientia trepidū accersierat lætū dimitteret. & ex dubio in reliquum nō minus fidentem quam fortem haberet equitem.

Philippus, cum audisset Pythiā quendā bonū pugnatorē, alienatum sibi, quod tres filias inops uix aleret, nec à rege adīuuaretnr, monentibus quibusdā uti eū caueret, quid si inquit partem ægrā corporis haberē, abscīderem potius quā curarem? deinde familiariter secreto elicitum Pythiā, accepta difficultate neceßitatum domesticarū, pecunia instruxit: ac meliorē fideliorēq; habuit, quā habuerat antequam offenderet.

*Q. Sertorius. T. Quintus Crispinus, post infaustam aduersus Pœnos dimicationem, qua collegā Marcellum amiserat, cum cōperisset potitum anulo interfecti Hannibalem literas circa municipia totius Italiæ dimisit, ne crederēt epistolis, si quæ Marcelli anulo obsignatæ perferrentur: munitiōe cōsecutus est ut Selapia & aliæ urbes frustra Hannibalis dolis tentarentur.

Post Cannensem cladē, perculsis ita Romanorū animis, ut pars magna reliquiarū nobilißimis autoribus deserendæ Italiæ iniret cōsilium, Publius Scipio adolescens admodū, impetu facta in eo ipso, in quo talia agitabātur cœtu ꝓnuntiauit, manu se sua interfecturum, nisi qui iurasset nō esse sibi mentem destituendæ reip. Cunq; ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortē ex uni ꝓximis minatus, nisi acciperet sacramentū: illū metu, cæteros etiā exēplo coēgit ad iurandum.

Volscorū castra cū prope à uirgultis syluaq; posita essent, Camillus ea oīa, quæ conceptum ignem, usq; in

uallũ ꝑferre poterãt incẽdit: & ſic aduerſarios exuit caſtris.

P. Craſſus bello ſociali eodem modo prope cum copijs omnibus interceptus eſt.

Q. Metellus in Hiſpania caſtra moturus, cum in agmine milites cõtinerent ſe intra caſtra. Hermocrates detentos eos, poſtero die habilioribus iam ſuis tradidit, bellumq́; confecit.

Milciades cum ingentem Perſarũ multitudinẽ apud Marathonem fudiſſet, Athenienſes, circa gratulationẽ morãtes cõpulit, ut feſtinarent ad opem urbi ferendã, quã Claßis Perſarum petebat. Cumq́; præcucurrißet implesſetq́; mœnia armatis, Purſæ rati ingentem eße numerum Athenienſium, & alio milite apud Marathonẽ pugnatũ, * alium pro muris ſuis opponi, circumactis ex templo nauibus Aſiam repetierunt. * alio

Piſiſtratus Athenienſis, cũ excepißet Megarenſium claſſem, qua illi ad Eleuſin noctu applicuerant, ut operatas cereris ſacro fœminas Athenienſiũ raperent, magnaq́; ædita cæde eorum ultus eßet ſuos, eadem quæ ceperat nauigia Athenienſi milite compleuit, quibuſdam matronis habitu captiuarum in conſpectu locatis. Qua facie decepti Megarenſes tanquam ſuis & cum ſucceßu renauigantibus effuſe obuij inermesq́; rurſus oppreßi ſunt.

Conon dux Athenienſium, uicta claſſe Perſarum apud inſulam Cypron, milites ſuos captiuis armis induit, & ijſdem barbarorũ nauibus ad hoſtem nauigauit in Pamphiliã apud flumen Eurimedonta: Perſæ quia & nauigia & habitũ ſupplantiũ agnoſcerent, nil cauerunt, ſubito itaq; oppreßi eodem die, & nauali & pedeſtri prælio uicti ſunt.

FINIS.

AELIANI

DE INSTRVENDIS ACIEBVS OPVS AD DIVVM HADRIANVM,

à Theodoro Thessalonicense latinũ factum, & Antonio Panormitæ Alphonsi regis præceptori dicatum.

PRAEFATIO.

CIENTIAM Græcis acierum instruendarum solitam Diue Hadriane, quam ab Homeri usq; temporibus sumpsisse initiũ certum est, literis complures mandauerunt autores superiores, qui parum eam quã nos habere in rebus mathematicis credimur, disciplinam tenuere. Quamobrem, pace omnium dixerim, ita persuasus, de hac eadem tractare scientia uolui, ut posteros nostra potius quàm illorum antiquorum præcepta lecturos confiderem, tamen quod Romanam huiuscemodi rei facultatem ac peritiam, ut uerum fatear, ignorarem, diu dubitaui an rem repetere in usumq; reuocare deberem, iam lapsam, desitam, & forsan minime propterea utilem, ob eam doctrinam quam tui Romani inuenere. Sed cum ad diuum Neruam patrem tuum salutandi uisendiq; gratia Formias uenissem, diésque nonnullos apud Frontinum uirum consularem insignem, & rei militaris peritum, diuerterem, intellexi sanè non minus studij ab eo ipso græce impendi quã Romanæ sci-

entiæ militari, atq; ita negligendum, præterea quod de acierum instructione more græcorũ docere nõ cẽsui, ratus scilicet nunq̃ apud Frontinũ posse id studiũ seruari, nisi haud deterius eo genere ordinãdi, qđ Romani exercẽt, haberetur. Formã igitur operis quã notauerã quidẽ aliquãdo literis sed nũq̃ edere ausus sum, propter tuã summam peritiã & uirtutem, qua facile omnes qui copijs unquã imperauerint antecellis, modo perficiendam expoliendamq́; repetij ea cum diligentia, ut præ omnibus ueterum autorum græcorum operibus posset meo iudicio comprobari. Nam dilucide quidem ordinateq́; expositionis ratione futurum ita affirmauerim, ut qui opus hoc legant, longe & plenius poßint doceri & facilius, quã ex ijs quæ antiquiores reliquerunt: sed quanquã hoc ita est, tamen non sine pudore summaq́; retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumq́; bellorũ magistrum atq; imperatorem: haud enim fieri potest quin hæc tenuiora uideantur, si cũ tuis conferri uolueris. At si ut peregrinam scientiam & rationum elegantiusculam quandam legeris commentationem, credo nonnihil capies delectationis, præsertim si in his uel Alexandri Macedonis ingeniũ ac studium militare contempleris. Summas autem & ueluti capita eorum quæ explicantur præposui omnium, ut quando per tuas occupationes minus plura legere liceat, paucis quæ liber continet intelligere posses, & quæ placuerit legere, facile sine ulla iactura temporis inuenires.

PRIMVS omnium quos nouerimus poeta Homerus acierum instruendarum scientiam tenuisse, ac homines ea præditos facultate probasse laudauisseque uidetur. Quale illud de Menestheo carmen le-

*gimus.*Nulla quidē hunc similem mortalem protulit ætas. Ordine qui martis turmas equitemq́; locaret. Et quidem de Homerica disciplina armorū legimus opera Stratoclis, Hermiæ & Frontini nostræ ætatis uiri consularis: sed latius Aeneas genus id instruendi exposuit: qui de tota quoq; re militari satis operum ædidit, quæ Cyneam Thessalum redegisse in breuitatem constat. Pyrrhus etiam Epyrota, quemadmodum copiæ instrui deberent, scripsit: & Alexander eius filius, Clearchus, itemq́; Pausanias, Euangelus & Polybius Megalopolitanus, uir in uario literarum studio delectatus, & Scipioonis familiaris. Ad hæc Eupolemus atq; Iphicrates, Posidonius Stoicus etiam artem instruendarum acierum scripsere, pluresq́; alij, aut prima quædam imbuendi erudimenta ædidere ut Bryon, aut pleniores tractatus quos Topicos à denotatiōe locorum inscripserunt. Verum enumerare omnes qui aliquid de re militari scriptum reliquerunt, longum & superuacuum est: omnium tamen opera legi, & quid de ijs iudicem dicam: omnes fere ita mihi unanimiter scripsisse, quasi docere homines uellent non ignaros, sed satis earum rerum peritos, quas explicare statuerent. Quod igitur nobis incommodum cum primū rei huiuscemodi disciplinam affectaremus, occurrebat ut neq; præceptores nostræ ætatis idoneos haberemus, neque satisfacere poße ueterum illa præcepta putaremus, id pro uiribus enitemur, ne alijs eueniat, committamus: quamobrem quoties minus sententiam nostrā uerbis satis exprimere possumus, adiumento utemur figurarum descriptionis : ut ipse conspectus usu intelligentiæ subueniat. Nusquam tamen antiquorum autorum uocabulis uti omittam: ut qui primus his nostris erudimentis imbuatur, nihil postea peregrinum sibi

sonare arbitretur, cum illorum opera audit. Credo autem neminem fore qui nostra hac uia & ratione institutus, non facile ueterũ quoque omnia poßit opera intelligere. Vtilem omniũ maxime disciplinam hanc eße intelligi ex ijs licet quæ Plato philosophus in eo opere quod edidit de legibus, dißerit. Cretensium enim legum latorem ita leges condidiße affirmat, tanquam homines semper parati eßent ad bellum, atque in procinctu dimicandi consisterent: omnibus nanque inter se urbibus bellum geri, quod non aliquo præcone aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indiceretur. Quod enm ita sit, quæ nam alia eße potest disciplina uel potior, uel humanæ uitæ commodior quàm hæc rei militaris? Initium uero sumendum ab ijs censeo quæ absolutæ ad bellum atque perfacte apparantur, quarum duplices esse copias nouimus: Aut terrestres enim aut nauales. Terrestres quæ terra prælientur, Nauales quæ mari aut fluuijs classe decertent. Sed de instructione naualis ordinis alias, nunc quæ ad tertestrem pertinent expeditionem exponemus Hominum igitur quos ad bellum colligimus numerus ita constat, ut partim bellatores sint, partim imbelles, tantum ad usus neceßarios bellatorum & ministeria accommodati. Bellatores ij sunt qui ad decertandum instruuntur, armisque aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, ut medici, ut tabernarij, ut serui, & cæteri qui exercitum ministerij causa sequãtur. Bellatorum alij pedites, alij uectores. Pedites qui pedibus in terra emittuntur: Vectores qui aliquo ferantur uehiculo: quorum duplex est genus. Nam alij equis, alij elephantis uehuntur, quin etiam qui equo utuntur, seorsum in duas partes distinguuntur quippe qui aut in curribus constent, aut equis ipsis insideant:

hæ sunt uniuersi generis differentiæ. Membrum pedestre atque equestre multiplex est: quod uero in elephantis & curribus uersari proposui, nulla euariat differentia. Pedestris itaque ordo in partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauißimis inter pedites armis uti consueuerunt more Macedonum: & ob eam rem grauis armaturæ dicuntur, ac nomen illud Armati speciale accipiunt. Nam scutum amplius & rotundum gerunt, & hastam longiorem. Velites leuißime omnium armantur, quo circa uel expeditos nuncupari eosdem licuit non loricam induunt, non ocrea muniuntur, non clypeum aut scutum graue gerere soliti sunt: sed telis tantum utuntur aut sagittis, iaculis, lapide aut ex funda, aut ex manu: quo in genere Argili telum ponendum est. Peltatis similis Macedonicæ illi armatura in usu est: sed leuior. Nã & pelta scutum paruum leueq; est, & conti eorum longe sarissis sunt breuiores: deniq; genus id armaturæ locum inter uelites & armatos tenere apertum est, uidelicet grauius quàm uelites, leuius quam armati: quamobrem sunt cõplures quis eos cum uelitibus iungant, & utrosq; uocare uelint leuem armaturam. Equestres copiæ quæ à quadrigis seiungi & per turmas locari debent, modo armandi inter se distant. Pars enim armis tota obsepta est, & hinc cataphratti nomen sortita est pars non tota armis integitur. Cataphrattos igitur intelligi eos uolo, qui non solum sua corpora, sed etiam equos lorica undiq; muniunt. Partis autem non cataphrattæ alij hastati habentur, alij ferentarij. Hastati qui manus conserunt, et cominus hasta decertant, quorum alij scutum gerunt, & inde scutati dicuntur. Alij sine scuto hasta impugnant, qui nomine speciali hastati uocantur, & contati. Ferentarij equites ij

dicuntur,qui eminus solent dimicare: quorum alij iaculis alij arcu utuntur. Iaculantur quos Tarentinos uocamus: Arcu utuntur qui equites sagittarij, & à nonnullis Scythæ etiam uocantur. Tarentinorum duo sunt genera, nam alij longius iaculantur, & ob eam rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini speciali uocabulo. Alij cum semel aut bis iaculum miserunt, quo leuiori utuntur, manus de cætero cum aduersario conserunt, & cominus pugnare incipiunt, non secus quam quos hastatos appellari retulimus. Leues hos nominari solitum est. Ergo Tarentinorum alij Tarentini nomine suo uocantur, qui de longe iaculari consueuerũt, alij leues, qui pugnã cominus subeunt. Exposui genera copiarũ numero ix. armatos, peltatos, uelites, equites, hastatos, equites iaculatores, equites sagittarios, equites cataphrattos, currus, elephantos. Sed cũ phalanx quæq; collegia, præfecturas, ordines, numerumq; idoneũ contineat, atq; etiam uerba sociatur, quæ tum ad præcepta quotidiani exercitij, tum ad prælium ipsum accõmodẽtur, de his singulis doceamus necesse est. Primũ igitur in hac disciplina & præcipuum est ut ex multitudine hominũ quã fusam inordinatamq; acceperimus, idoneos eligamus, & locis conuenientibus instruamus, hoc est decuriemus, & condecuriemus, atq; ut numerum statuamus copiarum, qui modice cõmodæq; ad belli rationem & usum suppeditet, quippe cum & in itinere & in castris & in prælijs ipsis instructum haberi exercitum sit perquantile. Iam sæpius magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus ꝓfligatas legimus. Quãobrem Aeneas ita genus id disciplinæ definit, ut scientia sit bellicæ motionis. Polybius uero scientiam esse inquit, qua homines militari ordini admittantur, decurientur, cõdecurien-

tur, deniq; aptentur & erudiantur ad belli usum & ratione͂. Decuriare igitur est decurias instituere. Est autem decuria numerus hominum, qui à duce uno positione simplici subinde deductus serie cesset uel in octauum uel in duodecimum uel in decimumsextum. Numerus enim decuriæ ad hunc modum à diuersis autoribus datur. Verum in re nobis proposita sexdecim describantur: cum hic numerus tum ad phalangis longitudinem modice habeat, tum, si usus aliquando exigat altitudine͂, uel duplicari in xxxij. & augeatur, uel dimidiari ut in viij. diminuatur, nihil postpositis expeditis militibus esse possit impedimento. Nam siue iacule͂tur siue funda aut arcu uta͂tur, facile suo iactu altitudinem phalangis exuperent. Optimus cuiusq; decuriæ præponi & ductor cæterorum omnium esse debet, qui & decurio, & decanus, & dux, & primus, et præstes nuncupatur. Vltimum decuriæ tergi ductorem uocamus. Totam uero ipsam decuriam, ordinem uersum, & decaniam, nonnulli etiam enomotiam quasi auctorationem à sacramento militari aqpellant. Sed sunt qui enomotiam quartam esse decuriæ partem asserant, præfectumq; enomotarcham præponant. Duas item enomotias dimeriam, quasi bipartita͂ uocant, & principem Dimœritam, ita ut semidecuriam dimeriam quoq; liceat uocitari, & semi decurionem. Dimœritam qui secundus decuriæ est: nam qui proxime decurionem postponitur, substes dicitur, qui uero hunc sequitur, præstes. Item substes qui proximus ab hoc præstite est, ac deinceps in hunc modum præstes substesq; locatur, ut ordo totus ex præstitibus & substitibus positis alternatim conficiatur. Vnde merito decuriam ita quoq; diffiniunt, ut uersus sit ex primis secundisq; pro uirtute institutis, atq; uni decurioni obtempa-

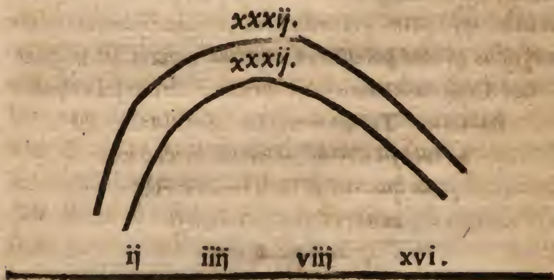
rantibus. Condecuriare est primæ decuriæ secundam ita apponere, ut lateri primi uersus decurionis decurio secundi uersus respondeat: & lateri substitis primi decurionis, substes primus secunde decuriæ, ac deinceps ad hunc modum. Astes uero is dicitur qui ita appositus uiget: uerbi gratia, decurionis primæ decuriæ astes, decurio secundæ decuriæ est: & substitis primæ, substes secundæ, itaq; deinceps: quoties igitur post secundam decuriā tertia & quarta & reliquæ deinceps adijciuntur, talis constructio condecuriatio dicitur: totaq; coagmentatio phalanx siue legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio est, quæ & frons, & facies, & acies, & iugum, & os, & duces, & præstites, & primi, decuriarum uocari solita est. Quantum uero phalangis pone frontem ad tergi usq; ductores porrigitur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum astites, iugare dicitur. Stare per directū in latum præstites substitesq;, uersare uocabulū accipit. Phalanx seorsum in primas summasq; partes duas à fronte per totam sui altitudinem secatur, quarum altera cornu dextrum & caput uocatur, altera cornn leuum & pes dicitur: qua autem longitudo ita secatur, oris & umbilici nomine utimur.

Post armatorum phalangem ponè leuis locatur armatura. Equites uero ab hac loco tertio statuuntur fieri tamen potest ut usus uel secus disponi interdū exigat, quod in progressu operis explicabimus. Nunc quantus armatorum atq; equitum numerus esse debeat, quemadmodum singulos oporteat ordinari, & ordines magna cum celeritate transformari necessitate incūbente cōueniat, & quæ nam disciplina mouendi de singulis ordinibus habeatur, exponemus. Numernm statuere certum copiarum

nulla probabili ratione possumus. Prout enim rem suam quisque plus minusue apparatus desiderare intelligit, ita modum describet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinum transformationem possint occurrere habiliores: Hoc est, quoties phalangis longitudinem, augere, altitudinē diminuere, aut econtrario agere uoluerimus: quamobrem genus numeri illud probamus, quod subinde in partes aequas usque in unitatem posit diuidi: unde autores qui de acierum instructione scripsere, magna ex parte phalangem grauis armaturae numero xvi.mil.ccclxxxiiij.institui censent oportere. Leuis armaturae subduplo eius numeri, itemq; huius subduplo equitū phalangē describunt. Nam xvi.mil. ccclxxxiiij numerus dimidiari subinde usq; in unitatem potest. Formae igitur descriptonisq; gratia hunc ponimus numerum. Vnde fit, ut quoniam decuriam xvi. hominibus constare proposuerimus, M xxiiij. decurias confici necesse sit. Decuriae in ordines digeruntur: quibus singulis uel nomen proprium inditum est: duae namq; decuriae dilochiam, uelut duplarem quandam decuriam siue armaturam constituunt, hominū xxxij. cuius ordinis princeps dilochita duplaris quidam decurio nuncupatur. Quatuor decuriae tetrarchiam, quadruplarem dixerim decuriam faciunt, hominum lxiiij, cui praeest tetrarcha, quadruplaris decurio. Duae quadruplares illae centuriam constituunt hominum c xxviij. decuriarum viij. cuius praefectus Centurio, & à nonnullis ordinarius dicitur. Duae centuriae manipulum reddunt, decuriarum xvi. hominum cc lvi. cui manipularius praeest. Sunt qui genus hoc ordinis cclvi. Xenagiam à mercenario milite uocent, eiusq; principem Xenagum. In hisce singulis cclvi. hominum manipulis homines su-

perordinarij v. habentur: Signifer, Tubicen, Minister, Præco, Tergidux. Quadram habere hunc ordinem formam certum est: longitudine ad xvi. altitudineq; ad totidem. Duo manipuli pentacosiarchiam, cohortem quingentariam cõponũt, hominum dxij. centuriarum xxxij. cuius princeps pentacosiarcha. Tribunus minor. Duæ cohortes quingentariæ mœrarchiam .i. cohortem miliariam faciunt, hominũ M xxiiij. centuriarum lxiiij. cuius præfectus mœrarcha. Tribunus maior, Duæ millenariæ mœros hoc est partem constituunt, hominum ij. mil. xlviij. cuius præfectum mœrarchã à patre, quasi pertarium dicimus, decuriarum cxxviij. Genus hoc ordinis nonnulli telos nuncupauerunt, præfectumq; eius telarcham. Duæ partes phalangarchiam phalangen simplarem consummant hoĩm iiij. mil. c xvi. decuriarum cclvi. cuius præfectus phalangarcha princeps phalangis simplaris dicitur: nonnulli strategiam, id est præturam hunc ordinem uocant, & stra tegum, id est prætorem eius principem nominant. Duæ simplares phalanges duplarem phalangem reddunt hoĩm viij. mil. cxcij. decuriarum dxij. Sunt qui ordinem hunc meros, id est partem appellari uelint, quod modo cornu & alã diximus nominari. Duæ duplares phalanges quadruplarẽ phalãgem coaugmentant, decuriarum M xxiiij. hominum xvi. M. ccclxxxiiij. Sunt itaq; in tota phalange siue legione cornua duo, phalanges simplares quatuor: partes octo: cohortes mil. d xvi. quingentariæ xxxij. manipuli lxiiij. Centuriæ cxxviij. Centuriæ quadruplares cclvi. Decuriæ duplares d xij. Decuriæ Mxxiiij. Optimus quisq; præfectorum phalangum simplarium in prima simplari, hoc est in dextro cornu statuitur: secundus uirtute in secũda, hoc est in leuo cornu locatur, ter-

tius cum secunda in leuam ponitur mediam uersus secturam, quartus cum prima in dextram, hic etiam mediam uersus secturam. Quod cum cum prima & quarta præfectos habeāt, primum uirtute &, quartum, secunda autem & tertia secundum uirtute, & tertium, pares utiq; uirtute suorum principū constant. Nam si in quatuor magnitudinibus insunt proportiones æquales, quod à prima & quarta proueniat, & magnitudine id esse æquale quod fit à secunda & tertia, apertum in disciplinis mathematicis est.

prima igitur & quarta secundam & tertiam æquiparant. Partium quoq; præfecti ita ordinantur, ut primus uirtute in leuo primæ phalangis simplaris statuatur. Secundus in dextro secundæ. tertius in leua tertiæ. Quartus in dextro quartæ, in singulis etiam decurijs quadruplaribus decuriones ita locãtur, ut primæ decuriæ princeps uirtute excellat, quartæ secundum uirtutis locum obtineat, tertiæ tertium, secundæ quartum. Ita enim uirtute pares intra se constent, cum prima primum & quartum uirtute habeat. Secunda autem secundum uirtute & tertium. Item cum in singulis manipulis quatuor decimæ duplares contineantur, hac eadem ratione uel in his ipsis principes ordinemus, ut primæ quadruplaris præfectus in leuo ponatur, & uirtute cæteris sit præstantior. Quartæ leuum teneat cornu & uirtute secundus habeatur. Tertiæ in dextro constituatur, & uirtute sit tertius: Secundæ in leuo locetur quartus uirtutis ratione. Hãc eandem proportionem siue comparationẽ uel in maioribus præfecturis seruabimus.

Phalanx ij.armati præ.ij.præ.iij armati ph.iij.ph.iiij.armati præ.iiij.pi.armati ph.i.

Cornu leuum.		Sectura leua.		Os & umbilicus & media sectura.		Sectura dextra.		Cornu dextrum.
	dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd	
	dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd	
	dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd	
	dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd		dddddddddd	

Velites.

oooooooooo oooooooooo oooooooooo oooooooooo

oooooooooo oooooooooo oooooooooo oooooooooo

Equites.

ʕʕʕʕʕʕʕʕʕʕ ʕʕʕʕʕʕʕʕʕʕ ʕʕʕʕʕʕʕʕʕʕ ʕʕʕʕʕʕʕʕʕʕ

NVnc de interuallis quibus armati inter se distent tum in longum tum in altum agemus. Differentia triplex est interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat. Densatus duo. Constipatus unum. Densatio igitur est cum ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atq; ita per astitem substitẽq; corpus phalangis colligimus: & militem uniuersum facimus tum in longum tum in latum adductiorem. Verũ ita ut recipere poßit immutationem. Constipatio est quoties phalanx per astitem ac substitem arctius sese colligit: quàm modo densari retulimus, adeo ut ob frequentiam militis nulla uel dextrorsus uel sinistrorsus poßit fieri declinatio. Densatur cum phalangem duci in hostes placet imperatori. Constipatur, cum hosti aggredienti resistendum in robore est. Cum ita que frontem phalangis decuriones M xxiiij. cõpleant, ij certe ordinati, cubita quatuor. mil. xcvi. longitudinis occupabũt hoc est, stadia ix. & cubita xcvi. Densati stadia quinq;, cubita xlviij. Constipati stadia occupabunt ij, & semis & cubita xxiiij. Armabitur phalanx scuto & hasta. Scutum optimum quod Macedonicum, æneum, mediocriter cauum, ad octo dodrantum magnitudinem. Hasta nulla cubitis octo breuior, longißima, quæ eatenus sumi potest, quatenus tenere miles & uti facile ualeat. Decuriones utpote duces decuriarũ phalangis, optimos esse omnino conuenit, ita ut statura & uiribus corporis præstantiores cæteris sint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugum phalangem continet uniuersam, & in usu præcipuum est. Vt enim gladius pondere sui ferri posterioris & mole, aciem efficaciorem præstat. Idem in phalange existimandum esse ut pro acie ac oris cuiusdam robore ipse sit ordo decurionum. Pondus autem & molem & magnitudi-

nis additamentum afferat constituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri potest, ut etiam iugum secundū milite constet idoneo. Nam eius quoq; ordinis ista in frontem prominet, & adiuncta priori utilis ex propinquo est, & uel desiderato uel sauciato decurione, secundus se in parte priore constituens, ordinis incolumitatem seruabit. Tertium item iugum & quartum & reliqua deinceps pro uirtute instituemus. ut qui deterior sit ijs subinde posterior collocetur. Macedonica phalanx inexpugnabilis & intoleranda hostibus habita est genere suo instructionis & ordinis. Miles enim armatus uel in duobus cubitis stat quoties dē̄sari imminēs prælium postulat. Sarisse longitudo ad cubita xiiij. quorum duo manus auferunt reliqua xij. prominent. Itaque fit ut secundi suas sarissas super armatos iugi prioris prominentes, ad decem cubita habeant: tertij ad octo, quarti ad sex, quinti ad quatuor, sexti ad duo. Ab his nulla item sarissa primum superat iugum. Quod tum per singulos iugi primi sarissæ quinq; aut sex promineant, species formidolosa existat consentaneum est. Miles item firmus ac robustus constat quinque sexq́; sarißis obseptus, & tot tantisq́; fultus innixusq́; facultatibus commilitonum. Quin etiam post sextum positi sint iugū & si minus sarißis agunt, tamen pondere sui corporis prominentes, augent uires totius phalangis & facultatem, nec fugiendi ullam ducibus & præstitibus relinquunt occasionem, nō nulli hastam posterioris militis longiorem quàm prioris sumi iccirco uoluerunt, ut etiam qui in tertio & quarto iugo locati essent, spiculis suis pari fronte hostem possent excipere. Tergidux superordinarius singulorum ordinum prudens peritusq́; esse debet, qui prouideat & procuret quēadmodum

milites ordinis totius uersent inter sese atq; iugent: & recedentes uel metu, uel aliqua alia causa, prohibeat, & restitui cogat in ordinem: at etiam cum constipandũ sit, compellat militem, cogatq;, si usus exigit, in arctum quam maxime adduci. Ita enim fit ut uires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modo in fronte, uerumetiam in tergo legionis principem & ducem aliquem statui necessarium ducimus. Hæc de decuriatione armatorum phalangis dixisse sufficiat. Nunc de uelite. Instruet imperator suum uelitem pro paratu ex consilio hostium, modo in fronte, modo in dextra, modo in leua, nonnunquam etiam in tergo, uidelicet quemadmodũ res usus que exigit. Nos exempli gratia sic instruimus.

DEcurias quoq; in ordine uelitum statuemus. Mxxiiij uidelicet totidem quot phalanx continet armatorum ut sub prima armatorum decuria prima uelitũ ordinetur, & sub secundam secunda, & deinceps sub singulis singulæ constituantur, non tamen ex xvi. hominibus has instituemus, sed ex viij. ita ut Mxxiiij. decuriæ compleant hominum viij. mil. cxcij. Nomina eorum & ordines ita accipe. Quatuor decurias uelitum systasin, id est constitutionem uocamus, hominũ xxxij. Duas constitutiones pentacontarchiam semicenturiã, dixerim, hominum lxiiij. Duas semicenturias centuriam hominum cxxxviij. Inesse singulis centurijs debent subordinarij quinque, Signifer, Tergidux, Tubicen, Minister, Præco. Duas centurias psilagiã, à ducentis uelitibus, quasi uelitariã, uel expeditariã nominamus, hoĩm cclxvi. Duas uelitarias xenagiã à mercenario milite, uelut mercenariã dicimus, hoĩm d. xij. Duas mercenarias systema, tanq̃ cõstitutoriã appellamus. hoĩm d24 Duas cõstitutorias epixenagiã ceu admercenariã,

hominum ij.mil,xlviij.Duas admercenarias ſtiphus,hominũ iiij mil.xcvi.Duæ ſtiphæ epitagma,uelut additam legionem, decuriarum M xxiiij.hominum viij mil.cxcij. In his quoque ſuperordinarios viij,ineſſe ſolitum eſt,quorum iiij.Epixenagi,hoc eſt duces ſiue principes admercenariæ illius habentur reliqui Syſtematarchæ præficiunt principes ſeu præfecti eius quam conſtitutoriam interpretamur. Iaculatores ſagittarij, & omnes qui aliquo teli genere utantur,utiles ad eam rem eſſe conſtat,ut prælium exordiantur,hoſtem prouocent,feriant ſaucient eminus,& proſternant. Fundant aciem,repellant equitem,cogant aduerſarium procurſantem loco cedere: explorent,perluſtrent quæ loca ſuſpecta,locent inſidias:hi denique & primum certamen ſubeunt,& unà cũ cæteris pugnãt: & quanquam cæteri deſierunt,ipſi perſeuerant in dimicatione:omnino genus hoc militum cum operam præſtet celeriorẽ agatq́; eminus,multa efficere poteſt & præclara.

¶ De acie equeſtri.

EQuitum acies autores ſuperiores aut quadratas, aut parte altera longiores, ut Rhombi cuneiue gerentes ſpeciem tradidere. Sed nemo ſuam fere ſatis expreſſit ſententiam. Quamobrẽ nos deſcriptione etiam figurarum, formas explicabimus acierum ipſas,quo poſſint facilius percipi. Aciebus ad Rhombi ſimilitudinem formatis Theſſalos primos uſos comperimus, qui plurimum equitatu ualuerunt. Iaſone (ut ferunt) autore generis huius aciei, utpote ad omnis uſus uſus accommodatioris: equites enim conſtituti in hac forma, uertere ſeſe in quemuis proſpectũ poſſunt,minimeq́; uel à tergo uel à latere capientur. Quippe cum præſtantiores Rhom-

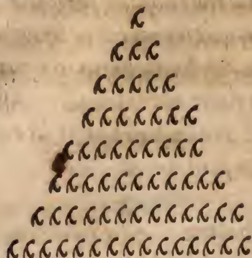
bi latera teneant, & principes angulos regant. Stat enim in priore angulo turmæ ipsius præfectus, in dextro autem & sinistro qui custodes uocantur lateris, statuuntur. In reliquo uero angulo ducem seu ductorem tergi locari solitum est.

Rhombus.

P
X
ccc
ccccc
ccccccc
ccccccccc
ccccccccccccc
cccccccccc
cccccccc
ccccc
ccc
X
D

CVneatis Scythæ utuntur & Thraces. Quin etiã Macedones usi sunt suadente rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratum est, quàm quadratum: ob eam scilicet rem, quod suos principes circumpositos habeat, & fronte exigua constet, & equitandi usum per quodlibet interuallum falcalem præbeat regressum & progressum celeriorem. Quippe quod minus difficiles illos circuitus habeat, quos quadrate acies sortiuntur: quas ser-

Phalanx Cuneata.

uare multis in rebus præstantius. Nam & instructio quoniam per uersus ac iuga ordinetur, occurrit facilior, & principes in hoc uno formandi genere hostem uniuersi aggrediuntur. Optime inter quadratas habentur quæ duplici in longum quàm in altum numero constent. Exempli gratia viij. in longum, quatuor in altum, aut x. in longum, v. altum, quæ numero parte altera longiores consistunt: figura autem seu forma quadræ instituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam respectu suæ latitudinis plures eos habere debet qui per inga ordinentur, quàm eos qui in uersus se porrigant. Nõnulli triplicem esse longitudinis numerum ad altitudinis probant, scilicet ita arbitrantes fore, ut quadra forma efficiatur. Triplicem enim propemodum longitudinem habere ad suorum armorum latitudinem uidemus. Quapropter cum nouẽ in fronte statuant, tres in latum componunt. Haud enim fieri potest, ut equitum multitudo posteriorum eandem præstet utilitatem, quã in pedestribus copijs, ubi scilicet pone remittentes, primorem continent allitudinem. Equitum nanq; omniũ numerus corpus pondusq́; unum consistit. Itaq; fit ut si posteriores prioribus iuncti renitantur, nihil suo impulsu profiti-

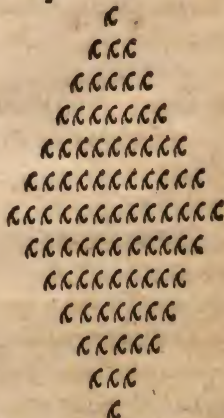
ant. Imò unà cũ alijs labantur, & perturbatis ordinibus grauius suo errore quã uirtute hostium uersentur, necesse sit. Quã obrem ita euenit, ut quoties equestris longitudinis numerus æque & altitudinis constet, numerus ipse quadratus sit. Forma autẽ altitudinis parte altera longior. Ast quoties turmæ forma quadrata est, econtrario euenit, ut equitum numerus parte altera longior existat:

Phalanx Quadrata.

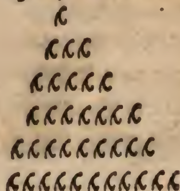
ƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙ
ƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙ
ƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙ
ƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙ
ƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙƙ

RHombi formã omniũ maxime necessariã uenisse in usum creditur, eo quod præ cæteris oĩbus cõstituto præfecto turmæ, eqtes qui in lateribus ordinãtur, nõ ex equo suo illi præfecto iugẽt, sed ita subijciãtur, ut eorũ capita iuxta armos eq præfecti apponãtur. Interuallisq; inter sese iustis eqtestũ dextri tũ leui tũ etiã posteriores discernãtur, ne frequẽtia turbet ordinẽ, cum equi immitiores in ꝓximos sibi equos cõuersi calcitrẽt, & militibus uulnera infligãt. Autores autẽ huius generis aut ita disponũt, ut eqtes & uersent & iugent: aut ita ut uersent quidẽ, sed nõ iugẽt: aut ita ut iugent sed non uersent. Quæ singula quẽadmodũ se habeant dicã. Qui Rhõbos simul & uersare & iugare uoluerunt, medium & maximum iugum turmæ numero impari statuunt: ut xi. aut xiij. aut xv. cui ex parte utraque priore, inquam, posterioreq; adiungunt binario primis illis pauciores: uerbi gratia,

ſi maximũ illud iugũ eqtibus cõſtet xv. addita iuga utrinq; de nis & ternis cõponunt, & quæ itẽ poſt hæc utrinq; adiungũt denis ſingulisq́; conficiunt, atq; ita binario ſubinde paucio res adijciunt, dum ſinguli relanquantur, totáq; turma equi tibus conſummetur cxiij.

RHombum dimidiatum & iam transformatũ in trique trũ, Cuneum ſeu roſtrũ uocamus. Quapropter cunei quoq; forma perinde explicata iã eſt: quod aciei genus cũ ſuũ medium exiens in acutum, & motum facile quorſum uelit ſor tiatur, expedite admodũ uel molẽ poſteriorem ſua cum fron te circũagit, & celeriter poteſt immutari.

ALij ita instruxere, ut equites qui rhombum conficerent, neque uersarent neq; iugarent. Ita enim & conuersiones & transitiones equitum posse facilius fieri existimarunt, cum non ante, non ponè, non à latere quicquam impediret, Statuunt primum præfectum turmæ, mox ad eius utrunque latus adiungunt singulos loco submissore, ut quod dictum iam est, capita iunctorum equorum iuxta armos præpositi equi ordinentur. Et primus ordo qui duo latera rhombi contineat numero impari, xi. equitibus constet, præfecto medio constituto, quinis autem in utranque partem suppositis. Deinde iugi principem post turmæ totius præfectum collocant. Tum in eius partem utranq; simili ratione quaternos subijciunt, ut totius secundi ordinis numerus nouenarius sit binario minor priore: & quasi duo æque distantia latera duobus illis rhombi lateribus primis constituantur. Mox tertium septenario describunt, atq; ita subinde binario diminuentes, in unum usq; deueniunt. Et hæc turma equitibus constat xxxvi Hoc genere Polybius utitur: sed numero hominũ lxiiij. & forma literæ deorsum inuersæ y.

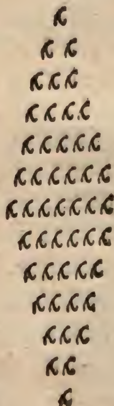
SVnt uæ ex uersantibus quidem, sed non præterea ex iugantibus constẽt, quæ ad hunc modum cõstituũtur. Versu aliquot equitibus instituto, quorum primus præfectus sit turmæ, ultimus autem tergiductor: in eius latus utrunq; uersus alios numero hominum unitate minores disponens: qua eques per interiecta intervalla distat ab equite. Quod si in primo decem sint equites, uterq; appositus nouenis constabit, et tertij octonis, atque ita numerus subinde decrescet, dum in unum deueniat: sic enim fieri potest, ut equites inter se uersent quidem, sed non iugent. Vtile genus quoque id disponendi est ad declinationes, quas agi in utrumlibet latus solitum est.

Turma ex uerſantibus

ATſi turma ex iugātibus quidē, ſed nō ex uerſantibus cōſiſtere debeat, in hūc modū diſpones, mediū & maximū iugū numero cōſtitues ĩpari. Cætera aūt ſubinde p̄ media interualla adiūges quēadmodū in ſuperiore turma ꝓpoſui, atq; ita efficietur, ut turma ex iugantibus tantū conſiſtat.

Turma ex iugantilus

TVrmas uario modo ut etiam leuem armaturam statuimus: aut enim ante phalangem, aut in latere, aut post leuem armaturam: sed nos describendi exempli gratia post leuem locauimus. Et prima aquitibus constet lxiiij. cuius primum iugum equites compleant xv. secundum xiij. tertium xi. & reliqua subinde binario usq; in unum decrescant. Signum is feret qui in secundo iugo à leua principi iugi astat. Omnes turmæ numero lxiiij. statuentur, equites iiij. milia cxvi. Duæ turmæ Epilarchiam hoc est turmam duplarem constituunt, equitum cxxviij. Duæ duplares Tarentinam reddunt, equitũ cclvi. Duæ Tarentinæ magisterium, equitum dxij. Duo magisteria Ephipparchiam duplare magisterium, equitum M xxiiij. Duplicatum duplare magisterium telos, equitũ ij. mil. xlviij. Duplicatum telos, epitagma, id est summam ordinis siue agminis facit, equitum iiij. mil. xcvi. Explicatæ iã sunt uariæ sententiæ ueterum quemadmodum turmæ instruãtur, sed quoniam in his magnam differentiam esse constat, non sine delectu uti debemus, sed quotidianis exercitijs sæpius experiri genera instruendi singula. Itaq; secure in prælijs quod facilius commodiusq; probetur, admittere officium est. Quid enim stultius quàm cum minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perscrutentur, de his tam amplis, tã necessarijs non ante periculum facere accuratißime uelint, quàm certamina subeant. Quod tamen genus turmæ probaueris, id licet & augere numero hominum & minuere.

DE curruum & elephantorum institutione quanquam usus eorum rarus est, tamẽ doctrinæ gratia plenioris exponam nomina quibus autores superiores usos comperio. Duos currus zygarchiam, id est parilem uocant. Duas pari-

les coniugationem. Duas coniugationes epiſzygarchiam, du plarem coniugationem. Duas duplares, harmatarchiam, curulem: Duplicatum curulem, cornu: Duplicatum cornu, phalangem. Pluribus uti phalangibus curruum licet uocabulis iiſdem quæ modo expoſui. Curribus autem ipſis aut expeditis aut falcatis uſos comperimus. In ordine elephantorum qui uni præeſt elephanto, zoarchus ab animalis præfectura uocatus eſt, qui duobus imperat, Therarchus à fera, quaſi ferarius, & conſtitutio talis therarchia, feraria. Qui quatuor dominatur, epitherarchus, duplaris ferarius: & hæc conſtitutio epitherarchia, duplaris feraria. Qui octo præfectus eſt, Ilarcha, hoc eſt turmæ princeps, & conſtitutio iſta ilarchia, turmæ præfectura. Qui ſexdecim præeſt elephantarcha, id eſt elephantorum præfectus: & conſtitutio elephantarchia, præfectura elephantorum: qui triginta duobus imperat, ceratarcha, id eſt cornu præfectus. & cōſtitutio ceratarchia, cornu præfectura. Quod autem ex lxiiij. conſtat, id phalangem uocamus elephantorum, cuius præfectus Elephantarcha uocatus eſt.

GEnera perfectarum copiarum, & nomina conſtitutionum & ordinum exercitus omnia in hunc modum notata animaduertimus. Vocabula de cætero quæ in præceptis uerſantur explicaſſe utile eſt: ut iam pridē milites quid quodque ſignificet certiores facile, quæ per aciem imperantur, intelligere poßint & facere. Eſt quod declinatio appelletur, cuius duplex eſt genus: aut enim in haſtam, aut in ſcutum. Immutationem item dicimus, & conuerſionem, & reuerſionē, & inflexionem. Ad hæc uerſare, iugare. reddere in arrectum euoluere, duplicare. Addo inductionem, dextram deductio-

nem, leuam deductionem. Phalangē transuersam, phalangem arrectā, phalangem obliquā. Intercalationē, præpositionē, impositionē, suppositionē, postpositionē, appositionē. Quid qd'libet eorum significet breuiter exponā. Nec ignoro nō apud omnes autores præcepta eisdem esse nominibus tradita. Declinatio est motio militum singulorū, cum uel in hastā, hoc est dextrorsum sese conuertūt, uel in scutū, hoc est sinistrorsum. Quod cōmode agitur quoties hostes existunt à latere cornu, utiq; superādi aut aduersi itineris gratia, aut ob aliquē usum alium quemadmodū singulis in rebus ostendā. Duplicata autem declinatio partem uersus eandem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. Quæ res immutatio dicitur, & uel in hastam, uel in scutum fieri solita est.

d d

p p

Discrimen duplex notatur immutationis: aut enim ab hostibus aut in hostes immutantur. Quamobrem immutationem ita definiunt, ut prioris aspectus translatio sit in aspectum posteriorē, hoc est tergi aut econtrario. Immutatio igitur ab hoste bis in hastā milite declināte efficitur. In hostē autem bis declinante in scutum fieri assolet. Conuersio est cū densatis copijs per astitem substitemq; totum phalangis corpus tanquā hominē unum uel in hastā uertimus uel in scutum, ita ut circa primum decurionem uelut centrum omnes circūagantur, atq; in locum priorem immutāt, ita aspectū dextrū accipiant singulis substitibus & astitibus loca seruantibus,

ſuo hoc modo.

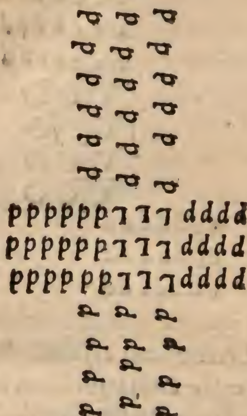
Diſcrimen.

ddddddd
ddddddd
ddddddd
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
ddddddd
ddddddd
ddddddd

REuerſio eſt conuerſionis reſtitutio in eundem locum, quem ante copiæ denſa inſtructione obtinebant, quàm conuerſio fieret. Inflexio eſt militum ex duabus conuerſionibus motio, ita ut locum accipiant poſteriorem.

dddddddd ʁ ʁ ʁ
dddddddd ʁ ʁ ʁ
dddddddd ʁ ʁ ʁ
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
ꝺꝺꝺ
dddddddd ꝺꝺꝺ
dddddddd ꝺꝺꝺ
dddddddd ꝺꝺꝺ

DEflexio est militum ex tribus conuersionibus motio, ita ut si ad hastam agantur, transeant in leuum aspectum: si ad scutum, in dextrum.

VErsare, est singulos sua in decuria è directo decurioni & tergiductori constare æqua inter sese conseruantes interualla. Iugare, est singulos sua in decuria è directo suo astiti stare, seruantes simili modo interualla. Iugant ergo præfecto Primæ decuriæ omnes decuriarum præfecti. Astiti uero primi præfecti astitis cæterorum omnium principum, ac deinceps ad hunc modum. Reddere in arrectum, est militis ora ad primum aspectum restituere. Verbi gratia, si miles aduersus hostes constitutus imperetur declinare in hastam, deinde præcipiatur in arrectum restitui, rursus in hostem conuerti, aduersumq; stare oportebit. Euolutionum duo sunt genera, alterum per decurias, alterum per iuga. Vtrunq; in tres

digeritur species, Macedonicam, Laconicam, Choreum, quæ & persica & Cretensis nominatur. Macedonica est, quæ pri morem phalangis locum commutat, & frontem in tergum aspectumq́; posteriorem tradit. Laconica est, quæ locum pha langis posteriorem commutat, & pari ratione relicto primo re aspectu sumit posteriorem, tergumq́; efficit frontem. Persi ca illa quàm & Cretensem & Choreum diximus nuncupari locum eundem seruat phalangis, militibus singulis cõmutantibus sua loca, ita ut præfectus decuriæ locum tergiductoris accipiat, et tergiductori uicẽ præstet decurionis, fronsq́; ex tergo aspectu posteriori reddatur. Euolutiones per iuga fieri solent quoties cornua transferri ad intercisa siue secturas, et intercisa ad cornua melius est, ut mediæ copiarũ partes corroborentur: et aut dextræ per leuas, aut leuæ per dextras reddantur ualidiores. Qui ne per maiores exercitus partes faciant euolutiones, cauent, hoste propinquo. Per minores or dines eas securius faciunt. Quemadmodum autem euolui oporteat, dicam. Euolutio peruersum, quæ nomen à Macedone accipit, fieri solet: cum decurio locum immutat, et postpositi omnes conuersi de hasta sequuntur, interuallisq́; iisdem seruatis, consistunt per ordinem. Genus laconicum agitur, cum decurio immutatus de hasta uniuersam decuriam transfert: et locum sibi parem alium accipit, et reliqui omnes sectantes recto se constituunt ordine et aptant, aut cũ tergiductore immutant. Primus subsistens conuersus de hasta, ante [illegible]ctorem se collocat: cæteriq́; omnes sectantes, alter sese præ altero ponit, donec præfectus decuriæ primus constituatur. Choreus ita fit, ut decurio de hasta mutatus decuriam antecedat, & cæteri omnes sequantur, dum ipse præfectus locum tergiducto-

ris accipiat,& tergiductor præfecti: Ita per decurias euolui solitum est. Quo eodem more per iuga quoq; euoluimus, quoties per ordinem euoluendum sit, ut quilibet ordo aut locum seruans eundem euoluat, aut dextrorsum sinistrorsumue trāseat. Nihilo enim secus quam modo retulimus agi oportebit. Duplicādi duo sunt genera: aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrunq; uel numero fit, uel loco. Numero duplicabitur longitudo, si quæ M xxiiij. militibus constant, M Mxlviij. reddatur, insertis & substitibus altitudinis in militum interualla eodem quem longitudo occupat loco. Quod facimus quoties densare longitudinem placet. At ubi restituere placuit, euoluere sua in loca iubemus eos quos inseruimus longitudini. Sed sunt qui genus hoc duplicandi improbent, præsertim hoste propinqno, expeditasq; copias atque etiam equites cornibus iungi. Itaque speciem dari duplicationis sine duplicaudi accessione censeant. Duplicanda est longitudo, quoties aut superare cornu hostium uolumus, aut ne nostrum superetur, caucmus. Altitudinem duplicare solemus, uel addita secunda decuria primæ, ita ut secundæ præfectus pone primæ præfectum proximus collocetur: secundus secundæ, quartus primæ constituatur, & tertius secundæ, sextus primæ ordinetur: ac deinceps ad hunc modum, ut tota secunda decuria primæ inseratur & quartæ simili ratione in tertiam: & omnes numero pares decuriæ in impares, uel his eisdem decurijs paribus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplicanda est altitudo, aut numero eodem seruato, milites sese longius porrigent, quatenus sui uersum & spacium altitudinis duplicent. Cum autem restitui oportuerit, aut interiectos adiunctosue tergo milites illos in suas decurias re-

mus aut ſpacia coartabimus, quæ ĩteruallo auximus laxiore.

TRanſuerſa eſt phalanx, quæ longitudine multo productiore conſtat quàm altitudine. Arrecta eſt, quæ per cornuprogreditur, longe productiore altitudine conſtans quàm longitudine, omninoq; plus longitudinis quàm altitudinis habeat: oblongum id conſueuimus nominare. Arrectum uero è directo, quod plus altitudinis quàm longitudinis habeat: quo circa phalangem quoq; interpretari licet his eiſdem nominibus. Obliqua eſt, quæ alterum cornu quod libuerit propinquum obijciens hoſtibus, eoq́; decertans, alterum ſemotius teneat manens aggrediendi oportunitatem. Intercalatio eſt, cum interuallis præpoſiti militis inſerimus per directum aliquos ex his, quos poſtponi placuerat. Præpoſitio eſt, cum uel ex utraq; parte aciei, uel ex altera tantum, fronti præponimus aliquos ratione auxilij. Impoſitio eſt cum leuem armaturam interuallis alternatim phalangis totius inſerimus. Poſtpoſitio ſeu ſubiectio eſt, cum leuem armaturam phalangi ĩncuruæ poſtponimus, ita ut forma omnium copiarum portæ triplicis ſpeciem præ ſe ferat.

SEquitur ut quemadmodum ordines conuerti ex ſuo loco, ſuæq́; inſtructioni reſtitui debent, doceamus. Cum itaq; ordines conuerti in haſtam aſſueſcere uolumus, præcipitur decuriam dextri extremi quieſcere. Cæteras omnes per ſingulas declinare in haſtam, dextrorſumq́; procedere, tum reddere in arrectam: Deinde iuga poſteriora colligere, atq; ita denſato milite conuerti in haſtam. Quo facto, ſi reſtitui ſuũ ĩn locum placuerit, uidemur immutari ad ſcutum, hoc eſt quẽcunq; in locũ uergere auerſum, tũ ordinem totũ reuerti, hoc eſt quẽadmodũ milite obdẽſato cõuerſus ſpectauit dextrorſum

ita totum transferri in locum unde conuerti inceperat. Mox decuriones quiescant, reliqui procedant per iuga. Deinde immutetur ut uergant quorsum principio spectabant: tum decuria dextri extremi quiescat: Hæc enim suum iam obtinet locum. Reliquæ omnes ad scutum declinent, & procedentes restituantur. Ad postremum sursum præcipitur. Itaque suum quisque recipit locum & seruat. At si conuertere ordinem ad scutum uelimus, præcipitur decuriam leui extremi quiescere, reliquos omnes declinare in scutum, sinistrorsumq; procedere, tum reddere in arrectum: Deinde iuga posteriora colligere, mox ad scutum conuerti, ut iam actum sit quod uoluerimus: hinc si restituere placet, non secus quã illos in hastam conuersos restituemus. Quippe qui rursus quenq; in hastam immutari præcipiamus, deinde ordinem reuerti, mox decuriones quiescere, & reliquos omnes procedere per iuga, tũ immutari: postmodum decuriam leui extremi quiescere, utpote suum iam locum obtinentem: reliquas declinantes in hastam procedere, dum iusta recipiant interualla: ad postremum reddere in arrectum, atq; ita omnes suum locum recipißet. Si autem inflectere ad hastam placuerit, duas simul conuersiones ordinis faciemus: Itaq; efficietur, ut decuriones à conspectu aduerso in aduersum per ordines immutationẽ transeant. At cum restituere uolumus, præcipitur item ad hastam inflectere, hoc est duas item conuersiones ibidem ordinibus dare. Ita enim fit, ut eodẽ spectent decuriones, quorsum principio constituti spectabant, antequam ulla inflexio fieret. Hæc cum fecerimus, decuriones quiescere præcipiemus, reliquos immutatos iuga relaxare posteriora, tũ rursus metari, & ordinis postremã decuriam dextram quiescere: Iam enim hæc suum

in locum restituta est: reliquos declinare in scutum, procedere & suis interuallis restitui, mox reddere in arrectum. Itaque *ordines primum suumq; locum recipient. Sed si inflectere ad scutum uelimus, præceptis utemur contrarijs: hoc est, bis inflecti in scutum: quo facto, restitutionẽ agemus: quod ex his quæ modo exposui apertum iam est. Deflexio agitur, cum ordinem ter partem uersus eandem conuertimus, hoc est, aut in hastam, aut in scutum: facit porro inflexio in hastam, ut militum ora transferantur à parte primore ad posteriorem. Deflexio autem facit, ut à primore uel ad leuam deueniant, uel ad dextram: nam si ad hastam deflectitur in leuam transfertur si ad scutum in dextram. Si phalangem densari cornu uersus dextrum placuerit, præcipiemus decuriam cornu dextri quiescere, reliquas autem declinari in hastam, atq; in dextram colligere. tum reddere in arrectum. & iuga posteriora colligere. Cum autem restituere libet, quiescere decuriones, reliquos immutari, & iuga relaxare posteriora. Deinde rursus mutari, mox decuriam cornu dextri quiescere. Iam enim restitutum in dextro est, reliqui ad scutum declinare, suosq; duces sequantur, & primis interuallis receptis reddant in arrectum. Si autem cornu uersus sinistrum densari phalangem libuerit, præceptis econtrario utemur. Mediam item phalangem si densari placuerit, præcipiemus dextram duplarẽ phalangem declinare ad scutum, leuam ad hastam, tum procedere mediam uersus phalangem, mox omnes reddere in arrectũ iugaq; posteriora colligere. At si phalangem primis instituere locis uelimus, præcipitur immutari, & per iuga procedere, excepto primo: tum omnes rursus mutari, & dextram duplarem phalangem declinare in hastam, leuam autem in scu-*

tum: mox sectari suos ductores, donec ad prima deueniat interualla. Deinde reddere in arrectum. Sed quoties immutatur si per densationem agitur, erecta teneri spicula omnia, ne impediant, conuenit. Iis eisdem exercitijs ac praeceptis leuis quoque armatura instituenda erudiendaq; est. Sunt certe praecepta haec Immutationum, Conuersionum, Inflectionum, Euolutionum, & Restitutionum utilia ad subitos hostium superuentus, quos uel à latere uel à fronte intulerit. Macedonicam euolutionem Macedones inuenisse proditum est. Laconicam ad Lacedæmonios referunt autores, quo circa ita nuncupari meruerunt. Philippum tamen qui Macedonum imperium auxit, & Græcis apud Cheroneam profligatis, græciæ imperauit, ac eius filium Alexandrum, qui breui Asiam in suam ditionem redegit, Macedonicam neglexisse euolutionem legimus, ut nisi summa utendi neceßitas cogeret, nunquam uterentur. Laconicæ usu utrunq; aduersarios deuicisse ferunt. Datur enim Macedonicæ uitio, quod hoste repente à tergo superueniente, non sine magna turbatione ageretur. Nam cum posteriores conuerterent sese in locum priorem, & rem haud quaquam fugæ dißimilem facerent, hostes audaciores reddebantur: & iam milites qui ita euoluissent, deterrere ac perse qui poterant. Laconica certe econtrario agit. Vbi enim duces unà cum sequente milite uerterunt sese obuios in hostem à tergo superuenientem, terrorem inferre nimirum possunt & turbationem. Sed assuefaciendæ sunt copiæ, tam pedestres quã equestres, partim uoce, partim signis, quæ uisu percipi ualeãt ut rem apte ac oportune, quam quisq; exigat usus, poßint expedire. Nõnulla etiam tuba præcipi conuenit. Ita enim pleni us oĩa ministrabuntur. Certiora sunt ea quæ uoce indicãtur,

nisi quid sit impedimento. Sed tranquilliora, quæ signis mandentur, uidelicet cum res nulla est quæ obstet atq; obscuret. Vox autem percipi interdum non potest, aut propter armorum sonitum, aut propter equorum transitum & hinnitũ, aut propter impedimentorum tumultum, & totius multitudinis strepitum. Signa quoq; multis rationibus obliterari possunt ac euanescere. nam & craßitudine aëris, & puluere excito, & ymbre, & solis splendore opposito. Ad hæc locorũ inæqualitate & frequentia arborũ. Adde quod interdum fieri nõ potest, ut signum ad unumquenq; usum præparemus, cum longe plura poßint occurrere, quam quibus assuefacti sint milites. Quãuis autẽ rebus quidnã cõsueti signi afferatur. Nõ tamẽ cõcidi ita potest, ut præceptũ simul & uocis & signi icertũ sit

¶ De itineribus.

NVnc de itineribus dicam, si ante quot modis expediri solet iter, diffiniam. Itinerũ aliud arrecta inductio est: aliud deductio, aut dextra, aut leua- & aut simplici, aut duplici latere, aut triplici aut quadruplici agminis ꝓcedetur. Simplici, cũ ex parte una aduersariũ aggressurum suspicamur: duplici cũ ex duabus: triplici, cũ ex tribus: quadruplici cũ undiq;. Vnde fit ut iter aut simplici phalange agatur, aut duplici, aut triplici, aut quadruplici. Arrecta inductio est, cũ ordo ordinẽ seqtur. Verbi gratia: cũ uel Xenagia præcedẽte reliquæ sequũtur xenagiæ: uel quadruplarẽ decuriã reliquæ ordinatim sectãtur. Itẽq; agitur per cornu altitudine lõge ꝓductiore quã longitudine: nec pluribus quã duabus decurijs, hoĩbus denis cõpositis, cõstet ordo. Huic opponitur genus aciei qđ Cœlẽbolũ quasi rostrũ cauũ noĩamus: qđ ita instruitur, ut duplicatæ phalãgis præcedẽtiã cornua iter se distẽt,

ſequentia iungantur, ad formam literæ v. ſicut deſcriptio oſtendit. Quæ ut primos diſiectos, ita iunctos inter ſe habet ultimos. Cum enim arrecta illa inductio medium aduerſarioruũ petat, habet incauum roſtrum in promptu, ut ſolnta coniunctione extremorum impetum copiarum primarum fruſtretur, lateraq́; inuadat arrectæ inductionis inimici. Quin etiã triplex phalanx obijci huic eidem generi ita poteſt, ut una alterius cornu impugnet, ſecunda reliquũ cornu aggrediatur, media & tertia impetum maneat & conflictum.

Arrecta inductio.

p p

p p p p p p p p p p

p p p p p p p p p p

p p p p p p p p p p

p p p p p p p p p p

p p p p p p p p p p

p p p p p p p d

DEductio est, cum phalanx suos duces, hoc est decuriones aut parte dextra habet deducentes, quæ dextra deductio dicitur: aut leua, quæ deductio leua nuncupatur: nõ item per decuriam, sed per iuga ambulans, cornu præposito & latere instructa, aut duplici, aut triplici, aut etiam quadruplici, prout hostem existimet aggressurũ. Sed quasi utraque phalangis pars suo latere conflictum ineat primum, ita describatur, ut longitudinem triplicem quàm altitudinem habeat. Frons enim X. altitudo tribus constat hominibus. Quãobrem miles non tantum ex directo, uerumetiam ex latere aggressus, conflictum tum excipere, tum inferre, nimirũ per exercitationem debet condiscere.

Arrecta deductio leua		*Arrecta deductio dextra.*	
	ddd	ddd	
	ddd	ddd	
F	ddd	ddd	F
r	ddd	ddd	r
o	ddd	ddd	o
n	ddd	ddd	n
s	ddd	ddd	s
	ddd	ddd	
	ddd	ddd	
	ddd	ddd	

PHalanx quæ antistomus, à duplici frontis seu oris obiectu, quasi occeps uocata est, ita instruitur, ut medij tergis inter sese oppositis constent: extremi autem confligant cũ aduersarijs. Perutilis hæc pedestribus copijs est, cum aduersus largam hostium equestrem copiã dimicant: melius enim

resistunt circumuentioni & multiplici equitũ inuasioni. Valet hoc instruendi genus potissimum contra barbaros, qui loca Histro amni uicina incolunt : quos amphippos cognominant, à mutatione equorum: ex alijs enim equis in alios transilire consueuerunt. Equestres, quæ opponuntur copiæ, forma constantes quadrata, in ordines duos parte altera longiores, pro usus necessitate diuisæ sunt, ut totidem membris phalangis peditum bipartitæ obijciantur.

Phalanx Occeps.

frons

f
r
o
n
s

Phalanx amphistomus, nomen à duplici fronte siue ore in lateribus instituto acceperat. ita ut latericeps quædam & anceps posset nominari. Similis superiori occipiti est præterq̃ quod illa suis extremis decertat, hæc suis lateribus dimicat. Cætera uero quæ de superiore exposui, huic quoq; cõueniunt: omnia hastis longioribus, tam hæc quàm superior illa pugnat more Alanorum & Sauromatarum. Spectat decuriarum dimidiũ in partẽ priorem, reliqui cõuersi sunt in posteriorẽ, ita ut dimidiati milites oppositis inter se tergis prælientur fronte duplici, ad altera priore, quã decuriones con-

ficiant: altera posteriore, quàm tergiductores: cum etiam in duplarem phalangem copiæ diuidi possunt, ut frons prior altera constituatur phalange, posterior altera constet.

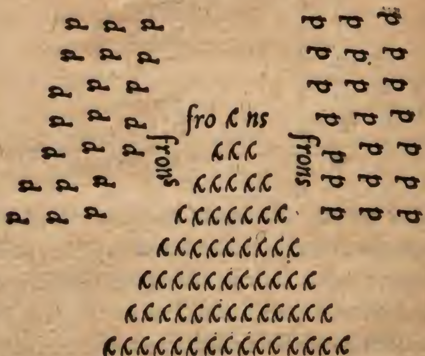
Phalanx anceps.

ĸĸ	frons	pp	dd	frons	ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ
ĸĸ		pp	dd		ĸĸ

PHalanx duplaris antistomus hoc est occeps nuncupatur, quæ suos duces nõ extra per deductiones, sed intus aduersos inter se positos habeat, tergi autem ductores extra uidelicet in dextram leuamq; deductionem distinctos. Forma hæc instrui solet, quoties aduersarij equites forma rostri aggrediuntur. Cum enim rostrum exeat in mucronem, ducesq; sequentes de latere habeat, tentantesq; frontem copiarum pedestrium rumpere, ne id eueniat duces peditum in medio stãt, ut impetum aduersariorum uel impediant, uel re infecta faciant præterire. Qui enim rostro instructi aggrediuntur, ea spe sunt, ut medios aciei profligant omnesq; turbent copias. Quod cũ principes copiarũ pedestriũ intelligant, utraq; ex parte sese ueluti murũ cõstituant, & paulo inter se distantes, uergentesq; ad locũ penitiorẽ, impetũ irritum reddũt aduersariorum. Genus id instruendi equestre quod rostrũ dicimus,

Philippum regem Macedonum, inuenisse scribitur. Præponere ille strenuos omnes solebat, ut eorum uirtute miles quoque deterior contineretur. opusq; unà cum præstantioribus prosequeretur more spiculi aut ensis, cuius acie pro sua soliditate suoq; acumine facile transigente, reliquum etiam ferrũ quantumquam hebes, non sine efficacia penetraret.

Phalanx duplaris occeps.

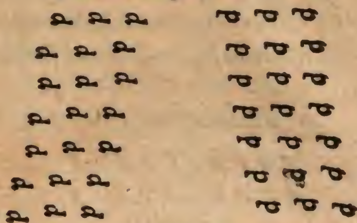

Rostrum equestre.

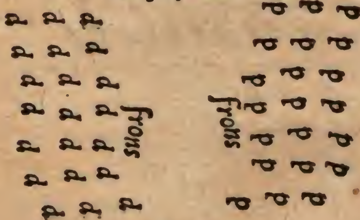
PHalanx duplaris Peristomus seu Amphistomus, id est, latericeps siue anceps illa est, cuius partes per deductionem cornu præposito oblique procedant, & dextra habeat & leua tergiductores intus. Cum enim aduersa acies quadra diuidat se in duo obliqua cornua, dextrum & sinistrũ, cupiẽs aciem hostium similem circumuenire, in duplicem mobilem phalangem sese afformant, & partem sui alteram in leuũ dirigunt cornu, alterã uertunt in dextrum. Vnde nomen peristomi, hoc est latericipitis, genus id accipit. Quippe quod la-

tere suo utroque frontem spectantem in hostem habeat.

Phalanx duplaris latericeps.

Amphistomus.

Similiceps.

PHalanx homœostomus, à similitudine oris seu frõtis nominata, quàm similicipitem appellarim, ita fit, ut decuriam perfectam, hoc est hominum xvi. mouentẽ in hostem sequatur alia similis: unde Homœostomus dicta est. Nã & qui sequuntur simili fronte & forma comitãtur. Opponitur huic generi aciei, quod plintheum à latere uocant: quem si placet laterulum dices. Ordinatur id genus tam forma quam numero æquilaterum. Forma inquam cum undiq; æqualibus constet spacijs. Numero autem quot hominibus longitudo cõponatur, totidem etiam altitudo. In hoc eodem ordinis genere omnix latere armatos apponi solitum est, nullo uel sagitta-

rio uel funditore adiuncto. Cōficitur hic laterulus ex duabus dimœrijs: decuriæ nanq; dimidiū dimœriam dicimus. Cum enim decuria sex costare hoībus debeat, dimœria octo cōstat. Bipartita id interpretetur si placet, quo ad melius uocabulū inuenerimus.

Phalanx similiceps.

p p p p p p p p p

p p p p p p p p p

Frons.

p p p p p p p p p

p p p p p p p p p

Frons.

d d d d d d d

d d d d d

d d d d d

d d d d d

d d d d d

d d d d d

d d d d d

Laterulus.

PHalanx duplaris Homœostomus est, cum partes æquali progredientes itinere, aut in dextra deductione ambæ continent suos duces, aut in leua.

Duplaris similiceps.

d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d
d d d	d d d

PHalanx Heterostomus à frontis diuersitate appellata, quàm Versipicem dixerim, ita instruitur, ut ambulans per inductionē duces ordinis præcedentis habeat, ut sit in dextra deductione, sequentes autem in leua, ita ut ordines alternata principum locatione procedant, Nullns enim eodem latere suos continet principes quo antecedens.

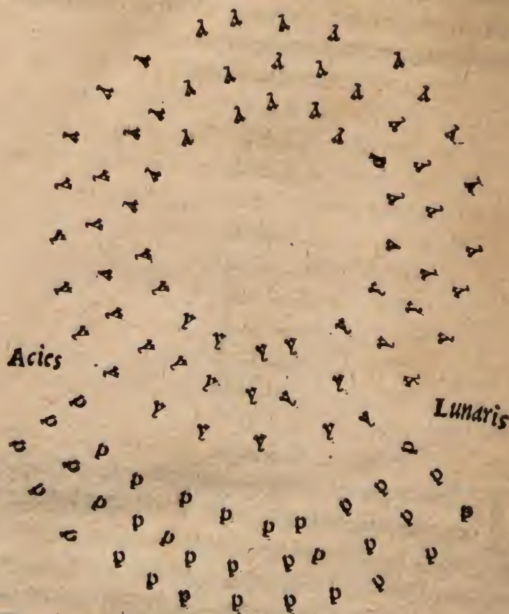
Phalanx uersiceps.

d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d
d d d d

TVrmam quæ ad speciem oui instruitur Ileon Thessalus excogitarat, unde Ile uocata est, suosq; Thessalos eo ipso genere instruendi exercuit. Vtile hoc est cū singulis suis angulis singulos habeat principes. Primum Ilarchā, hoc est turmæ præfectum, ultimum tergiductorem, utrinq; autem lateris custodes. Opponitur huic acies, quæ forma lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, ducesque suis in cornibus habeat, & suis brachijs circumuenire aduersas equitum copias tentet Quamobrem ille more Tarentinorum à lōge iaculantur, circularem retorquētes accessum & turbātes.

Tarentinos iaculatores appello, sicut inter initia operis dictum est, à Tarento Calabriæ oppido, cuius eqtes paruo quodam iaculo uti consueuerunt.

Turma ad oui speciem.

TVrma parte altera longior duplici altitudine constat, quàm longitudine. Vtilis hæc multifariam est, quippe quæ poßit decipere aduersarios quasi paucos contineat milites, quoniam non multum latitudinis occupet, & rumpere facile pro sua densitate & impetu aciem aduersam. Apta etiã

est ut sensim per locorum angustias transeat. Opponitur ei pedestris acies quæ transuersa phalanx uocata est: Porrigit enim se longius, ut etiam si interrumpatur, exigua sit quæ rũpitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hæreat, sed in uacuum breui efferatur. Hæc enim causa est, cũ multiplicem ad suam altitudinem habeat longitudinem.

Turma parte altera longior.

yyy
yyy
yyy
yyy
yyy
yyy
yyy
yyy
yyy

Frons.

dddddddddddddd
dddddddddddddd

Phalanx transuersa.

EST & *altera turma oui similitudinem gerens de qua nihil amplius dici potest, quam ita esse compositam, ut uerset quidem, sed non iuget. Nam eius usum commoditatẽque superius exposuimus. Ergo genus id inuentum ab Ileone Thessalo, mandatum post exercitationi ab Iasone Medeæ marito. Tutum etiam & percommodum esse cum undiq; custodiatur decurione, tergiductore, custodibus lateris, apertũ iam est. Constat hæc turma ex equitibus sagittarijs more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedestris quæ*

picampius emprosthia dicitur, id est inflexa antica, ob eam rem, quia ductis cornibus in partem priorem in sinum se circũagit, flexumq; imitatur. Fraudẽ hæc in sagittarios equites ita emolitur. ut uel egressos & cominus dimicantes suos sua complectitur sinu & circumueniat: uel cornibus suis perturbet illorum robur & frangat: atq; ita medio milite alacrio-re poßit euincere.

Turma ad cui speciem.

dddd dddd
dddd Frons. dddd
dddd dddd
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d

Phalanx inflexa Antica.

CVm etiam genus habetur phalangis quæ Epicampius opisthia dicitur, econtrario quàm superior informata. Cum enim illa ante se flectat, hæc sua cornua in partem ducens posteriorem, itaq; ut illa antica, si hæc postica nominetur. Vtilis ea quoq; ad fraudem est: quippe quæ parte media patens paucos qui præcedant ostendat, multos autem qui pone subsequantur habeat: ut si conflictum tolerarint superarintque, satis sit: sin minus, facile ad utranq; suorum partem recurrere, iungiq; maiori ordini ualeant. Quæ autem contra id genus opponitur, incurua ob id appellata est, quoniam in portionem flectitur orbis. Studet hic suas copias paruas esse ostendere frontis incuruæ ratione. Quippe cum omnia quæ in orbem globumue formantur, parua suo quidē ambitu esse uideantur: quanquam si explicentur, in duplum se porrigunt quod liquidum in columnis est, quæ cum in orbem se colligāt, undecunq; aspitiantur, dimidium sui tantum patere patiuntur, reliquum penitus occultant. Est autem optimum instruendi artificium, ut plus inferas aduersarijs copiarum, quā primo aspectu ostendas.

Inflexa postica.

dddd dddd
dddd dddd
d dd d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d

Frons.

d d d d
d d d d d d d
d d d d d d
d d d d d d d d
d d d d d
d d d d d
d d d d d
d d d d d d
d d d d d d

Phalanx incurua.

EQuestris phalãx quadrata & si forma seu figura quadra instruitur, tamen non numero quoq; aptatur quadro. Haud enim in quadratis numerum certo modo describimus. Sed licet etiam duplicem ad altitudinem reddere longitudinem, uidelicet pro usu imperatoris. Persæ potißimum forma hac usi sunt, & Siculi, & Græcorum complures, cum & facilem esse instructum animaduerterent, & usum commodiorem. Opponitur ei phalanx pedestris quod rostrũ uocamus ita instructa, ut latera omnia armatis cõposita habeat. Trãslata hæc forma ab equestribus rostris est. Verum in ordine equestri unus in monte primore satis sit. At in pedestri non

unus occursioni hostium sufficit, sed tres propugnent necesse est. Sic Epaminondas Thebanus imperator, cum apud Leuctram aduersus Lacedæmonios decertaret, constipatis in rostrum copijs, ingentem exercitum profligauit. Effici genus instruendi hoc solet, quoties duplaris antistomus, hoc est anceps illa sua cornua priora coniungit, posteriora sciungit, ad formam literæ V deorsum inuersæ Λ.

Phalanx quadrata equestris.

y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y

Frons.

d d
d d
d d d d d
d d d
d d d d d
d d d d d
d d d
d d d
d d d
d d d
d d
d
d d d d
d
d d d d
d d

Roſtrum pedeſtre.

GEnus quod Pleſium parte altera longius appellamus, multiplici longitudine quàm altitudine conſtare, & omni ex latere armatis componi ſagittarijs ac funditoribus conſtitutis in medio, ſolitum eſt. Qui contra eiuſmodi formã præliantur, genus phalangis quam implexam uocamus obijciunt, ut ſuæ formæ inæqualitate prouocent Pleſium aduerſum impetum facere, in eos qui prominent, atq; ita reſoluere denſam Pleſij inſtructionem. Et quidẽ decuriões implexæ phalangis duces aduerſos obſeruant, ut ſi denſa acie illi agant, ipſi duoq; denſa excipiant. Sin illi reſoluantur, ipſi etiam diuiſi occurrant.

Phalanx implexa.

Plesium.

Frons.

ſr d d d d d d d d d d d d ſr

o d o o o o o o o o o o p o

n d o o o o o o o o o o p n

s p p p p p p p p p p p p s

Frons.

PHalangis circumuentio eſt, cum cornu utrunq; ſuperat aduerſarios, hoc eſt excedit, & quaſi complectitur.

Circumuentio phalangis.

p pppppppppppppppp p
p ppppppppppppppp p
d p p p
p p p p
p dppppppppppppp p p
p dpppppppppppp p

ALterius cornu circumuentio eſt, cum altero cornu hoſtem ſuperamus. Vnde fit ut qui ſua phalange ſuperat idem etiam cornu ſuperet aduerſarium: qui autem cornu ſuperat, non præterea idem phalange ſuperet. Fieri enim poteſt ut etiam paucioribus copijs hoſtem ſuperes tuo cornu & complectaris.

p p pppppppppppppp
p ppppppppppppppp
p p
p p ddddddd
p p ddddddd

Circumuentio alterius cornu.

EXtenuatio eſt cum altitudo phalangis contrahitur, ut ex xvi. quibus conſtat hoībus redigatur in pauceores.

IMpedimenta haberi in primis necessarium est, & ducem ijs constituere probum conuenit. Modis quinque possunt duci impedimenta. Aut enim præcedent copias omnes, aut sequentur, aut in alterutro latere constituentur, aut in medio copiarum claudentur. Ponentur ante phalangem, si hostilem agrum ingredieris. Post phalangem, si latera metuis. Intra phalangem, si planum agmen placuerit ducere.

POstremo præcepta repetamus colligamusq; omnia acierum instruendarum, si prius admonuerimus breuiter quicquid præ ipsi usus exigat, id & breue esse, & omni ambiguitate carere oportere. Non enim solum celeritate est opus, uerũ & claritate uocabuli, ne alij hoc, alij illud, & plerumq; contrarium faciant. Verbi gratia, si dixeris, declina: uerbo hoc audito possunt alij declinare in hastam, alij in scutum: quæ res non parum inferret perturbationis. Cum itaque generis ac totius loco habeatur uocabulum illud, declina: ad iungere debemus ad hastam, aut ad scutum, prout res exigit: & quidem ante, ut pars toti anteponatur hoc modo. Ad hastam declina, ita enim omnes idem sine errore facient. Item immuta aut euolue, generis præfert cõmunitatem:: Quamob rem partem siue speciem præponemus, ut in hastam immutare. Sic itaq; præcipiemus. Laconicam euolue. Macedonicam euolue. Choreum euolue. Nam si euolue Laconicam dixeris, aut euolue Macedonicam, eueniet ut diuersæ euoluendi agãtnr species. Hac igitur ratione cauendũ est, ne quid ambigue, ne quid obc ure incerteq; præcipiatur: & ut species suis anteponatur generibus. seruandum omnino est. Iuuat porro ad eam rem plurimum silentium militum. Quocirca silendum in primis attendẽdumq; imperabis: quod Homerus quoque

poeta præclare illis carminibus notat.

Sic argiua phalanx in prælia densa moueri.
Aßidue, pariterq; suos dux quisq; regebat
Imperitans: alij mox festinare silentes.
Dixeris haud tantas gentes sub pectore uocem
Condere, conspecti metuentes principis ora.

Barbarorũ contra tumultum & turbam pecori ita cõparat

Ac ueluti innumeræ domini locupletis in aula
Ad mulctram coguntur oues, balatibus illæ
Perculsæ charæ sobolis, uoce omnia replent.
Sic Troum audiri per campos undiq; clamor.

Et alibi eadem de re ita refert.

Tum Phryges ingenti strepitu & clamore feruntur
More gruum paßis liquido super aëre pennis.
Quæ postquã gelidas hyemes hymbremq; niualem.
Fugere, oceani repetunt clangoribus undas
Ast animos taciti spirantes iræ Pelasgi.
Alter in auxilium alterius properare parati.

AGe ad arma, aßiste ad arma, impedimẽtá à phalãge secedãt. Miles attẽdat præceptis, suscipe, recipe, dista erige spiculũ, uersa, iuga, respice præcedẽtẽ suã decuriã diri gat tergiductor. Cõstituta interualla cõserua, ad hastã declina, collige, ita cõsiste. in arrectũ redde, adscutũ declina, collige, ita consiste. Ad hastam immutare, collige. Ita consiste. Altitudinẽ duplica, restitue. Laconicam euolue, restitue, Macedonicã euolue, restitue. Choreũ euolue, restitue ad hastã cõuerte, restitue, ad hastã inflecte, restitue. Hæc de aciebus instruendis habui quæ breuiter ad te scriberẽ imperator, tibi uictoriam, hostibus profligationẽ allatura. Vale.

Finis Aeliani.

MODESTI LIBELLVS DE VOCABULIS rei militaris ad Tacitum Augustum.

ES militaris in tres diuiditur partes: equites, pedites, classes. Equitum alas dicunt, eo quod ad similitudinem alarum ab utraq; parte protegant acies, quæ uexillationes uocantur: à uelo q̇a uelis, hoc est, flammulis utantur. Est & aliud genus equitum qui legionarij uocantur, propterea quod connexi sint legioni. Verum ipsi pedites in duas diuisi sint partes, hoc est in legiones, & in auxilia. Auxilia à socijs uel fœderatis gentibus mittebantur. Legio autem ab eligendo appellata est, quod nocabulum eorum desiderat fidem atque diligentiam, qui milites probant. Producendi uero tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita ut primo simplex & extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuationes, sed æquali legitimoq; spacio miles distet à milite: & præcipiendum, ut subito duplicent aciem, ita ut in ipso impetu is ad quem respondere solet, ordo seruetur. Tertio præcipiendum, ut quadratam aciem repente constituant, quo facto in Tyronium quem cuneũ uocant, acies ipsa uertẽda est: quæ ordinatio plurimum prodesse consueuit in bello. Auxiliares cum ducuutur ad prælium, ex diuersis locis & ex diuersis moribus uenientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt, & alia instituta, & alius inter eos est usus armorum Necesse est aũt tarde ad uictoriam peruenire, qui discrepant anteq̃ dimicẽt.

Legionibus ſemper auxilia tanquam leuis armatura in acie iungebantur, ut in ijs præliandi magis adminiculũ eſſet quã principale ſubſidium. In omnibus autoribus inuenitur ſingulos conſules aduerſum hoſtes copioſiſſimos non amplius quã binas duxiſſe legiones, additis auxilijs ſociorum: tanta in illis erat exercitatio, tanta fidutia, ubi cuiuis bello duæ legiones crederentur ſufficere poſſe. Sciendum eſt enim, in una legione decem cohortes eſſe debere: ſed prima cohors reliquas & numero militum & dignitate præcedit: nam genere atq; inſtitutione literarum uiros electiſſimos quærit. Hæc enim ſuſcipit aquilam, quæ præcipuum ſignum in Romano eſt ſemper exercitu, & totius legionis inſigne. Imagines Imperatorum: has enim imagines tanquam diuina & præſentia ſigna ſinguli uenerantur. Habet pedites mille cv. Equites loricatos c xxxij. & appellatur cohors miliaria: hæc caput eſt legionis Ab hac enim cum pugnandum eſt, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites d lx. equites lxvi. & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors ſimiliter habet pedites d lx. equites lxvi. ſed in hac cohorte tertia ualidiores & probati milites, qui in media acie conſiſtant. Cohors quarta habet pedites d lv. equites lxvi. Cohors quinta habet pedites d lv. equites lxvi. Sed quinta cohors ſtrenuos deſiderat milites: qa ſicut prima in dextro, ita quinta in ſiniſtro ponitur cornu. Hæ quinq; cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites d lv. equites lxvi. In prima quoq; enucleati aſcribendi ſunt iuniores: quia in ſecunda acie poſt aquilam & imagines cohors ſexta conſiſtit. Cohors ſeptima habet pedites d lv. equites lxvi. Cohors octaua habet pedites d lv. equites lxvi. ſed & ipſa animoſos deſiderat uiros: quia in ſecũdã

acie consistit in medio. Cohors nona habet pedites d lv. equites lxvi. Cohors decima habet pedites d lv. equites lxvi. & ipsa bonos consueuit accipere bellatores: quia sicut in secunda acie sexta dextrum, ita decima sinistrũ poßidet cornu. Iis decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites vi mil. c v. equites dcc. xxvi. Minor itaq; numerus armatorum in unaquaq; legione esse non debet. Maior autem cousueuit esse: & non tantam unam cohortem, sed etiam alias miliarias, si fuerit iussa, suscipere. Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem uocatur ex tribu, quia præest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarij dicuntur qui in prælio primos ordines ducunt. Aquiliferi, qui aquilam portant. Imaginarij qui Imperatoris imagines ferũt Optiones ab optando appellati: quod antecedentibus ægritu dine præditis, hi tanquam adoptati, cum eorum uicario solẽt uniuersa curare. Signiferi, qui signa portant, quos nunc draconarios uocant. Tesserarij, qui tesseras per contubernia mi litum nuntiant. Tessera autem dicitur, præceptum ducis, quo uel ad aliquod opus, uel ad bellum mouetur exercitus. Torquarij duplares, torquarij simplares, quibus torquis aureus solius uirtutis præmium fuit: quem qui meruisset, præter laudem interdum duplam consequebatur annonam. Item primus hastatus duas centurias id est cc. homines ducebat in acie secunda, quem nunc ducentarium uocant. Princeps autem primæ cohortis centuriam semis, hoc est cl. homines gubernat. Sic decem centurijs regebantur, quibus magnæ utilitatis gratia magnus honor à ueteribus est constitutus, ut cæteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contenderent ad tanta

præmia peruenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarij nominantur. Erant decani .x. militibus præpositi, qui nunc caput contubernij uocantur. Secunda cohors habet centuriones v. Similiter tertia & quarta, usq; ad decimam cohortem. In tota autem legione erant centuriones lxvi. Sed legati Imp. ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia uniuersa obtemperabant in ordinatione pacis, uel necessitate bellorum, in quorum locum illustres uiros constat magistros militum substitutos, à quibus non tantum binæ legiones, sed etiam plures numero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis, habens comitiuam primi ordinis dignitatem, qui absente legato, tanquam uicarius ipsius potestatem maximã retinebat: tribuni uel centuriones, cæteriq́; milites, eius præcepta seruabant uigiliarum siue profectionis. Tesseras ab eodẽ petebant. Si miles crimen aliquod admisisset autoritate præfecti legionis à tribuno deputatur ad pœnam. Arma omniũ militum, item equi, uestes, & annona ad curam ipsius pertinebant. Disciplina, seueritas, exercitus non solum peditum sed & equitum legionariorum, præcepto eius cotidie curabatur. Primum signum totius legionis est aquila, quàm aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes à Draconarijs feruntur ad prælium. Sed antiqui qui sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesq́; turbari atq; confundi, & ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt & singulis centurijs singula uexilla constituerunt: ita ut ex qua cohorte uel quota esset centuria, in illo uexillo literis esset aßcriptum: quod intuentes uel legentes milites, in quemuis tumultum à contubernalibus suis oberrare nõ possent. Centu-

riones insuper qui nunc centurij uocantur, nimirum bellicosas loricas transuersis caßidum cristis, ut à suis facilius noscerentur, habebant: quiq; singulas gubernare iusserunt cateruas, ut nullus existeret error, Cum cuncti milites sequerentur non solum uexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus, unus quasi præesset decanus, qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus uocabatur, ab eo quod coniunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum inter pedites centuria uel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet una turma equites xxxij. Huic qui præest, decurio nominatur. Pedites qui decem decadibus centuriæ præerant, ab uno centurione sub uno uexillo gubernantur. Similiter xxxij. equites ab uno decurione sub uno uexilio reguntur. Præterea centurio eligendus est, qui sit magnis uiribus & procera statura, qui hastas uel mißilia perite iaculetur & fortiter. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitum præponitur, in primis habili corpore, ut loricatus, et armis circundatus omnibus, cum summa admiratione equum poßit ascendere, equitare fortißime, conto scienter uti, sagittas doctißime mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos, erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit. Nũc qualiter instruẽda sit acies si pugna ĩmineat, declaratur unius legiõis exẽplo: qđ si usus exegerit, trãsferri poßit ad plures. Eqtes locãtur ĩ cornibus. Acies peditũ à prima cohorte ĩcipito ordinari ĩ cornu dextro, huic cohors secũda cõiũgitur. Tertia cohors in media acie collocatur, huic ãnectitur 4. Quĩta uero cohors sinistrũ suscipit cornu, sed ante signa, &

circa signa, nec non etiam in prima acie dimicātes principes uocabantur, hæc est ordinarij, cæteriq́; principales. Hæc erat grauis armatura, quæ habebat classides. Cataphrattas, ocreas in curribus, scuta, gladios maiores quos spathas uocāt, & alios minores quos semispathas nominant: plumbatas quas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia unum maius, ferro triangulo unciarum nouem, hastili pedū quinq; semis, quod pilum uocabant, nunc spiculū dicitur, ad cuius iactum exercebantur præcipue milites, quod arte & uirtute directum, & scutatos pedites & loricatos equites sæde transuerberat: Aliud minus, ferro unciarum quinq;, hastali trium pedum semis, quod tunc uerutum, nunc uerutum dicitur. prima acies principum, secunda hastatorū armis talibus dicetur instructa. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in secūda acie semper obtinet cornu. Instructionis uero lex est, ut in primo ordine exercitati. & ueteres milites collocentur, quos antea principes uocabant: In secuudo ordine circundati cataphrattis, & optimi milites cum spiculis uel lanceis ordinentur, quos prohastatos uocabant. Inter ordinem à tergo uallatum sex pedes distare uoluerunt, ut haberent pugnantes spacium accedendi atq; recedendi uehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus ætate maturi & usu confidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad uicem muri nec cedere nec sequi alium debent, ne turbentur ordines, sed aduersarios uehementes excipere, & stando pugnandoq́; repellere uel fugare. Tertius ordo disponitur de armatis uelocissimis, de sagittarijs iu.

uenibus,de bonis iaculatoribus,quos antea ferentarios nomi nabant. Quartus autem ordo constituitur de scutatis expedi tißimis,de sagittarijs iunioribus,de his qui alacriter se agũt uerutis uel martiobarbulis,quas plumbatas nominant,qui di cebantur leuis armaturæ. Sciendum est ergo stantibus primis ordinibus,tertium & quartum ordinem ad prouocandum cũ mißilibus & sagittis primo loco semper exire: qui si hostes in fugam uertere poterunt,ipsi cum equitibus persequuntur. Si uero ab hostibus pulsi fuerint,redeunt ad primam & secundam aciem,& inter ipsas recipiunt se ad loca sua. Prima aũt & secunda acies cum ad Machæras id est spatas & pila ut dicitur uentum fuerit,totum sustinent bellum. In quinta acie ponebantur balistarij, funditores, tragularij, fustibalatores qui fustibalis lapides iaciũt. Fustibalus est longus pedes quatuor,cui per medium ligatur funda de corio,& utraq; manu impulsus, prope ad instar onagri dirigit saxa. Sextus ordo post omnes à firmißimis & scutatis & omni genere armorum munitis bellatores tenebat: quos antiqui Triarios appellabant. Hi ut requieti & integri acrius inuaderent hostes, post ultimas acies sedere consueuerant. Sed si quid in primis ordinibus accidisset,de eorum uiribus reparationis spes tota pendebat. Omnes autem signarij uel signiferi,quamuis pedites sint, loricas minnres accipiebant, & galeas ad terrorẽ hostium,ursinis pellibus tectas. Centuriones uero habebant cataphrattas & scuta,& galeas ferreas,transuersis & argẽtatis cristis,ut facilius agnoscerentur à suis. Illud autem sciendum est & modis omnibus retinendum,quod commisso bello prima ac secunda acies stabat immota. Triarij quoq; residebant. Ferentarij autem armaturæ leuis,& sagittarij,& fun-

ditores aduersarios prouocabant, ante aciem procedentes, si hostes fugare poterant, sequebantur: sed si eorum uirtute ac multitudine premebantur, ad suos: & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquam murus ut ita dicam, ferreus stabat, & non solum mißilibus, sed etiã gladijs cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, nõ sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemq́; turbaret, & dispersos recurrentes hostes incompositos opprimerent sed leuis armatura cum funditoribus, sagittarijs, & equitibus fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione ac cautela sine periculo legio uincebat, aut superata seruabatur incolumis: qa legiõis uis est facile nec fugere, nec sequi. Sed ne milites aliquando in tumultu prælij à suis contubernalibus oberrarent, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant. Præterea in aduerso uniuscuiusq; militis erat nomen literis ascriptum, addito ex qua essent cohorte, quáue centuria. Ex his autem apparet legionem bene institutam quasi inuictißimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secũ ubiq; portaret. Nec metueret repentinum hostium superuentum, quæ etiam in medijs campis subito fossa ualleq́; muniretur. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad prælium uocant milites, & rursus receptui canunt. Cornicines quoties canunt, non milites sed signa ad eorũ obtemperant nutum. Ergo quoties ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt: quoties mouẽda sunt signa, cornicines canunt. Claßiarij autem appellãtur buccinatores qui cornu ducunt exercitum, hoc insigne uidetur, imperij, qa claßicum canit imperatore præsente, uel cum in militem capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex imperialibus legibus fi-

eri necesse est. Siue ergo ad uigilias uel angarias faciendas, si ue ad opus aliqđ, uel accursionē campi exeūt milites, tubicine uocāte operantur, Rursus tubicine admonente cessant. Cū aūt mouentur signa, aut iā mota fugienda sunt, cornicines canūt. Quod ideo in oībus exercitijs & processibus custoditur, ut in ipsa pugna facilius obtēperent milites: siue eos pugnare siue stare, siue sequi, uel redire præcipiunt duces, Siquidē ratio manifesta est semper in acie debere fieri, qđ necessario faciendū uidetur in prælio. De singulis centurijs quaterni equites & quaterni pedites excubitū nocte faciunt. Et qa impossibile uidebatur in speculis uigilātes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad desidē sunt diuisæ uigiliæ, nō amplius q̃ tribus horis nocturnis necessariū sit uigilare. A tubicine oēs uigiliæ cōmittuntur, & finitis horis à cornicine reuocantur. Cōstructa acie peditū, eqtes ponūtur in cornibus, ita ut loricati omnes & contecti iūcti sint peditibus. Sagittarij aūt, uel qui loricas nō habēt, longius euagentur: à fortioribus nāq; equitibus peditū ꝓtegenda sunt latera & à uelocioribus atq; expeditis hostiū cornua semꝑ fundenda atq; turbāda. Scire debet dux cōtra cuneos, hoc est, globos hostiū, quot eqtes oporteat poni. Nā nescio qua occultatiōe imò penè diuina, alij cōtra alios dimicāt melius: & qui fortiores uicerāt, ab inferioribus sæpe uincūtur. Qđ si eqtes impares fuerint more ueterū, uelocissimi cū scutis leuibus pedites ad hoc ipsum exercitati, eijsdē miscēdi sunt, quos expeditos quasi uolitātes, uelites noīabant. Quo facto, q̃uis fortissimi eqtes hostiū euenerint, tamē aduersus mixtū agmē pares esse nō possunt. Vnū hoc remediū oēs duces ueteres īuenerūt, ut assuefacerēt iuuenes currentes egregie & inter binos equites singulos ex his pedites

collocarent cum leuioribus scutis, gladijs atq; mißilibus. Elephanti in prælijs magnitudine corporum, barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines equosq; conturbant: Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit, postea Hannibal in Aphrica, rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidia, copiosos habuerunt, aduersus quos diuersa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucania gladio manum, quàm promuscidem uocant, uni abscidit: & bini cataphratti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibenarij, sarissas, hoc est longißimos contos, in elephantos dirigebant. Alij contra elephantos, cataphrattos milites immiserunt, ita ut in brachijs eorum, uel in caßidibus uel humeris, aculei ingentes ponerentur ex ferro, ne elephas bellatorem contra se uenientem posset apprehendere. Præcipue tamen antiqui uelites aduersos elephantes ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri, q ex equis optime mißilia dirigebant. hi equis præcurrentibus ad latiores lanceas, uel maiora spicula beluas occidebant. Sed crescente audacia, postea collecti plures milites, pariter pila, id est mißilia in elephantes congerebant, eosq; uulneribus elidebant. Illud additum est, ut funditores cum fustibalis & fundis rotundis lapidibus destinatis in illos per quos regebantur elephantes, cum ipsis turribus affligerent atq; mactarēt, quo nihil tutius inuenitur: postea uenientibus beluis, quasi irrupissent aciem, spacium milites dabant: quæ cū in agmen medium peruenissent, circumfusis undiq; armatorum globis, à magistris militum absq; uulneribus capiebantur illæsi. Sed optima ratio est, & ad uictoriam plurimum confert, ut lectißimos de peditibus equitibusq;, cum uicarijs, comiitbus, tribu-

nisq; uacantibus habeat dux post aciē in subsidijs præpara tos, alios circa cornua, alios circa medium: ne sicubi hostis ue hementer insistit, ne rumpatur acies, prouolent subito, & sup pleant loca, additaq; uirtute, inimicorum audaciā frangant. Huius cautelam primi Lacones inuenerunt, imitati Carthaginenses. Alteram post hæc ubiq; seruarunt, hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solum agere debet, petere ut hostem repellat, aut fundat. Si cuneus sit agendus, aut forsex, superfluos habere debeat, de quibus cuneum forficemq; faciens ducenda sit: grauiter ex abundantibus ducitur. Nam si de loco suo ordinatum militē transferre cœperis, uniuersa turbabis. Quod si bellatorum copia tibi non abundat, melius est habere aciem breuiorem, dummodo in subsidijs colloces plurimos. Cum explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad tentorium suum per diem redire iubeantur: statim deprehenditur explorator. Cum consilium tuum cognoueris aduersarijs proditum, dispositionem mutare te conuenit. Raro enim manet absconditum, quod ad notitiā multitudinis iam peruenit. Fieri quid debeat tractato cū multis. Quid uero facturus sis, cum paucißimis ac fidelißimis, uel potius ipse tecum. Hæc Martij operis præcepta per diuersos autorum libros dispersa, imperator inuicte, mediocritatē meam abbreuiare iußisti, ne uel fastidium nasceretur ex pluri mis, uel plenitudo fidei deesset in paruis. Neq; enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec defectæ sunt terræ, quæ Lacedæmones, quæ Athenienses, quæ Marsos, quæ Sam nites, quæ Pelignos, quæ ipsos progenuere Romanos. Nonne Epyri armis plurimum aliquando ualuerunt? Nonne Macedones ac Thessali superatis Persis, usq; ad Indiam bellando

penetrarunt? Dacos autem & Mysos & Thraces inter bellicosos semper fuisse manifestum est, ut ipsum Martem fabule apud eos natum esse confirment. Longum est si uniuersarum prouinciarum uires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperij ditione consistant. Sed longa securitas pacis homines partim ad delectionem ocij, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitij militaris primo negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuionem pducta cognoscitur.

FINIS.

